

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

NEGyedÉVENKÉnt MEGJELenŐ TUDOMÁnyOS FOLYÓIRAT

XXV. évfolyam

Főszerkesztő

CSANDA GÁBOR

A szerkesztőbizottság elnöke

ÖLLÖS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság

Bíró A. Zoltán (Csíkszereda, Románia), Cserniczkó István (Beregszász, Ukrajna),
Csergő Zsuzsa (Kingston, Kanada), Fedinec Csilla (Budapest, Magyarország),
Holger Fischer (Hamburg, Németország), Susan Gal (Chicago, USA), Gyurgyík László
(Komárom, Szlovákia), Hunčík Péter (Dunaszerdahely, Szlovákia), Petteri Laihonon
(Jyväskylä, Finnország), Kovács Attila (Lendva, Szlovénia), Laczó Ferenc (Maastricht,
Hollandia), Lampl Zsuzsanna (Nyitra, Szlovákia), Lanstyák István (Pozsony, Szlovákia),
K. Lengyel Zsolt (Regensburg, Németország), Liszka József (Komárom, Szlovákia),
Mészáros András (Pozsony, Szlovákia), Simon Attila (Somorja, Szlovákia), Szarka László
(Budapest, Magyarország), Andrej Tóth (České Budějovice, Csehország), Végh László
(Somorja, Szlovákia), Vajda Barnabás (Komárom, Szlovákia)

Tartalom

Tanulmányok

ÖLLÖS LÁSZLÓ

A felemáság értékrendje 3

CSERNICSKÓ ISTVÁN

Elrajzolt nyelvpolitika. Az ukrán állami nyelvpolitika ideológiai
motívumainak megjelenése jogi szövegekben és karikatúrákon 15

GORAN BAŠIĆ

Kisebbségi önkormányzatiság és kulturális autonómia Szerbiában.
A jó ötlettől a megterhelő gyakorlatig 43

VIKTOR JANÁK

Egy kissé feledésbe merült irredentizmus. Csehország, vagy Szlovákia?
Morvaszlovák ingadozás a válságos 1938–1939-es években 57

LAMPL ZSUZSANNA

Beszédes adatok a 2023-as parlamenti választás előtt 73

POPÉLY ÁRPÁD

Nemzetiségi képviseleti szerv, vagy egyszerű parlamenti bizottság?
A Szlovák Nemzeti Tanács Nemzetiségi Bizottságának létrehozása
1968-ban 91

LENGYEL ÁKOS

Adalék a szekeresszágák történetéhez. Nemes kemenczei Kemenczky
nemzetiség komáromi jelenléte 125

Közlemények

LISZKA JÓZSEF

Egy csónakban 135

Nekrológ

Pomogáts Béla 145

Könyvek

CSANDA GÁBOR

Romsics Ignác–Rácz András–Fedinec Csilla: Az orosz–ukrán konfliktus történelmi háttérrel 149

HOLLÓSI GÁBOR

Bajcsi Ildikó: Nemzethűség és őrségváltás. A komáromi és környékbeli zsidóság jogfosztása (1938–1944) 151

GAUČÍK ISTVÁN

Szeghy-Gayer Veronika: Tost László, Kassa polgármestere 156

GAUČÍK ISTVÁN

Zsuzsanna Varga: The Hungarian Agricultural Miracle? Sovietization and Americanization in a Communist Country. 158

VATAŠČIN PÉTER

Karolina Lendák-Kabók: National Minorities in Serbian Academia. The Role of Gender and Language Barriers 162

POLGÁR ANIKÓ

Pintér Tibor: Hangok és szavak erdeje 164

ÁDÁM LAURA

Baka L. Patrik: Óperenciák. Fejezetek a kortárs magyar gyermek- és ifjúsági irodalomból 165

BODNÁR KRISZTIÁN

Pethő László (szerk.): Jászsági Évkönyv 2022 168

BODNÁR KRISZTIÁN

Kiss Zsuzsanna: Az egyedüli tér. Társas élet és közélet Zala megyében a neoabszolutizmus korában 169

BODNÁR KRISZTIÁN

Szilágyi Márton: Az íróvá válás mikrotörténete a 19. század első felében. Lisznyai Kálmán és az „irodalmi gépezet” 171

Lapunk része az Európai Bölcsészettudományi és Társadalomtudományi Index (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences – ERIH Plus) folyóirat-minősítő rendszernek. Folyóiratunk a CEEOL nemzetközi adatbázis által jegyzett. Az MTA Történettudományi Bizottsága által elismert teljes értékű publikációs hely.

A felemásság értékrendje*

LÁSZLÓ ÖLLÖS

The Value System of Unevenness

Keywords: conception of the state; Central Europe; underdevelopment; state of development; advanced state; moral category; great power

Ahhoz, hogy a felemásság morális kategóriává válhasson, olyanná, amit védeni, óvni kell, persze érvek kellenek. A felemásság erkölcsi lényege az állítás, hogy az elmaradottság adott elemei értékesebbek, mint a fejlettség állapota.

Ehhez persze e fejlettséget a romlás és a bukás előszobájaként kell láttatni, s ha a bukás nem következik be, akkor sem szabad kételkedni a jóslat jövőbeni bekövetkezésében. S mivel minden fejlett kultúra válságba jut egykor, ki az, aki megkérdőjelezhetné, hogy egykor a mostani is bajba jut majd. Sőt, az is lehetséges, hogy a mai állapota valóban a válságának az eleje. Amivel viszont a felemásság adós marad, az a mód, ahogy maga a fejlődés élvonalába juthatna. A fejlettebbek kritikája ugyanis nem párosul valós, más utat mutató fejlődésstratégiával. Inkább csak jóslatszerű víziókkal próbál mozgósítani, végrehajtható és eredményességükben mérhető, részletesen kidolgozott programok nem születnek.

Az elmaradottság eszmei védelme ugyanis az elmaradottságot okozók védelméhez kötődik. Amennyiben ők nem elmaradást okoztak, hanem abban akadályozták a többi embert, hogy a romlás útjára lépjen, akkor erkölcsileg nemes cselekedetek köthetők hozzájuk. Így megmarad morális joguk a hatalom megtartásához vagy ismételt megszerzéséhez. Az állítás ellenőrizhetetlenségéhez szükséges a látomásszerű jövőkép, és az indulatos politikai identitás. Erős szenvedélyek az észszerűség helyett, hozzájuk pedig hatalmilag erősen kézben tartott érdekkötődések.¹

* A tanulmány „A szlovákiai magyar társadalom változásai az utóbbi 100 évben, különös tekintettel a mindennapi kultúrára” című, APVV-20-0336 számot viselő projekt keretében készült. Elkészítését a Szlovák Köztársaság Kisebbségi Kulturális alapja támogatta.

1 Ilyen érdekviszonyokat teremtett például a nomenklatúraprivatizáció a rendszerváltás során, a zsidók, németek, magyarok vagyonának elvétele s szétosztása, szóval a nemzeti alapú állami tulajdonváltoztatás, majd az államtól való függés.

A szenvedélyek elsősorban nemzeti szenvedélyek. A megsértett nemzeti öntudat indulatainak folyamatos erősítésén nyugszanak. Nem a sértettség feloldása a cél, hanem a fájdalom fokozása, a megsértett büszkeség érzésének erősítése.

A közép-európai felemáság lényegéhez azonban nemcsak a fejlettebb nyugattól, hanem a még elmaradottabb kelettől való viszonylagos elkülönülés is hozzátartozik. A keleti birodalmakkal szemben magukat nyugatinak, tehát fejlettebbnek tekintik. Jóllehet kultúrájuk számos vonása keleti vagy keleties, politikai kultúrájukat is beleértve, magukat mégsem tartották a kelet részének. Egyébként el kellett volna fogadniuk az ismétlődő keleti meghódítatásuk természetességét, s helyes voltát. Vezetőik egy része ugyan ezt az ideológiát terjesztette, de tudták, társadalmuk nem kíván sem törökké, sem pedig oroszjá válni, és nem szeretne beolvadni e birodalmakba. Kevés kivételtől maguk sem akarták ezt teljesen, még ha támogatták is e birodalmak uralmát, s terjesztették is kultúrájuk számos elemét hódító uraktól kapott hatalmukkal.

Az felemás elkülönülés mestereinek azonban még egy kihívásnak kell megfelelniük. Egymástól is el kell választaniuk társadalmait. Keleti hódítóik felé magukat keletiebbnek, tehát kommunistábbnak, oroszbarátabbnak, ha a hódító nyugati, pl. a nemzetiszocialista Németország, akkor a szomszédnál németbarátabbnak, a demokratikus nyugathoz csatlakozás során pedig nyugatiabbnak próbálják beállítani magukat, szomszédjaikat tudatosan visszaszorítva.² Ha pedig egyszerre közelednek kelethez és nyugathoz, akkor egyszerre érvelnek kétfelé kétféleképpen. Sőt, akár többféleképpen is, hiszen előfordulhat, hogy esetenként kétfőnél több hatalomhoz is igazodni akar az adott közép-európai ország.

Az ilyen helyzetben nem az ellentmondás feloldása, hanem fenntartása válik politikai és kulturális céllá. Különböző számot kellene adni a kétarcúság hatalmi, gazdasági, és kulturális következményeiről. Arról, hogy legfőbb hatalmi következménye nem a térség függetlensége, hanem függésbe taszítása az egymással vívott nemzeti harc ürügyén. A korábban egységes gazdasági teret felbomlasztják, és kis, az éppen domináns hatalomtól való függés révén működőképes egységeket kreálnak. Teszik ezt a huszadik században, abban a korban, amelyben a korábban nagynak tartott országok piacairól is kiderül, hogy már kicsikké váltak.

A gyarmatosítással növelt piacok korában kis piaci egységekké bontani a korábbi nagyot azt jelenti, hogy erősödik a kicsik függése. Ezt pedig igazolni kell.

De kulturálisan is el kell választani egymástól a korábban szoros kapcsolatban levőket. Ennek alapja a nyelvi elválasztás. Ezt a nyelvi dominancia megteremtésével próbálják elérni. Az iskola ezért csak a kisebbségit kötelezi a többség nyelvének elsajátítására, a többségit nem a kisebbségiére. Olyan településeken, régiókban sem, ahol együtt élnek. A másik nyelve az elnyomás eszközévé válik, hiszen a két nyelv nem

² Václav Klaus pl. országa euroatlanti integrációjának folyamatában leszögezte, hogy Csehország Európa része, míg a többiek a Közép-Európa. Csehországot külön akarta beléptetni a NATO-ba és az EU-ba.

egyenlő. Esetünkben az Osztrák–Magyar Monarchia végével a domináns magyart nem a nyelvi egyenlőség követi, hanem a domináns szlovák (valamint a cseh) váltja fel.

Ezzel pedig aránylag gyorsan megszűnik az új nemzeti többséghez tartozóknak az a képessége, hogy maguk alkothassanak képet a szomszéd kultúrájáról, közéletéről, politikusaik álláspontjairól. Azaz a saját nemzeti dominanciájuk őket is elválasztja a másiktól.

A kulturális elválasztás másik fontos eleme, pontosabban érve: az ellenségképzés. A másik fél múltját oly módon állítják be, hogy saját nemzetbeliek számára csak a nemzeti harc tűnjék járható útnak. Ez pedig nehezen sikerülhetne a nyelvi elválasztás nélkül. Ha a többségek számottevő rész értene a kisebbség nyelvén, akkor megismerkedhetne közös múltjuknak azokkal a történéseivel, amelyek mindannyiuk javát szolgálták. De a sajátjaik által elkövetett igazságtalanságokat és embertelenségeket sem lehetne eltitkolni, illetve sokkal nehezebb lenne félremagyarázni. Közvetlenül, tehát hazai értelmezés és félreértelmezés nélkül ismerkedhetnének meg a másik nemzetbeliek mai nézeteivel, álláspontjaival, javaslataival, kezdeményezéseivel.

Közvéleményeik ugyanis egymásba érnének, részben közös közvéleményt alkotva.³ A nemzeti indulatkeltés, s manipuláció lehetőségei elé így magas korlátok emelkednének, következésképpen a vezetőréteg sokkal nehezebben tudná militarizálni saját nemzeti közvéleményét.

De még egy fontos következménnyel járna a közvélemények egymásbaérése. A nemzetek tagjai közt a közvetlen kapcsolatok sokkal sűrűbb hálója szövődhet, mint az ellenségképzésen alapuló kulturális elválasztásuk esetén. S nemcsak érdekalapú gazdasági kapcsolatokról lehetne szó, hanem az emberi kapcsolatok teljes skálájáról.

Így nem a regionális többkultúrúság, hanem a nemzeti ellenségnek deklaráltakal szembeni elkülönülés vált követendő példává. (Ha valaki szlovákként nyilvánosan hangoztatja, hogy beszél magyarul és ismeri a magyar kultúrát, az nemzetileg gyanús, tehát kevésbé értékessé válik.) A nemzeti harc értékrendjében az, aki szereti, sőt aki csak szeretheti az ellenséget, az lejjebb kerül a harc értékskáláján, mivel gyanússá válik. A nemzetéhez hű személy nem beszél a másik nyelvén, akkor sem, ha tudna, hanem a másikat kényszeríti saját nyelve használatára. Nem hangoztatja a másik kultúra értékeit, hanem arra mutat rá, mennyivel értékesebb a sajátja.

Egymás segítése akkor válik elvárható magatartássá, ha azzal saját érdekeiket is érvényesíthetik.⁴ Nem tartják felelősnek magukat a másik fél sorsáért, hacsak abban az értelemben nem, hogy harcoljanak velük. Érdekkapcsolat esetében köttetnek szövetségek az érdekek határai közt.⁵ De olyan kapcsolatok, amelyek nyilvánosan hangoz-

3 Nehezebbé válna a nemzet azon felfogásának dominanciája a térség országaiban, mely szerint a nacionalizmus az elit uralma a nemzeti tömegek felett. E felfogást jellemzi Karl W. Deutsch 1966.

4 A visegrádi négyek ezen az alapon működnek. (Szakálné Szabó 2021, 148–149. p.; Józwiak 2019, 152–164. p.)

tatott lényege a másikért viselt felelősség volna, nem születnek. Pedig teljesen egyértelmű, hogy döntéseikkel jelentősen, esetenként meghatározó erővel befolyásolják nemzeti szomszédjaik jelenét s jövőjét.

A felelősség elhárításának társadalmi értékke tétele válik az Európai Unión belüli szolidaritáshiány fő okává. Az unióba történő belépést is főként érdekérvényesítésként fogja fel az ország politikai vezetése, valamint a társadalom nagy része is. Sokan nem is képesek másként látni a kérdést. Mások pedig abban érdekeltek, hogy ne is váljanak képessé.

A nemzeti érdekérvényesítés legfőbb értékke emelése pedig ingataggá, kérdésessé teszi az egyetemes értékeket. (Kant 1995, 85. p.)

Közép-Európa

A közép-európai kis nemzetek összetartozásának elméleteit megalkotó gondolkodók számba vették a többüknél is fellelhető értékes tulajdonságokat. Különös figyelmet szentelnek azoknak, amelyeket egymástól vettek át, ezzel is bizonyítva, hogy mennyire értékes s előnyös volna, ha ellenségeskedésüket abbahagynák, együttműködésüket pedig felújítanák.

Ám az a tézis, hogy 1989 után a kommunizmus tapasztalata, a térség náci, majd szovjet megszállása ráébreszti Közép-Európa kis nemzeteinek demokráciáit, hogy korábbi nemzeti harcaikat abbahagyják és nemzeti békét kötve államaikban kisebbségeiknek teljes nemzeti szabadságot és egyenlőséget biztosítva összefogjanak,⁵ nem igazolódott.

Kiderült, hogy a korábbi diktatúra számos híve, lekötelezettje megpróbálja használni a nemzeti harc eszköztárát. De ez nem volt meglepő. Ám a tézis annak a feltételezésére épült, hogy azok, akik alkotmányos demokráciával akarják felváltani a kommunista diktatúrát, változtatni akarnak azon a nemzet- és államfelfogáson, amely alávetettségbe sodorta az egész térséget. De nem ez történt. Pontosabban csak részben, kis részben.

Mindegyik nemzetben akadtak olyanok, akik szerettek volna valami ilyesmit, sőt közülük többen vezető szerepet játszottak a térség forradalmaiban.⁷ A kommunizmus

5 Jelenleg ilyen a cseh–szlovák együttműködés. A két fél közösen lép fel a 2. világháborút követő etnikai tisztogatások védelméért. Ehhez még azt sem teszik közbeszéd tárgyává, hogy a náci Németország támogatásával a cseheket is kitelepítették Szlovákiából. Az eset jól példázza azt az oportunizmust, amivel az emberi jogi hagyományt kezelik, ha az emberi jogok tömeges megsértését teszik nemzeti érdekke.

6 „Keresni kell a párbeszédet a szomszéd országok demokratikus gondolkodású köreivel. Ők azok, akik a kiengesztelődés apránként haladó művében munkatársaink és szövetségeseink lehetnek. Érezniük kell, hogy a demokrácia közös ügye melletti elköteleződés, igazi szolidaritás fűz hozzájuk minket, nem pusztán taktikai érdek.” (Kis 1987)

7 A szlovák közélet legkiválóbb és a magyarok körében is ismert egyénisége Miroslav Kusý volt.

ellenfelei közt azonban többen voltak, akik a régi módon látták a térséget, és legfeljebb az új nemzetközi viszonyrendszerhez akarták igazítani látásmódjukat.⁸ Lényegileg nem kívántak változtatni rajta, és alighanem nem is voltak rá képesek. Sőt, magyarok és szlovákok egymáshoz fűződő viszonyában a nemzeti agresszivitásnak nemcsak a kommunizmus előtti, hanem a kommunizmus alatti hagyományai is megjelennek 1989 után. A szlovákoknál ilyenek a husáki nemzetépítés elemei és szociológiai következményei.

Az új identitás alakult ugyan, ám csak néhány részében létezett. Olyan identitásnak, amely a maga komplexitásában válthatta volna fel az uralkodó, az egymás elleni küzdelmekből jócskán táplálkozó nemzetit, még csak egy-egy eleme született meg. De azokat is alig ismerik az egyes nemzeti közvélemények. Az egyik, a közös érdekek koncepciója, az ismertebb.⁹

Így azonban az új komplex közép-európai s ezen belül az új közös szlovák–magyar identitás hiánya továbbra is megtartja a korábbi, nemzeti ellenségeskedésre épített önazonosság uralmát. Az újhoz pedig új kell. Nem elég a régi egyik-másik elemének módosítása.

Szükséges persze a régi kritikája.¹⁰ De a stabil, és hosszantartó közös érdekek is keltenek. A közös érdekek felismerése nyiladozik. Ennek köszönhető a visegrádi négyek tömörülésének megszületése és együttműködésük folyamatos erősödése. Ám ez az összetartozás teljes értékrendjét nem öleli át. A felek több fontos területen együttműködnek ugyan, ám továbbra sem ismerik és különösebben nem is szeretik, tisztelik egymást.

Ami pedig a múlt kritikáját illeti,¹¹ a maguk okozta nemzeti sérelmeikről nem vagy csak alig beszélnek, és az értékrendjüket alapvetően megváltoztató következtetésekre sem akarnak jutni azok okán.

Az egyik kiáltóan halk példa az egymáshoz érdekeik révén talán a legközelebb álló két ország, Csehország és Szlovákia nyilvánosság előtti hallgatása a csehek kitelepítéséről a második világháború előtt megalakult szlovák államból. Ha a közbeszéd fontos részévé tennék ennek igazságtalanságát, akkor adódna a kérdés, hogyan értékeljék a németek, a magyarok elűldözését. Ezért inkább hallgatnak róla. Még a csehek is. Feltételezhetően amiatt, mert a Csehországból kitelepített mintegy hárommillió német sokkal több.

8 Szlovákiában a rendszerváltás első évtizedeiben a legismertebb alighanem Ján Čarnogurský volt.

9 A korábbiak az itt élő nemzetek gyengeségével és a nagyhatalmi veszéllyel érveltek. A mostaniak ezt az Európai Unión belüli befolyással aktualizálták.

10 Magyar közegben az Bibó Istvánnak a közép-európai kis nemzetek nemzeti tudatának eltorzulását leíró elmélete. Szlovákiában azonban Bibó nem vált a közvélekedés fontos részévé. Csehországban sem. Megmaradt értelmiségi vitaszempontnak, amely konferenciákon megmegyjen. Ám a tömegkommunikációs eszközök, az iskolarendszer, a kulturális élet országnélküliségében már nem. Így a közvélemény nagy része nem is ismeri.

11 De az állam többkultúráltságának koncepciói sem jutnak el a szelesebb szlovák közvéleményhez. A legismertebb művek sem részei a honi közbeszédnek.

Ez az a magatartás, ami láttán józan ítélőképességű ember nem bíz a másik félben. Pillanatnyi érdekeik vannak, azokkal lehet kalkulálni, ám többet képzelni botor-ság, sőt naivitás.

Csakhogy, amennyiben a kulturális értékrend nem változik fundamentálisan, akkor ezen országok viselkedése sem fog. Ha a nemzeti relativizmus értékrendje marad az uralkodó, akkor továbbra is csak olyankor fognak együttműködni, amikor az a maguk számára éri meg az adott helyzetben. Ma még elégnak tűnik az érdekegyeztetésen alapuló efféle együttműködés, de komolyabb érdekkonfliktusokat is teremthet vagy jelentős kockázat- és áldozatvállalást is igénylő válsághelyzetben bizonyára kevésnek bizonyulna. Ezt sejtik a felek, és persze az együttműködés érdekerületei mellett továbbra is igyekeznek megtartani, kiépíteni a nagyhatalmi támogatás olyan formáit, amelyek alkalomadtán a szomszédal szemben is felhasználhatók.¹² Tehát vállalt sorsközösségükről szó sincs.

Az Európai Unió érdemben nem avatkozik a magyar–szlovák viszonyba. Maga sem rendelkezik olyan normákkal, amelyek mentén megtehetné. És persze a normák hiányából következően jogszabályokkal sem. De efféle szándéka sincs. Ha volna, az felbolydítaná azt a csendes megegyezést, hogy a felek eltűrik egymás nemzeti igazságtalanságait. Például a francia mintát.¹³ Tehát az is veszélybe kerülne. Általa pedig az mai Európai Unió.

Az Európa Unió emiatt leszögezi, hogy tiszteli tagállamai nemzeti identitását. A gyakorlatban ez a be nem avatkozást jelenti. Az EU és az őt alkotó államok semmiféle, a nemzeti identitás értékrendi lényegét érintő közös normarendszert nem teremtettek. Látható, hogy ilyen szándékuk sincs. Így azonban megmaradhat mindaz, ami az egyes országok korábbi és mai küzdelmeiben összeállt polgárai és nemzeti önazonosságában. Ez az állapot azonban nem a valós nemzeti béke állapota.

A megbékélés alapja a felek békevágya. Ez egyben azt is jelenti, hogy a háborúzás eszköztáráról önként meg kell szabadulniuk. Első lépésként bíráló alá kell vetniük mindazokat a nézeteket s cselekedeteket, amelyek a másik fél legyőzésére és elpusztítására, nemzeti, sőt estenként fizikai megsemmisítésére irányultak – és irányulnak ma is. A nézeteket azért, mivel ezeknek az agresszív ideológiáknak a megfogalmazását a nemzeti harc megvívása motiválta, nem pedig az igazság keresése. Elsőrendű célja a nemzeti mozgósítás, nem pedig a valóság kritikus bemutatása.¹⁴ Értékelésének mércé-

12 Bibó István világította meg az efféle helyezkedés korlátait. (Bibó 1986, 185–266. p.) Nevezetesen, hogy mindegyik kis közép-európai nemzetállam megélte azt, hogy cserben hagyták. Ám ez a szempont Szlovákiában továbbra sem uralkodó.

13 Csak egy politikai nemzet létezik egy államban. Az összefüggés kiváló kifejtését adja Barnard 1988.

14 A nacionalizmus persze alapvetően politikai, tehát hatalmi természetűnek is tekinthető. Így persze alapvetően ideologikusnak. Ebben az esetben a győzelem eszköze. (Breully 1998, 309–316. p.)

je a másik fél felett aratott nemzeti győzelem, nem pedig az emberi haladás koronkénti élvonalához történő viszonyítás, nem az egyetemes emberi szabadság és jogok, de nem is az ember egyetemes nemzeti szabadsága.¹⁵ Ezek helyett saját nemzetének másikkal szembeni előretörésén méri az eredményt. (Kant 1995, 85. p.)

Ez a morális mérték persze lépten-nyomon szembekerül az egyetemes emberi értékekkel. A rendszeresen felbukkanó, gyakran kiáltó ellentmondást pedig fel kell oldani. Tehát választ kell adni a nemzet nevében elkövetett gaztettekre, a nemzeti ellenség gyilkolására, deportálására, szabadságától, alapvető jogaitól való megfosztására. De meg kell magyarázni ugyanazoknak a nemzeti jogoknak megvonását is a nemzeti ellenséghez soroltaktól, amelyekért a mostani többségek elődei küzdöttek, és amely küzdelmet most nemzeti történelmük legigazságosabb és legdicsőbb szakaszának tartják a jelenkorok.¹⁶ Majd pedig sajátjaik előtt a nemzeti ellenségnek tartottak megvetését, lenézését is meg kell indokolni.

A megoldás az esztétikumból jól ismert relativizálás.¹⁷ Az egyetemes emberi értékek egyetemességének kétségbe vonása, s annak bizonygatása, hogy jelentőségük csak eseti és helyzeti. Értékük s érvényük éppen ezért relatív.¹⁸

Ám egyes polgárok nemzeti szabadságának kétségbevonása nem áll meg náluk, hanem kiterjed az állam emberi jogi alapjainak más területeire is. Valamint lényegileg korlátozza a nemzeti többséghez tartozók nemzeti szabadságát.

A többségek nemzeti szabadsága látszólag biztosított. Nyelvük hivatalos nyelv, szokásaik uralkodó szokások, kultúrájuk domináns kultúra, államukat uralják. S mindennek szimbolikus kifejezést is adnak, tehát az állam jelképei saját maguk megjelenítései. Ámde, amennyiben úgy döntenek, hogy mindezeket egyben arra is használják, hogy más nemzetiségű polgártársaik hasonló nemzeti törekvéseit akadályozzák, akkor az előbbi eszköztár mindegyikét deformálniuk kell.

A nemzeti szabadság relativizálásához használt, a kisebbségek elnyomására szolgáló érv jelentősen hozzájárul az egyes politikai eszmeáramlatok értékrendjének összezavarásához. A baloldalnak ugyanis úgyszintén az emberi jogok viszonylagos interpretációjába kell bonyolódnia.¹⁹ Transzformálódó országokban mások nemzeti

15 Máshoz az ember szabadságát összhangba kell hozni a nemzeti szabadságával. Ilyen kísérlet Will Kymlickáé, aki egyenrangúnak tekinti az egyetemes emberi és a nemzeti jogokat. (Kymlicka 1995)

16 Szűcs Jenő szerint a francia és a német nemzetfelfogás egyszerre használható. A gyengébbekkel szemben az elsőt, az erősebbel szemben pedig a másodikat.

17 Ez már Edmund Burke emberi jog kritikájában megjelenik. A módszer persze nemzetileg is alkalmazható.

18 A nemzeti relativizmus és a morális relativizmus összefüggését mutatja be McMahan 1997, 108–109. p.

19 Az egyenlőség jakobinus hagyománya folyamatos kihívás a szocialista eszmékhez vonzódók számára. Az egyén alárendelése az általános akaratnak, amit persze egy szűk csoport fogal-

elnyomásának vágya többféle elemből rakja össze az itteni újbaloldalt. Benne található a jakobinus egységesítő hagyomány. Az általános akarat rousseau-i tézise feltételezi mindenki alárendelését az egyetlen s így egyazon politikai magatartáskódexnek, amihez később a közös hagyományok rituális tiszteletét is hozzárendeli a szerző.²⁰ Leszögezhetjük, hogy a volt kommunista országokban posztleninista formában jelenik meg a jakobinus hagyomány.

A végső törvény így a harc törvénye. Ám ehhez a múltat is így kell látni és láttatni. Értékelésének az egyik lehetséges módja, hogy a történelmet a nemzeti hatalom növekedésének vagy csökkenésének viszonylatában osztják jó és rossz korszakokra a felek.²¹ Tehát amennyiben nő az adott nemzet tagjainak száma, gyarapodik országának területi kiterjedése, erősödik nemzetközi befolyása, akkor történelmüknek ezt a szakaszt nemzetileg pozitívnak, míg ellentétét negatív szakasznak tartják. Akkor is, ha az adott időszak során a világtörténelem pozitív folyamataihoz csatlakozva érték el céljait, és akkor is, ha éppen a haladásellenes erőkkel szövetkezve. Valamint az értékelésen az sem ront, ha terjeszkedésük során más nemzetiségűeket juttatnak alávetett helyzetbe, akár saját országukban, akár olyanokkal szövetkezve, akik szintén nemzeti kisebbségeik elnyomására építik államukat.²² Mint ahogy az sem, ha mások fölött próbálnak domináns pozícióba jutni. A nemzeti nagyság mértéke a hatalom kiterjedése, nem pedig az alávetettek sorsa vagy a társadalmi haladáshoz való viszonya. Még hozzá mindmáig. Mások meghódítása ritkán vezet olyan társadalmi vitához, amely eredményeképpen a politikai közösség jelentős része kétségbe vonná saját hódítással megteremtett nemzeti nagyságának morális alapjait, mások alávetésének helyes voltát. (Habermas 2005)

Ilyen esetben nemzeti és demokratikus szinte teljesen elválik egymástól, és a nemzetinek nevezettet teszik végső morális mércévé. (Kant 1995) A közép-európai dilemma lényege éppen ebben az ellentmondásban van.

Az ellentmondás több olyan következménnyel jár, amelyek nemcsak a megtartásához járulnak hozzá, hanem egyenesen tovább erősítik.

Felsorolásunkban az első következmény politikai szociológiai természetű. Az említett ellentmondás fenntartása s használata olyan személyeket juttatott hatalmi pozícióba, akik így érdekeltté váltak az ellentmondás fenntartásában. Például aligha szeretné az emberi jogok értékrendje alapján tisztázni a második világháború utáni kitele-

maz meg, értelmezhető kiegyenlítésnek. Hozzátehetjük, hogy ez a szemléletmód egyes kérdésekre is vonatkoztatható.

20 Az összefüggés kiváló kifejtését adja Barnard 1988.

21 „Az én hősom a te ellenséged.” L. az azonos című konferenciát, <https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2012/01/kaposi-jozsef-korpics-zsolt-vajda-barnabas-az-en-hosom-a-te-ellenseged-02-04-10/>

22 Koszovó albán lakosságát a szerb állam megpróbálta elűldözni. Szlovákiában ez a cselekedet nem elégséges ahhoz, hogy elismerjék Koszovót.

pítések ügyét, aki maga is részesedett az elkobzott vagyonból. Vagy aligha várható olyanoktól a fasiszta vagy a kommunista múlt bírálata, akik ezeknek a rendszereknek köszönhetik karrierjüket, méghozzá az élet bármely területén. S mindez a legnagyobb kritikai kapacitású réteg, az értelmiség egy részére is kiterjed, hiszen ideológiára is szükség van mások nemzeti szabadságának korlátozásához.

Felemásság

A fejlett nyugat mögötti elmaradottág egyébként is egyfajta átmeneti térré tette a térség országait. Az elmaradottág, a kelet és nyugat közti ingajarat önmaga igazolását is megteremti. Létrehozza a felemásság morálját.

Ez a morál értelemszerűen a politikában is meggyökerezik. Lényege, hogy a politikai felemásság, a sem igazán keleti, sem igazán nyugati magatartás nem hiba, hanem erény, ezért a politikai rendszernek a nyugati demokráciákétól eltérő elemei hasznosak és szükségesek.

Megóvnak ugyanis a keleti despotizmustól és a nyugati dekadenciától. Sem az egyik, sem a másik nem jelent így halálos veszélyt e kis nemzetek létére. (Nekik egyébként is folyamatos küzdelmet kell folytatniuk megmaradásukért.)

Ez a személet a nacionalizmus sajátos szerepét is alakítja térségünkben. (Szűcs 1974, 31. p.) Itt a nemzeti identitásnak nemcsak a nyugatabbra is ismert funkciói vannak, hanem az állam és társadalom felemásságát is igazolnia kell. Mivel pedig a nemzeti identitás korunk uralkodó identitása, pótolhatatlan szerepet kap ebben a törekvésben.

A nemzetinek oly módon kell tehát a legfőbb értéké válnia, hogy az elmaradottságot is igazolni lehessen vele. Tehát a nemzetit nemcsak a mások elleni küzdelem okán kell az egyetemes emberi fölé emelni. Hiszen egyébként a szabadság és egyenlőség szintje, a társadalom fejlettsége volna az elsőrendű érték. Alá kell támasztani, hogy miért kell akadályozni az ország más nemzetiségű állampolgárait nemzeti szabadságukban, miért jó, ha az állam lehetetlenné teszi nemzeti egyenlőségüket, s egyáltalán miért fontos és helyes, ha a többség kultúrája domináns, a többi polgáré pedig alárendelt.

Erre az igazolásra építhető a nemzeti okokból centralizált hatalom ideológiája. Az ideológiának persze a nemzeti veszélyérzetre kell épülnie. A nemzeti veszély központi jelentősége egyben megadja azoknak a nemzetfelfogásoknak a körét, amelyek alkalmasak e szenvedély erősítésére.²³

23 A nemzetfelfogások egy része konfliktuselmélet. Elsősorban azok alkalmasak a harci szenvedély felkeltésére és fenntartására. Pl.: A nacionalizmus az elitek eszköze, amellyel a tömegeket uralják. (Kedourie 2000, 141. p.)

Figyelembe véve a globalizáció folyamatait és az EU térvészítését, a nemzeti felemáság morálja Nyugat-Európa nemzeti körében is elterjedhet, ha fokozatos elmáradásukat próbálják igazolni saját maguk előtt.

Kritikai szempontok

A nacionalizmus eszmerendszere sem lehet független a felvilágosodás értékrendjétől, hiszen szintén ennek az időszaknak a gyermeke. Komplex identitásról van szó, amely sok tekintetben hasonló a korábbi uralkodó önazonosság dominanciáját felváltóhoz, nevezetesen a vallási identitáshoz.²⁴ A felvilágosodás nem kis mértékben éppen az egyház politikai szerepének és a vallás számos tételének kritikája által válik a kontinens megújulásának eszmerendszerévé. A harmincéves háború megmutatta, hogy a vallási identitás nemcsak képtelen a nagy társadalmi katasztrófák megakadályozására, hanem egyenesen az egyik legpusztítóbb háború eszmei alapját adja.²⁵

Korunk egyik legfontosabb kérdése, hogy a huszadik század két világháborúja nyomán az európai eszmeiség képes lesz-e megoldást találni a két világégés alapjául szolgáló eszmerendszer, a nacionalizmus agresszív elemeinek problémájára. A kísérlet sikere vagy sikertelensége nemcsak a világ, hanem a nacionalizmus eszméjét megalakító Európa egyik alapproblémája. Hiszen kontinensünk államai éppen e két, maguk által kirobbantott háború által veszítik el korábbi domináns pozíciójukat a világban, s válnak másodrendű, sőt esetenként sokadrendű tényezőkké. (Coudenhove-Kalergi 1988, 9–12. p.) Anélkül tehát, hogy rámutatnánk e háborúk uralkodó eszméjének hibáira, megfogalmaznánk lényegüket, majd a kritikából eredően annak az eszmének az alapjait is felvázolnánk, amely e hibáktól mentes, ha rejtetten is, de továbbéltetjük a huszadik századot. (Skalnik Leff 2016, 318. p.)

Az Európai Unióban eddigi történelme során az úgynevezett íratlan szabályrendszere vont a korábbi válságidőszak bírálatának határait. Eszerint a fasizmus és kommunizmus eszmerendszerét általánosan bírálni kell, ám politikailag nem illik szóvá tenni a tagállamok jelenlegi agresszív nacionalizmusát. Szabályai szerint az a nacionalista, tehát gyanús, aki a másik tagországban a kisebbségekkel szembeni agresszív nacionalizmust bírálja és a sértettek, leggyakrabban a saját kisebbségeik helyzetének rendezését, jogaik megadását, sérelmeik jóvátételét szorgalmazza. A szabályrendszer legfőbb gyengéje tehát nem a helytelen álláspontban rejlik, az álláspont helytelenségére ugyanis nyilvános vitában rá lehetne mutatni. Hanem a hallgatásban. A hallgatás morális értékkel emelésében. Általa ugyanis éppen a nyilvános vita válik helytelenné.

A hallgatás pedig, mint a történelem során számtalanszor megmutatkozott, nem a nemzeti agresszivitás híveit csendesíti el. Ők továbbra is mondják és teszik a magukét.

²⁴ Anthony D. Smith mutat rá erre az összefüggésre. (Smith 1991)

²⁵ Válsága egyben az egyetemes emberi jogok eszméjének megszületését is ösztönözte.

A hallgatás a kritikusai száját fogja be, valamint az érintettekét, azokét, akik az agresszivitást megszenvedik. A hallgatás kötelezettsége így őket teszi gyanússá, róluk állítható, hogy hangoskodásukkal veszélyeztetik az európai békét és egyensúlyt, azok helyett, akik jogaikat semmibe veszik.

Róluk sugallható, hogy végső soron országaik szétverésére törnek, hiszen nem maradnak nyugton a jelen prosperitást ígérő vagy éppen nehézségekkel küzdő korszakában. Éppen ezért rendkívüli óvatossággal kell kezelni bíráló szavaikat és nemzeti ígényeiket, következőképpen semmiképpen sem szabad túl nagy nyomás alá helyezni országaik vezetőit. Az egyensúlyt kell fenntartani, az az elsődleges cél, nem a probléma lényegének megoldása,²⁶ nevezetesen a többség nemzeti kizárólagosságán alapuló értékrend megváltoztatása, a polgárok nemzeti sokféleségének, valamint összetartozásának az összekapcsolása, és persze az érintett kisebbségek nemzeti szabadságának s egyenlőségének biztosítása.

A jelen agresszív nacionalizmusairól folyó politikai vita nélkül azonban nem változnak meg azok a nézetek s előítéletek, amelyekre az egyes nemzeti agresszivitások támaszkodnak. Változás nélkül pedig tovább élnek, s előtörnek minden válsághelyzetben.²⁷

Irodalom

- Barnard, Frederick M. 1988. *Self-Direction and Political Legitimacy – Rousseau and Herder*. Oxford, Clarendon Press.
- Bibó István 1986. A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In Uő: *Válogatott tanulmányok, Második kötet 1945–1949*. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Breully, John 1998. *The Nationalism and the State*. Manchester, Manchester University Press.
- Coudenhove-Kalergi, Richard 1988. *Pan-Europe*. Paris, Presses Universitaires de France.
- Deutsch, Karl W. 1966. *Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationality*. Paperback – June 15, MIT Press.
- Dunn, John 1979. *Nationalism. Western Political Theory in the Face of the Future*. New York, Cambridge University Press.
- Habermas, Jürgen 2005. A szabadelvű állam politika előtti morális alapjai. Jürgen Habermas és Joseph Ratzinger eszmecseréje a müncheni Katolikus Akadémián 2004. január 19-én. *Holmi*, 17. évf. 11. sz., 1393–1407. p.
- Józwiak, Veronika 2019. A V4-ek hangja az Európai Unióban. In Stepper, Péter (szerk.): *Közép-Európa és a Visegrádi Együttműködés*. Budapest, Antall József Tudásközpont.

26 A többkultúrájú Svájc és Belgium belső konfliktusait, kezelésüket, valamint azt, hogy megtalálhatók e konfliktusok megoldásai, mutatja be Kenneth D. McRae. (McRae 1986.)

27 John Dunn abban látja a nacionalizmus racionális és morális alapját, hogy a lokális érdeket védelmezi. Immorális és gyakran irracionális alapját pedig abban, ha ezeket mások hasonló érdekeinek károsítása révén kényszeríti ki. (Dunn 1979, 80–83. p.)

- Kant, Immanuel 1997. *Történetfilozófiai írások*. Budapest, Ictus.
- Kedourie, Elie 2000. *Nationalism*. Oxford, Blackwell Publishers Ltd.
- Kis János 1987. *Tágabb összefüggések. Beszélő*, (2.). 1. évf. 21. sz. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/tagabb-osszefuggesek>
- Kymlicka, Will 1995. *Multicultural Citizenship*. Oxford, Clarendon Press.
- McMahan, Jeff 1997. The Limits of National Partiality. In McKim, Robert–McMahan, Jeff (eds.): *The Morality of Nationalism*. New York–Oxford, Oxford University Press.
- McRae, Kenneth D. 1986. *Conflict and compromise in multilingual societies*. Belgium, Waterloo, Ontario, Wilfrid Laurier University Press.
- Skalnik Leff, Carol. 2016. *National Conflict in Czechoslovakia. The Making and Remaking of a State, 1918-1987*. Princeton University Press.
- Smith Anthony D. 1991. *National Identity*. London, Penguin Books.
- Szakálné Szabó Zita 2021. Harminc éve a közös úton – A Visegrádi Négyek együttműködésének politikai fejlődési íve a kezdetektől napjainkig. DOI: 10.36817/KM.2021.2.6 *Külügyi Műhely*, 2. sz.
- Szűcs Jenő 1974. *Nemzet és történelem*. Budapest, Gondolat.

LÁSZLÓ ÖLLÖS

THE VALUE SYSTEM OF UNEVENNESS

Unevenness becomes a moral category. It is something to be protected and preserved. The moral essence of unevenness is the assertion that certain elements of underdevelopment are more valuable than a state of development. But the masters of semi-detachment have another challenge to meet. Its believers must also separate their societies from each other. Towards their eastern conquerors they try to present themselves as more eastern, i.e. more communist, more pro-Russian, if the conqueror is western, e.g. national socialist Germany, then more pro-German than their neighbour, and in joining the democratic west they try to present themselves as more western, consciously pushing back their neighbours. And if they approach the East and the West at the same time, they argue both ways simultaneously. This attitude also motivates the specific role of nationalism in our region. In our case, the role of national identity is not only the same as it used to be in the most developed parts of Europe, but here in Central Europe it has also had to justify the unevenness of state and society.

CSERNICSKÓ ISTVÁN

Elrajzolt nyelvpolitika

Az ukrán állami nyelvpolitika ideológiai motívumainak megjelenése jogi szövegekben és karikatúrákon

ISTVÁN CSERNICKÓ

A Misdrawn Language Policy

Ideological Motifs of Ukrainian State Language Policy in Legal Texts and Caricatures

Keywords: language; security; Ukraine; language law; war; propaganda; caricatures

Bevezetés

2022. február 24-én Oroszország megtámadta Ukrajnát. A háború elindításával új geopolitikai korszak kezdődött, melynek keretében nagy eséllyel átalakul majd a globális biztonságpolitikai rendszer, és valószínűleg a nemzeti kisebbségek és a kisebbségi nyelvek, valamint az anyaországok szerepének megítélése is megváltozik. A háborút nagyon sok szempontból elemzik, kevesebb figyelem jut viszont a nyelv, a nemzet és a kisebbségek nyelvi jogai és a biztonságpolitika közötti összefüggésekre. Ebben az írásban azt vizsgáljuk meg az ukrán jogi és politikai dokumentumok, valamint a propaganda-célból készült karikatúrák tükrében, hogyan kapcsolódik össze a politikai diskurzusban az ukrán nyelv és identitás, valamint a nemzeti egység témaköre a kisebbségi nyelvek és a biztonság kérdésével. A politikai diskurzus két, egymástól távol álló összetevőjével foglalkozunk: egyrészt az államnyelvtörvény preambulumát és az alkotmánybírók e jogszabály kapcsán kiadott állásfoglalását, másrészt a nyelvi kérdéshez kapcsolódó témában megjelent politikai gúnyrajzokat elemezzük. Bemutatjuk, hogy az állami nyelvpolitika irányadó ideológiai szövegeiben megjelenő kulcsmotívumok hogyan jelennek meg a propaganda céljaira készült karikatúrákban.

Nyelv és biztonság

Szakértők szerint a kisebbségi nyelvi jogok és a biztonságpolitika közötti kapcsolat nyilvánvaló. A *Sociolinguistics & security* című kötet szerzői megállapítják, hogy „a nyelvészet gyakran a biztonsági apparátus fontos részét képezi”. (Charalambous et al. 2015, 19. p.) A *Security & language policy* című könyvben pedig egyenesen ezt írják a szerzők:

„A biztonság és a háború gyakran jelentős hatást gyakorol a nyelvpolitikára.” (Charalambous et al. 2016, 2. p.) A kisebbségek emberi jogainak védelme és a biztonságpolitika közötti összefüggésekről tanúskodik a *Recommendations of the Forum on Minority Issues at its 14th session on the theme „Conflict prevention and the protection of the human rights of minorities”: report of the Special Rapporteur on Minority Issues* című dokumentum is, amit az ENSZ adott ki 2021-ben.¹

Fiala-Butora (2020, 257. p.) szerint „a kisebbségeket érintő biztonsági és emberi jogi konfliktusok gyakran átfedik egymást, és a gyakorlatban nehéz őket analitikusan elkülöníteni”. Deen és Romans (2018, 3. p.) arra figyelmeztetnek, hogy „a sokszínű társadalmakkal rendelkező államok esetében a kiegyensúlyozott nyelvpolitikát a belső kohézió fenntartása és a regionális biztonság előmozdítása alapvető elemének kell tekinteni”. Kontra (2021) is szoros összefüggést lát a nyelvi jogok garantálása és a biztonság között.

Az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) a Nemzeti Kisebbségi Főbiztos tisztségének létrehozását 1992-ben azzal indokolta, hogy ez a lépés elsősorban válasz a volt Jugoszlávia területén etnikai-nemzeti és nyelvi alapon kialakult háborús helyzetre, mivel attól tartottak, hogy „hasonló szituáció megismétlődhet Európa más pontjain is”.² Az EBESZ különösen azokban az államokban tartott az ilyen jellegű ellentétek kialakulásától, „amelyeknek olyan nemzeti/etnikai csoportok a résztvevői, akik az egyik államban többséget, a másik államban viszont kisebbséget alkotnak, tehát az érintett államok kormányzati szerveinek érdekei összekapcsolhatók”.³ A nemzetközi szervezet szerint „az ilyen helyzetek potenciális forrásai az államok közötti feszültségeknek, sőt konfliktusoknak; az ilyen feszültségek valóban döntő szerepet játszottak Európa történelmében”.⁴

A Nemzeti Kisebbségi Főbiztos hivatalának létrehozása tehát eszerint összefüggésben van azzal, hogy az EBESZ úgy véli, az anyaországok fellépése a szomszédos államokban élő nemzeti kisebbségek jogainak védelme érdekében potenciális forrása az államok közötti „feszültségeknek, sőt konfliktusoknak”. Egy orosz szakértő véleménye szerint a nyelvi konfliktusok akár háborús cselekményekhez is vezethetnek (Kondraskina 2016, 853. p.), és – ahogyan azt 2022. február 24-én tapasztaltuk, sajnos – vezettek is.

1 <https://digitallibrary.un.org/record/3955766>

2 A Nemzeti Kisebbségek Oktatási Jogairól Szóló Hágai Ajánlások és Értelmező Megjegyzések, 1. p. <https://www.osce.org/files/f/documents/6/1/32186.pdf>

3 Uo.

4 Uo.

Nyelv és biztonság Ukrajnában

A nyelv és a biztonság kérdése Ukrajnában is szorosan összekapcsolódik. „A mai ukrajnai helyzet példája annak, hogyan válik a nyelvi és kulturális háború előfeltételévé és hivatalos alapjává egy valódi hadjáratnak” – írta Drozda (2014) a Krím orosz megszállása és a kelet-ukrajnai szakadár köztársaságokkal folyó harcok kitörése idején. „Bárhonnan nézzük, a jelenlegi orosz–ukrán háború a nyelv miatt kezdődött. Ez vitathatatlan tény. Oroszország épp a nyelvi tényezőt használta fel mint az agresszió okát – azzal magyarázva, hogy meg kell védenie az orosz ajkú polgárokat Ukrajnában” – foglalta össze a konfliktus okait 2015-ben Osnach (2015). Sakwa (2015, 173–175. p.) is úgy vélte, hogy az Ukrajna keleti részén kirobbant konfliktusnak a nyelvkérdés volt az egyik kiváltó oka.

Vlagyimir Putyin orosz elnök a Krím félsziget Oroszországhoz csatolásának moszkvai ceremóniája során 2014. március 18-án tartott beszédében az általa „elsősorban orosz ajkú Krím”-nek nevezett régióról kijelentette:

„A Krím és Szevasztopol lakói Oroszországhoz fordultak, hogy védelmezze meg életüket és jogaikat azzal, hogy megelőzi az olyan eseményeket, mint amelyek Kijevben, Donyeckben, Harkovban és más ukrán városokban történtek, illetve történnek jelenleg is. Ezt a kérést nyilvánvalóan nem hagyhattuk figyelmen kívül. Részünkről ez felért volna egy árulással.”⁵

Ugyanebben a beszédében az orosz elnök azt is elmondta, hogy az ukránok „újra és újra megkísérelték megfosztani az oroszokat történelmi emlékezetüktől, sőt nyelvüktől, és erőszakos asszimilációnak vetni alá őket”. A beszéd egy pontján pedig egyértelmű fenyegetést fogalmazott meg Ukrajna felé:

„Több millió orosz nyelvet beszélő ember él Ukrajnában, és él majd a jövőben is. Oroszország mindig meg fogja védeni érdekeiket, minden politikai, diplomáciai és jogi eszközt bevetve. De elsősorban mégis Ukrajna érdeke kellene legyen ezen polgárok jogainak és érdekeinek teljes körű védelme. Ez ugyanis Ukrajna állami stabilitásának és területi integritásának garanciája.”⁶

Valamivel később Putyin kijelentette: [az ukránok] „Arra kényszerítették bennünket, hogy megvédjük az oroszul beszélőket a Donbászon.”⁷

5 A beszéd az orosz elnöki hivatal honlapján: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/20603>

6 Uo.

7 Путин: Вынудили защищать русскоязычных на Донбассе. <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3756878-putyn-vynudyly-zaschyschat-russkoiazychnykh-na-donbasse>

2020-ban, a Müncheni Biztonsági Konferenciához⁸ kapcsolódóan jelent meg a *Twelve Steps Toward Greater Security in Ukraine and the Euro-Atlantic Region*⁹ című dokumentum, amely szerint „az Ukrajnában és környékén zajló konfliktus tragédia az erőszak által érintettek számára. Ez egy katasztrofális tévedés gyújtópontja, és folyamatosan fenyegeti az euro-atlanti térség biztonságát és stabilitását”. A szöveg készítői és aláírói – akik között Wolfgang Ischinger német diplomata, a konferencia elnöke is szerepelt – megállapították:

„Az euro-atlanti régió államainak még nem sikerült meghatározniuk, kialakítaniuk vagy megvalósítaniuk egy olyan biztonsági megközelítést, amely mindenki számára biztosítaná a békét, a függetlenséget és az erőszakkal szembeni felelőtlenségtől való mentességet. (...) Ukrajnán belül, valamint az ukránok és szomszédjaik között a társadalmi változások befolyásolják a történelmi emlékezet és a nemzeti identitás politikáját, és nehéz kérdéseket vetnek fel a kormányok számára az állampolgárság és a nyelvi jogok tekintetében – ez pedig valós hatással van a politikára, a gazdaságra és a biztonságra.”¹⁰

A biztonság felé irányuló lépésekről szóló dokumentum kapcsán a Ukrainian World Congress elítélő nyilatkozatot tett közzé, leszögezve, hogy „a nyelv, a történelem, a nemzeti identitás és az emlékezet az ukrán nép és az ukrán állam alapja – ezek az alapok, amelyeket az Orosz Birodalom, a Szovjetunió és most Putyin Oroszországa – évszázadokon át következetesen igyekezett lerombolni.”¹¹

Jelzésértékű az is, hogy Putyin közvetlenül az Ukrajna elleni háború megindítása előtt, 2022. február 21-én elmondott beszédében ötször is előfordul a *язык*, vagyis a *nyelv* szó.¹² A 2014-es beszédben már említett kijevi oroszellenes politikáról az elnök ezúttal kijelentette:

„Az orosz nyelv és kultúra gyökeres kiirtására és az asszimiláció előmozdítására irányuló politika folytatódik. A Verhovna Rada¹³ folyamatosan generálta a diszkriminatív törvényjavaslatokat, és már életbe is lépett az úgynevezett őslakosokról szóló törvény. Azok az emberek, akik orosznak vallják magukat, és meg akarják őrizni identitásukat, nyelvüket és kultúrájukat, azt a jelzést kapják, hogy nemki-

8 Munich Security Conference <https://securityconference.org/msc-2020/>

9 https://www.europeanleadershipnetwork.org/wp-content/uploads/2020/02/EASLG-Statement_Ukraine_r6-FINAL.pdf

10 Uo.

11 <https://www.ukrainianworldcongress.org/ukrainian-world-congress-strongly-condemns-twelve-steps-toward-greater-security-in-ukraine-and-the-euro-atlantic-region/>

12 <http://kremlin.ru/events/president/news/67828>

13 Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa; Ukrajna parlamentjének ukrán megnevezése.

vánatosak Ukrajnában. (...) Az oktatási törvény és az ukrán mint államnyelvről szóló törvény értelmében az orosz nyelvnek nincs helye az iskolákban és a köztereken, még a kisboltokban sem.”

Mindez azt jelenti, hogy a nyelvek és nyelvi jogok kérdésköre nem hagyható figyelmen kívül, ha Ukrajna biztonságáról esik szó. Ezt támasztja alá Deen és Romans (2018, 4–5. p.) véleménye is, akik a 2013–2014-es „méltóság forradalma” utáni ukrán nyelvpolitikát elemezve az alábbi következtetésre jutnak:

„A nyelv és a biztonság közötti kapcsolat nem elvont fogalom vagy a távoli múlt kérdése; ez ma is nagy aggodalomra ad okot Európa-szerte. Az, hogy az ukrán parlament a Janukovics elnök 2014. márciusi menesztése utáni napokban viszszavonta az »állami nyelvpolitika alapjairól« szóló, vitatott 2012-es nyelvtörvényt, hozzájárult az Ukrajnában és környékén kialakult válsághoz, mivel ezt úgy értékelték és mutatták be, mint ami veszélyt jelent az ország orosz ajkú lakosságára. A »nyelvi önrendelkezésre« vonatkozó rendelkezés még a minszki megállapodások lábjegyzetében is szerepel.”

A módszer

A 21. században született gyűjteményes nyelvpolitikai kötetek (mint például Spolsky ed. 2012; Ricento ed. 2006; Hult és Johnson ed. 2015; stb.) vagy a nyelvpolitika közelmúltban megjelent összefoglaló elméleti munkái (például Grin 2003; Rannut 2004; Shohamy 2006; Spolsky 2004, 2009; stb.) nem kínálnak kizárólagos megoldásokat a felmerülő nyelvpolitikai problémák vizsgálatára, hanem megpróbálják bemutatni a nyelvpolitika megértésében rejlő kihívások összetettségét, segítik a kutatási terület befolyásoló számtalan, gyakran egymással ellentétes nyelvi hiedelem felismerését. Hornberger (2015, 17. p.) úgy véli, a nyelvpolitikai kutatások célja nem az általánosítás vagy előrejelzés, hanem inkább az összefüggések felvillantása. May (2006, 255–256. p.) szerint „ésszerűen elvárható, hogy a nyelvpolitikák és gyakorlatok bármely elemének elemzése kritikusan vegyen részt a szélesebb társadalmi és politikai körülmények – és főleg az őket alakító történelmi előzmények – értékelésében”.

A fentiek alapján az alábbi elemzés célja nem egy átfogó elemzés az ukrain nyelvpolitikáról. A tanulmány célja az, hogy feltárja, hogyan jelenik meg a 2014-es politikai hatalomváltással, az úgynevezett méltóság forradalma után hatalomra jutott ukrain nyelvpolitika két alapvető fontosságú dokumentumában a nyelv, az állam, a nemzet, az identitás és a biztonság összefüggéseinek motívuma, illetve hogy megvizsgálja, vajon miként ábrázolják ezeket a kulcsmotívumokat a nyelvpolitikai propaganda kellékeként használt karikatúrákban, kampányplakátokon.

Az elemzett két jogi normaszöveg szoros kapcsolatban áll egymással. Az egyik az államnyelv védelméről hozott 2019-es törvény, a másik pedig ennek a jogszabálynak

az alkotmányosságról kiadott alkotmánybíróági állásfoglalás. Az államnyelvtörvény preambulumban és az alkotmánybíróság jogértelmező dokumentumban azt vizsgáljuk, hogyan fonódik össze a nyelv, az állam, a nemzet és a biztonság kérdésköre. A 2014 és 2023 májusa között az ukrajnai politikai sajtóban megjelent karikatúrákban azt elemezzük, hogy a fent említett motívumok miként, milyen kontextusban tűnnek fel.

Az államnyelvi törvény és az alkotmánybíróság állásfoglalása

Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa (parlamentje) 2019. április 25-én fogadta el „Az ukrán mint államnyelv működésének biztosításáról” című törvényt.¹⁴ Az államnyelvi törvény kötelezően előírja az államnyelv használatát az államigazgatás, a társadalmi és közélet, az igazságszolgáltatás, a gazdaság, az oktatás, a kultúra, a sport minden területén, megsértéséért bizonyos esetekben szabálysértési eljárás, pénzbírság jár; számos tisztség, poszt és állás (például: polgármester, iskolaigazgató) betöltéséhez előfeltétel a törvény által létrehozott állami ügynökség előtt letett ukrán nyelvvizsga; az ukrán sztenderd kodifikált normáinak vagy a helyesírási szabályoknak a hivatalos dokumentumokban való megsértéséért bírság szabható ki; az állampolgárok egy újonnan kialakított állami hivatalnál tehetnek feljelentést, ha úgy érzik, jogi vagy magánszemélyek megsértik a törvényt; a jogszabály betartását külön állami biztos felügyeli, akinek feljelentési joga van (a törvény részletes elemzését lásd: Csernicskó és mtsai 2020). A jogszabály olyan jogi környezetet teremt, amely az ukrán nyelv magas szintű ismeretét a társadalmi előmenetel legfontosabb feltételévé emeli.

A törvény az ukrán nyelvet – mint államnyelvet – szimbolikus tulajdonságokkal ruházza fel. Preambuluma kifejezi, hogy „az ukrán nyelv annak az ukrán nemzetnek a meghatározó tényezője és identitásának fő jellemzője, amely történelmileg alakult ki és évszázadok óta folyamatosan él a saját etnikai területén, az ország lakosságának nagy többségét alkotja, az állam hivatalos nevét adja, és az ukrán polgári nemzet alapvető alkotóeleme”. Ezzel a jogalkotó primordiális viszonyt alakít ki az ukrán nyelv, az ukrán állam és az ukrán nemzet között, ahol az állam „törvényes” tulajdonosa a többségi nemzet, az állam egységét és szuverenitását pedig veszélyeztetik a területén élő más nyelvűek. (Roter–Busch 2018, 158. p.)

2019. június 21-én Ukrajna 51 parlamenti képviselője beadványt nyújtott be Ukrajna Alkotmánybíróságához,¹⁵ melyben kéri az államnyelvi törvény alkotmányelle-

14 Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>. A jogszabály szövege angolul elérhető: Law of Ukraine “On Supporting the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language”. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF\(2019\)036-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF(2019)036-e)

15 Конституційне Подання щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019 року № 2704-VIII. http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/3_4094_r.pdf

nességének megállapítását. Az ellenzéki parlamenti képviselők beadványának az egyik indoka az volt, hogy a jogszabály megszavazása során a parlament többször is megsértette a törvények elfogadására vonatkozó törvényeket. A bírói testület 2021. július 14-én adta ki állásfoglalását a törvénnyel kapcsolatban.¹⁶ Az alkotmánybíróság részletes magyarázatot készített a jogszabály értelmezéséhez: a 29 nyomtatott oldal terjedelmű törvényszöveget 17 nyomtatott oldal terjedelemben értelmezte a testület. Ukrajna Alkotmánybírósága korábban többször is véleményt nyilvánított már a nyelvi jogi szabályozás, az Ukrajnában használatos nyelvek státusával, használati rendjével kapcsolatban (Fedinec–Csernicskó 2020, 151–174. p.), az államnyelvtörvényről kiadott dokumentum azonban sokkal több, mint egyszerű jogértelmezés. Amint az alábbiakban látni fogjuk, a dokumentum az ukrán nyelvet az ukrán államiság egyik legfontosabb szimbólumaként, az állam területi integritása és léte szerves összetevőjeként értelmezi. A kérdés súlyát jelzi, hogy hét alkotmánybíró tartotta fontosnak, hogy különvéleményt fogalmazzon meg az állásfoglalással – és egyben a törvénnyel – kapcsolatban; külön érdekesség, hogy még a kérdés előterjesztője is nyújtott be különvéleményt.¹⁷

Nemzet, nyelv és biztonság a politikai dokumentumokban és a karikatúrákon

Az ukrán nyelv támogatása és általában a nyelvi kérdés a függetlenné válás óta erősen átpolitizált az országban. (Csernicskó 2017) „Ukrajnában a nyelvhasználat már hosszú ideje nagyon érzékeny kérdés, amely többször is a különféle választási kampányok egyik fő témájává vált, és továbbra is vita tárgyát képezi – és néha feszültségeket is kelt – az ukrán társadalmon belül, valamint Ukrajna egyes nemzeti kisebbségeinek anyaországaival” – fogalmaz például a Velencei Bizottság a 2019-ben elfogadott ukrán államnyelvi törvény kapcsán kiadott állásfoglalásának 18. bekezdésében.¹⁸

Wright (2012) szerint a radikális politikai ártrendeződések mindig maguk után vonják a nyelvpolitikai változásokat is. Miután 2014-ben Oroszország megszállta az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna részét képező Krímet, és a kelet-ukrajnai régiókban elhúzódó fegyveres konfliktus alakult ki, az ukrán politikai elit szoros összefüggést talált az

16 Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» № 1-р/2021 від 14 липня 2021 р. https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/1_p2021.pdf

17 Az állásfoglalás és a különvélemények is elérhetők itt (ukrán nyelven): <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#Text>

18 European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission). Ukraine. Opinion on the Law on Supporting the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language. CDL-AD(2019)032. Opinion No. 960/2019. Strasbourg, 9 December 2019. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2019\)032-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2019)032-e)

ukrán egynyelvűség és az ország biztonsága között, s az orosz nyelv és beszélői egyértelműen a biztonságot fenyegető faktorként jelentek meg a politikai diskurzusban és az állami nyelvpolitikában. Az ukrán nyelv ügye erkölcsi és biztonságpolitikai kérdéssé lépett elő, ahol az államnyelv (vagyis az ukrán) a nemzet egységének, az állam szuverenitásának egyik lényeges összetevője. A jogszabály preambuluma leszögezi, hogy „az ukrán nyelv teljes körű működése az állam egész területén a közélet minden szférájában garancia az ukrán nemzet identitásának megőrzésére és Ukrajna állami egységének erősítésére”. Ugyanitt azt is kijelenti a jogalkotó, hogy e jogszabály elfogadásával törekszik „az ukrán nyelv államépítő és konszolidációs funkcióinak erősítésére, szerepének növelésére Ukrajna területi integritásának és nemzetbiztonságának biztosításában”.

Az Ukrajnában széles körben és hagyományosan elterjedt ukrán–orosz kétnyelvűséget – az oroszosító szovjet nyelvpolitika következményeként – az ukrán nyelvet fenyegető veszélyforrásként értelmezi Kijev. A 2019-es államnyelvi törvény preambuluma például – „Az állami nyelvpolitika koncepciója” című, még 2010-ben elfogadott dokumentumra hivatkozva¹⁹ – leszögezi, hogy a törvény egyik célja „a gyarmatosítók és megszállók évszázados asszimilációs politikája által okozott” nemzeti nyelvi-kulturális és nyelvi-információs tér deformációinak leküzdése. A törvény 50., az államnyelvvédelmi biztos kinevezéséről szóló cikke két helyen is kiemeli, hogy nem nevezhető ki olyan személy erre a posztra, aki szerepet vállalt a hivatalos kétnyelvűség bevezetésére Ukrajnában, és a posztról azonnal el kell távolítani az államnyelvvédelmi biztos tisztjét ellátó személyt, amennyiben részt vesz a hivatalos kétnyelvűség bevezetésére irányuló tevékenységben.

Az alkotmánybíróság állásfoglalásának 13.6. bekezdése asszimilációs célú oroszosításként határozza meg és elítéli a cári Oroszország és a Szovjetunió nyelvpolitikáját.

Az 1. képen látható karikatúra az ukrán–orosz kétnyelvűséget aszimmetrikusnak és az ukrán nyelvet veszélyeztetőnek ábrázolja. A képen egy kék-fehér-piros, azaz Oroszország nemzeti színeibe öltözött természetes muzsik és egy kék-sárga, vagyis ukrán

¹⁹ Концепція державної мовної політики. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161/2010>

nemzeti színű öltözékben ábrázolt vékony lányka szorong egy metrókocsi szűk ülésén; a férfi mellkasán a *язык*, a lány oldalán a *мова* felirat olvasható; az első oroszul, a másik pedig ukránul jelenti azt, hogy *nyelv*. A terjedelmes férfi azt mondja oroszul a már így is sarokba szorított hölgynek: „Kislány, menj odébb, kiszorítasz!”

1. kép. Az aszimmetrikus ukrán–orosz kétnyelvűség²⁰

A 2019-ben az államnyelv támogatásáról született törvény kapcsán kiadott állásfoglalásában Ukrajna Alkotmánybírósága arra a következtetésekre jutott, hogy „az ukrán nyelv államnyelvi jogi státusza egyidejűleg alapvető alkotmányos érték, az ukrán állam egységének (oszthatatlanságának) jelképe és kulcsfontosságú tényezője, valamint alkotmányos identitásának szerves része”.²¹ Az alkotmánybíróság jogértelmező állásfoglalása szerint az ukrán nyelvet fenyegető veszély egyenértékű Ukrajna nemzetbiztonságát, az ukrán nemzetet és az államot fenyegető veszélyekkel, „mert a nyelv a nemzet sajátos kódja, nem csupán kommunikációs eszköz”.

Az ukrán állam és nyelv közötti szoros kapcsolatra rímelnék azok a propaganda célú karikatúrák, mint amilyen a 2. képen látható. A viharos tengeren hánykolódó Ukrainát szimbolizáló hajót az állami címert formázó *мова* (vagyis nyelv) feliratú vitorla lendíti előre.

20 Forrás: <https://anekdot.kozaku.in.ua/karukatu/inshi/685-karikatura-na-rosysku-movu.html>

21 Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» № 1-р/2021 від 14 липня 2021 р. https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/1_p2021.pdf

2. kép. Az ukrán állam és nyelv szoros kapcsolatát ábrázoló karikatúra²²

Az alkotmánybírák szerint:

„Az ukrán nyelv teljes körű funkcionálása nélkül Ukrajnában az ukrán nemzetet a közélet minden területén a tituláris és államépítő nemzet státuszának és szerepének elvesztése fenyegeti, ami egyenértékű az ukrán államnak a világ politikai térképről való eltűnésének veszélyével. Az ukrán nyelv Ukrajna államiségának és egységének végzetes feltétele (*conditio sine qua non*).”

Az inkább politikai vagy filozófiai, mintsem jogi kinyilatkoztatás értelmében „az ukrán nyelv államnyelvi jogi státuszának bármilyen megsértése Ukrajnában elfogadhatatlan, mert sérti az állam alkotmányos rendjét, veszélyezteti a nemzetbiztonságot és Ukrajna államiségát”. A fenyegetést pedig egyértelműen Oroszország, illetve az orosz nyelv jelenti. A már idézett, 2019-ben kiadott alkotmánybíróági állásfoglalás szoros kapcsolatot lát a biztonság és a nyelvi kérdés között:

„Ukrajna független államként való megjelenésének kezdete óta a nyelvkérdés az egyik fő kérdés az Ukrajna elleni hibrid háborúban az Orosz Föderáció részéről. Az Orosz Föderáció ilyen akcióinak tragikus következményei államunkra az Ukrajna elleni fegyveres agresszióban nyilvánultak meg, amikor az Orosz Föderáció elfoglalta Ukrajna területének egy részét – a Krím Autonóm Köztársaságot és Szevasztopol városát, valamint Donyeck és Luhanszk régiókban Ukrajna elvesztette szuverenitását a terület ezen részén.”

A 13.9. bekezdés ráerősít a fentiekre:

²² Forrás: <http://www.golos.com.ua/article/365868>

„Annak alapján, hogy Ukrajna milyen objektív állapotban van jelenleg az Orosz Föderáció katonai agressziója következtében, és mert Oroszország a »nyelvkérdést« geopolitikai terjeszkedésének egyik eszközeként használja, Ukrajna Alkotmánybírósága hangsúlyozza, hogy az ukrán nyelvre irányuló fenyegetés ugyanúgy fenyegetést jelent Ukrajna nemzetbiztonságára is.”

A 2014-es események elindításában a nyelvi kérdést ürügyként felhasználó orosz propagandára utal a 3. képen bemutatott karikatúra, amelyen Putyin ábrázata alatt oroszul olvasható a szöveg: „Oroszország ott ér véget, ahol az orosz nyelv véget ér”.

3. kép. Az orosz nyelv mint a birodalmi terjeszkedés eszköze²³

Miután Oroszország 2014-ben megszállta a Krímet és támogatta a kelet-ukrajnai szakadár mozgalmakat, majd pedig 2022-ben totális háborút indítva megtámadta Ukrajnát, Kijev igazolni látta az etnikai heterogenitással és nyelvi sokszínűséggel kapcsolatos (alkotmánybírósági határozatokban is megfogalmazott) félelmeit (Fedinec-Tóth 2022, 214. p.), és e fejleményekre a kisebbségi jogok fokozatos szűkítésével válaszolt. (Cserniczkó 2022a, 2022b) A fenyegető veszélyt jeleníti meg a 4. képen bemutatott karikatúra, az 5. képen pedig az ukránosítás mint a veszély elhárításának eszköze jelenik meg.

A 4. képen az orosz *soft power* zászlóshajója, a *Русский мир* (Russzkij Mir – Orosz Világ) mozgalmat szimbolizáló, szárnyas bomba alakú, Zeppelin formázó esőfelhő fedésében egy „Moszkovija” felirattal ellátott, a fején a Kreml talán legismertebb toronyát és a sarló-kalapácsot hordozó varangy lopakodik, hogy rátámadjon a békés Ukrajnára, amelynek szimbólumai között a Kijevi Ruszt megkeresztelő Nagy Vlagyimir/Volodimir fejedelem előtt a *мова* és az ukrajnai forradalmak ikonikus helyszínére utaló *майдан* (*majdan* 'tér') felirat, mögötte pedig a kijevi Szent Szófia-székesegye-

23 <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2166656-zakon-pro-movu-sit-ci-letalna-zbroia.html>

ház, valamint az ukrán zászló és az EU-s lobogó is megjelenik. Az orosz varangy tehát egyszerre jelent veszélyt mindenre, ami fontos: az ukrán történelemre és nyelvre, az autokefál ukrán ortodox egyházra, az államiságra, az ukrainai forradalmi eszményekre és az európai integrációra.

4. kép. Az orosz világ támadása az ukrán állam, történelem és nyelv ellen²⁴

Az 5. képen a már ismert szimbólum jelenik meg: Ukrajna a viharos tengeren hanyódó hajó, a címert formázó vitorlán pedig a *закон про мову* (nyelvtörvény), vagyis az államnyelvet védő törvényre utaló felirat olvasható. Ez a konstrukció (az ukrán államiságot jelképező hajó és az orosz világtól távolodást garantáló ukrán nyelv) elegendőnek bizonyul ahhoz, hogy a *Русский мир* (Orosz Világ) feliratú gumicsónak utasaival, Putyin orosz elnökkel és komájával, az oroszpártiként azonosított politikussal és oligarchával, a háború kitörése után hazaárulóként letartóztatott és egy fogolycsere keretében Oroszországba kiutasított Viktor Medvedcsukkal együtt elsüllyedjen.

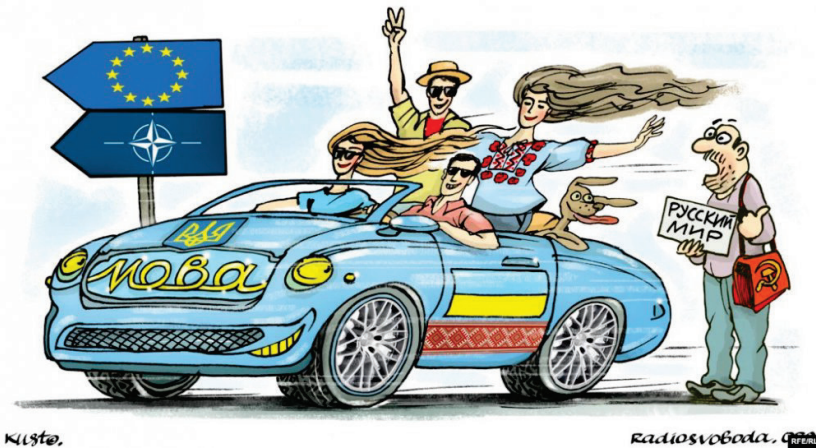
²⁴ <https://www.radiosvoboda.org/a/politychna-karykatura-satyra/31209132.html>

5. kép. Az ukrán államnyelvet támogató törvény megvédi Ukrainát az orosz veszélytől²⁵

A nem ukránul beszélők meggyőzése érdekében több kampány indult az országban azzal a céllal, hogy minél többen térjenek át az ukrán használatára (értelemszerűen: elsősorban az orosz helyett). A 6. képen a *MOVA* feliratú/márkájú, kék-sárgára színezett autóban boldog fiatalok és egy házi kedvenc száguld az EU és a NATO felé, és boldogan integetnek egy *Russzkij mir* táblát szorongató, vörös színű, sarló-kalapács motívummal díszített táskával a vállán stoppoló, ám az út szélén hoppon maradó borostás fickónak.

6. kép. Az ukrán nyelvvel az EU és a NATO felé száguldó fiatalok és az útszélen maradó orosz világ²⁶

25 <https://ukrainian.voanews.com/a/test-mova/4009614.html>

26 https://gazeta.ua/articles/politics/_slug-narodu-z-russkim-mirom-namalyuvali-v-karikaturi/1036940

Az ukrán nyelv használatára buzdít a The Beatles 1969-ben *Abbey Road* címmel megjelent híres lemezborítójára utaló 7. kép is, melynek felirata „Переходь на українську”, azaz „Válts ukránra”.

7. kép. Az ukrán nyelv használatát népszerűsítő kampányplakát²⁷

De vannak ennél egyértelműbb utalások is az orosz nyelv és a fenyegetettség érzésének összekapcsolására. A 8. kép egy 2016-ban készült karikatúra, melyen Szergej Sojgu orosz védelmi miniszter, Vlagyimir Putyin orosz elnök és Kirill ortodox pátriárka látható. Az elnök homlokán ott van a kicsit sem szalonképes, ám 2014 óta Ukrajnában széles körben skandált, graffiti formájában is népszerű Путин – хуйло [Putyin – faszfej] szlogenre való utalás. A karikatúra felső részének ironikus szövege pedig ez: „Beszéljetek oroszul! Mi jövőnk, és megvédünk!!!”

²⁷ <https://kavun.city/articles/65875/10-cikaviv-faktiv-pro-ukrainsku-movu->

8. kép. Az oroszul beszélők veszélyesek²⁸

Ugyanerre az üzenetre építve több hasonló karikatúra is készült az elmúlt években. Ezek egyike a Putyin fentebb idézett 2016-os beszédének szempontunkból talán leg hangsúlyosabb részét („Arra kényszerítettek bennünket, hogy megvédjük az oroszul beszélőket a Donbászban.”) kiemelő, illetve az előző képről már ismert „Beszéljetelek oroszul! Mi jövünk, és megvédünk!!!” feliratot megjelenítő gúnyrajz (9. kép).

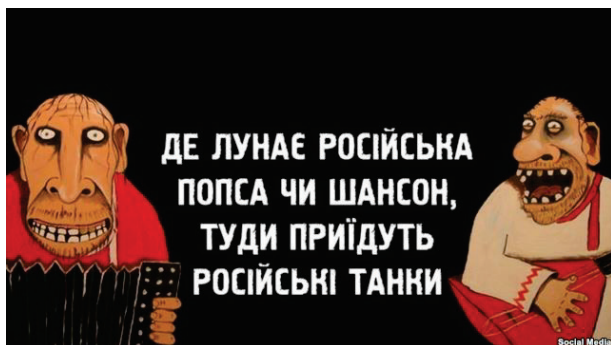
9. kép. „Arra kényszerítettek bennünket, hogy megvédjük az oroszul beszélőket a Donbászban”²⁹

A 10. képen két rosszarcú orosz muzsikust láthatunk, a karikatúra felirata arra figyelmeztet, hogy „Ahol orosz popzene vagy sanzon szól, oda eljönnek az orosz tankok”. A cikk címe pedig, melyet ezzel a rajzzal illusztráltak, a következő: „Putyin oroszul beszélő emberek tömegeit gyilkolta le”.

²⁸ <https://www.radiosvoboda.org/a/28082746.html>

²⁹ <https://www.radiosvoboda.org/a/28099029.html>

10. kép. Az orosz nyelv mint veszélyforrás³⁰

A 8., 9. és 10. képen bemutatott gúnyrajzok két évvel a Krím megszállása és a kelet-ukrajnai fegyveres konfliktus kitörése után, illetve hat évvel a totális orosz háború megindítása előtt, 2016-ban készültek. A nyelv és a biztonság kérdésének ilyen összekapcsolása magában foglalja „azt a gyakorlatot, hogy az »ellenség« és a »félelem« fogalma a politika integratív, energikus elvévé válik, kiszorítva a szabadság és az igazságosság demokratikus alapelveit” – fogalmazott Huysmans (2014, 3. p.), és ez nyilvánul meg a bemutatott karikatúrákon is.

Kymlicka (2015, 12. p.) szerint a gazdasági válságok és a nemzetbiztonsági fenyegetettség gyorsan háttérbe szoríthatja az emberi jogokról, a kisebbségi nyelvekről és azok támogatásáról szóló diskurzusokat. A központi hatalom és a többségi társadalom ilyen helyzetben a kisebbségeket és azok bármilyen, a vélt vagy valós egység megbontására alkalmas szándékát, törekvését az állam integritására leselkedő veszélyként érzékeli, a kisebbségi eliteket pedig ötödik hadoszlopnak tekint. Az államnyelv így szimbolikus, mintegy szakrális szerepre tesz szert, és minden olyan kísérlet, amely funkcióinak maximális kiterjesztését gátolja, az egész nemzetet és annak biztonságát fenyegető veszélyforrásként mutatható fel. A nyelv ilyen funkciókkal való felruházása tipikus példája annak, hogy a nyelv instrumentalizálható és biztonságpolitikai kérdéssé emelhető. (Deen–Romans 2018, 4. p.) Az alkotmánybíróság korábban idézett anyagának 4.2. része – amely a nemzeti és nyelvi kisebbségeket az ukrán társadalom egységét fenyegető veszélyként értelmezi – jó példája ennek:

„A nemzeti kisebbségek jogainak érvényesülése nem irányulhat az ukrán társadalmon belüli azon csoportok elkülönítésére (szegregációjára), amelyek különösen nyelviileg különböznek. Egy külön identitáshoz tartozó egyén (és még inkább egyének csoportja) egyetlen társadalomból saját identitásának terébe való távozása veszélyt jelent az ukrán társadalom egységére.”

30 <https://language-policy.info/2016/03/lesya-rozumyk-a-mozhe-tse-j-spravdi-kruto-rozmovlyaty-ukrajinskoyu/>

A kiélezett társadalmi, politikai, gazdasági válságok idején a többségi nemzetek körében gyakran felerősödik a történelmi tapasztalatokra alapozott ellenségkép a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatban. (Kymlicka 2015, 21. p.) A fentiek alapján úgy tűnik, példája mindennek a 2014 utáni Ukrajna is, ahol a 2013–2014-es „méltóság forradalma” révén hatalomra jutott kijevi elit épp a külső veszélyre hivatkozva tett meg mindent az ukrán nyelv helyzetének megerősítéséért, a kisebbségi nyelvek háttérbe szorításáért (Beregszászi–Cserniczkó 2020), és ahol a hatalmi elit által generált diskurzusban a kisebbségeket gyakran külső hatalmak ügynökeivé, hazaárulókká minősítik, nyelvüket pedig a nemzeti egységet fenyegető tényezőnek tekintik. (Öllös 2004, 31–37. p.)

Szakértők szerint „mivel a geopolitikai instabilitás érzése sok helyen növekszik”, az ellenségkép és a fenyegetettségre való hivatkozás egyre hangsúlyosabb elemmé válik a politikában és a mindennapi intézményi életben, annak ellenére is, hogy ennek a hatásai megújíthatatlanok és kiszámíthatatlanok. (Charalambous et al. 2016, 15. p.) Ezt láthatjuk Ukrajnában is, ahol ebben a diskurzusban az ellenség nyelvét beszélők nemcsak potenciális veszélyforrássá, hanem az ellenséggel lepaktáló kollaboránssá is válhatnak, amint a 11. képen látható. A karikatúrán egy hosszúra nyúló nyelvet vörös szőnyegként használva Medvedcsuk keleti szláv szokás szerint kenyérrel és sóval fogadja a katonai egyenruhában, kezében fegyverekkel és füstölő bombával érkező Putyint, a kiöltött nyelven pedig az „Isten hozott, komám” felirat olvasható. A kép felső részére jutott az erkölcsi üzenet: „Az államnyelv iránti tiszteletlenség kollaboráns megnyilvánulás”.

11. kép. Aki az orosz nyelvet támogatja, az kollaboráns³¹

Roter és Busch (2018, 165. p.) szerint az ukrán nyelv erőteljes támogatása 2014 után felerősödött, és a kizárólagos nemzetépítés egyértelműen az ukrán nyelvnek mint a közsféra egyetlen legitim nyelvének a népszerűsítésére irányult, „különösen az orosz,

31 <https://www.radiosvoboda.org/a/29498980.html>

de más kisebbségi nyelvek rovására is”. Ebben az időszakban a nyelvpolitika a történelmi reváns eszközévé vált. Ez a fajta nyelvpolitika a mai társadalmi problémákról a történelmi sérelmekre alapozott ellenségkép felidézésével tereli el a figyelmet. Ebben a folyamatban a kisebbségi nyelvek az ukránosítás és az oroszellenes politika járulékos veszteségeként jelentek meg, de ettől ez még nem kevésbé fájdalmas az e nyelveket beszélők számára.

A folyamatos fenyegetettség közepette megkérdőjeleződik az is, hogy az orosz nyelvűek jó hazafiak lehetnének. „A Keleten folyó hibrid háború a kultúra, a civilizáció frontján is kitört. Korábban eléggé világosan látható volt, ki híve és ki ellensége az ukránoknak a nyelv és a kultúra kérdése terén. Most azonban megjelent az »új« patrióták meglepő fogalma, akik szeretik Ukrajnát, de nem szeretik az ukrán nyelvet. Ez a fogalom bennem erős kétségeket ébreszt” – nyilatkozta például az egyik ukrán nyelvész. (Shevchuk–Vlasiuk 2015) Metaforikus párhuzamot idézve Gileád és Efraim lakosainak a bibliai Bírák Könyvéből (12, 5-6) ismert véres konfliktusa (lásd: *Sibboleth/Szibboleth*), illetve a kelet-ukrajnai fegyveres krízis között, Yuri Shevchuk egyértelműen foglal állást az oroszul beszélőkkel szemben, az ellenség kategóriájába sorolva őket: „A nyelvi skizofrénia megfosztja az ukrán nyelv védelmező szerepét azokban az egzisztenciális helyzetekben, amikor az életed veszélyben van, és a nyelved alapján meg tudod különböztetni a sajátokat az ellenségtől.” (Shevchuk–Palazhyi 2015)

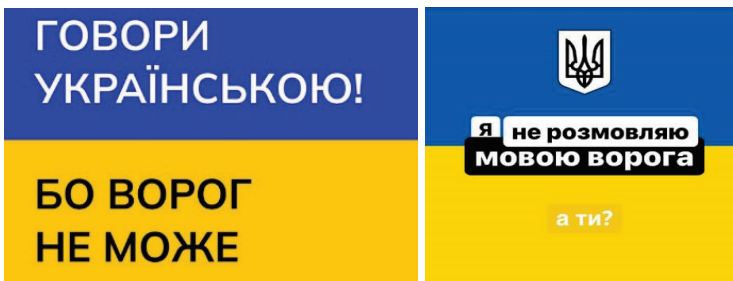
Ez az ellenségkereső nézőpont jelenik meg az eredetileg 2017-ben publikált 12. képen. A bal oldalon egy a valamelyik ukrán nacionalista szervezet egyenruhájában álló fegyveres látható, a jobb alsó sarokban pedig egy a szovjet fegyverek dicsőségét hirdető György-szalagot viselő alak jelenik meg. A kép felső részén a *Мовна поліція* ukrán felirat azt jelenti: nyelvrendőrség. A szöveg egy ukrán–orosz kétnyelvű párbeszéd, melyet érdemes teljes terjedelmében megismerni:

- (ukránul) *Jó napot! Nyelvrendőrség. Ön beszél ukránul?*
- (a moszkvai akcentust utánzó orosz nyelven) *Öö... Én általában ismert nyelven beszélek. Van hozzá jogom.*
- (ukránul) *Ön Ukrajna állampolgára vagy egy kacap³² az Orosz Föderációból?*
- (oroszul) *Én oroszul beszélő ukrán állampolgár vagyok!*
- ... Lövések dördülnek...
- (ukránul) *Állampolgárságától megfosztva!*

32 А кацап (kacap) az oroszok egyik, az ukránok és lengyelek által használt gúnyneve.

12. kép. Az oroszul beszélő ellenség³³

2022. február 24. után, amikor Oroszország háborút indított Ukrajna ellen, az ukrán nyelv használatára való áttérés melletti agitáció a korábbinál határozottabb és keményebb lett. A 13. és 14. kép feliratai az ukrán nemzeti lobogó kék-sárga színeire írva a következők: „Beszélj ukránul, mert az ellenség nem tud!”, valamint „Én nem beszélek az ellenség nyelvén. És te?”

13. és 14. kép. Az ellenség nem tud ukránul³⁴

Miután az ország nyugati, főként ukrán nyelvűek által lakott részeibe a háború kitörése után több millió kelet- és dél-ukrajnai, főleg oroszul beszélő belső menekült került, feléjük is célzott kampány indult. A 15. képen egy ilyen plakát látható, melynek felirata elég egyértelmű: „Kedves Áttelepültek! Ez itt Ukrajna! Mi kizárólag ukránul beszélünk. Ha nem tudnak – tanulják meg!!! Mert számunkra nem mindegy!”

³³ <https://m.joyreactor.cc/post/2963737>

³⁴ <https://bukinfo.com.ua/chernivci/chernivecki-osvitni-zaklady-zapuskayut-bezkoshtovni-kursy-ukrajinskoji-dlya-rosijskomovnyh-pereselenciv> (13. kép), illetve <https://m.facebook.com/ukr2020/photos/a.2440700715997267/5175416195859025/> (14. kép).

15. kép. A belső menekültek nyelvi viselkedésének megváltoztatására irányuló kampányplakát³⁵

A 16. és 17. kép a háborús propagandába illeszkedve az ukrán nyelvet fegyverként jeleníti meg. Az első képen egy ukrán kozák és egy orosz muzsik kerül szembe egymással, utóbbi nyelvén egy tank, a kozákra meredő csővel. A felirat ukrán és orosz nyelven hirdeti: „A nyelv – fegyver!” A másikon egy nyilvánvalóan ukrán katona vállról indítható rakétát lő ki, melyre az ukrán *паляниця* (kenyér) szót írták fel: azt a szót, melyet a legenda szerint az orosz anyanyelvűek nem tudnak kiejteni (oroszul ugyanezt úgy nevezik: хлеб). Az ábrázolás fölött fehér betűkkel „A mi nyelvünk – a mi fegyverünk” szöveg olvasható.

16. és 17. kép. A nyelv – fegyver³⁶

Az állampolgárok ukrán nyelv felé terelésének egyik legfontosabb eszköze az oktatás ukránosítása lett. A függetlenné váló Ukrajna olyan oktatási rendszert örökölt, amelynek a nemzeti kisebbségek nyelvén oktató intézmények szerves részei voltak. A kisebbségek nyelvén folyó oktatás felszámolására több kísérlet is történt a függetlenné válás

35 <https://m.workplace.com/kliashtorny/photos/a.156777632369128/719465916100294/?type=3>

36 <https://www.5.ua/polityka/hovorit-zi-mnoi-ukrainskoiu-v-armii-abo-yak-shvydko-radianski-ofitsery-i-heneraly-pereidut-na-derzhavnu-blohpост-192164.html> (16. kép), illetve <https://vseosvita.ua/library/prezentatsiia-ahitatsiia-nasha-mova-nasha-zbroia-do-dnia-ukrainskoi-pysemnosti-ta-movy-do-dnia-ridnoi-movy-595566.html> (17. kép).

óta (Orosz 2022), ám ez a folyamat 2017-ben, az oktatási kerettörvény,³⁷ majd a 2019-es államnyelvi törvény³⁸ és 2020-ban az általános középfokú oktatásról szóló törvény³⁹ elfogadása után új lendületet kapott. Ezek a jogszabályok egyrészt megszüntetik a kisebbségek nyelvén oktató iskolák intézményi önállóságát, másrészt az 5. osztálytól kezdve az úgynevezett átirányító (tranzitív) oktatási modellt kényszerítik a kisebbségekre, melynek lényege, hogy az iskolai oktatás első szakaszában a kisebbségi gyerekek anyanyelvükön kezdenek el tanulni, és anyanyelvük mellett a többségi nyelvet is oktatják számukra, majd a tanulókat átirányítják a többségi nyelven való tanulásra. Ennek az oktatási modellnek a célja hosszú távon többségi egynyelvűség kialakítása az oktatás révén, ahol a kisebbségi nyelv szerepe tulajdonképpen csak arra korlátozódik, hogy segítse a második nyelv elsajátítását, s ezáltal a többségi nyelven való oktatásra való átirányítást, azaz az asszimilációt. (Skutnabb-Kangas 1997, 25. p.) Az említett ukrainai törvények értelmében az 1–4. osztályokban megengedett a kisebbségi nyelven való oktatás és tanulás, az 5. osztálytól azonban már egyre több tárgyat kell államnyelven tanulni: az 5.-ben a tárgyak 20%-át, a 9.-ben már 40%-át, a 10. osztályban pedig már a 60%-át. Az orosz tannyelvű iskolákban már 2020-ban elkezdtek ennek a rendszernek az alkalmazását, a magyar és román nyelvű intézményekben pedig 2023. szeptember 1-től kell kötelezően áttérni a tranzitív modellre. (Csernicskó et al. 2020, 52–64. p.)

Az alkotmánybírósnak az államnyelvtörvényről kiadott véleménye 13.5. bekezdése kiáll az ismertetett oktatási modell mellett, leszögezve, hogy annak bevezetése a posztszovjet rendszertől való távolodást, a kisebbségek integrációját, a demokrácia megerősítését, valamint a társadalom integrálásának biztosítását szolgálja:

„A törvény lehetővé teszi a posztszovjet társadalom államnyelvével kapcsolatos szakpolitikai prioritások és az európai demokratikus kultúra szükségleteinek összekapcsolását. (...) A társadalmi integráció biztosításának leghatékonyabb módja az államnyelven folyó tanulás. A nemzeti kisebbségek jogainak érvényesítése pedig nem irányulhat a szegregációra és nem veszélyeztetheti a társadalom egységét. Ezen túlmenően az államnyelv ismeretével az embernek lehetősége van a kapott információk összehasonlítására és kritikai értékelésére, valamint minőségileg részt venni a politikai diskurzusban, amely az állam demokratikus berendezkedésének elválaszthatatlan részét képezi – deklarálja az Alkotmány preambuluma. Az Ukrajna Alkotmánybírószága ezért úgy véli, hogy a törvényi szabályozás, amelynek célja az ukrán nyelv államnyelvvé tétele, egyben védi államunk demokratikus berendezkedését és annak eszközeit is.”

37 Закон України «Про освіту». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

38 Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>

39 Закон України «Про повну загальну середню освіту». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>

A kisebbségi nyelveken folyó oktatás jogát szűkítő jogszabályok ellen Ukrajna szinte minden szomszédja tiltakozott valamilyen módon. A legkitartóbbnak azonban Magyarország bizonyult. Az ukrajnai magyar közösség jogainak védelmében Budapest kijelentette: mivel „Ukrajna hátba szúrta Magyarországot oktatási törvényének módosításával, amely súlyosan sérti a magyar kisebbség jogait”,⁴⁰ mindaddig blokkolja az Ukrajna és a NATO közötti legmagasabb szintű politikai találkozók megszervezését, amíg a kijevi kormányzat nem változtatja meg a területén élő magyarok jogait csorbító jogszabályokat.⁴¹ Budapest még úgy is vállalta a szembenállást Kijevvel, hogy jól tudta: „Ez fájdalmas lesz Ukrajna számára.”⁴²

Kijev azonban kitart álláspontja mellett, és az oktatás ukránosítása ellen, valamint a kisebbségek nyelvi jogai érdekében megszólalókat Oroszország bábjának tekinti, a magyar nyelvű oktatási intézményhálózat megmaradásáért küzdő kárpátaljai magyar politikusokat pedig Orbán Viktor magyar miniszterelnök csatlósaiként ábrázolja. Ebben a kontextusban a kisebbségi jogokért folytatott érdekérvényesítés külső hatalmak érdekeit szolgálja. Ezt tükrözi a 18. és 19. kép is.

18. és 19. kép. Az ukrajnai kisebbségek nyelvi jogaiért küzdők külső hatalmak érdekeit szolgálják⁴³

40 Ukrajna hátba szúrta Magyarországot oktatási törvényének módosításával. <https://www.kormany.hu/hu/kulgaszdasagi-es-kulugyminiszterium/hirek/ukrajna-hatba-szurta-magyarorszag-oktatasi-torvenyenek-modositasaval>

41 Lásd pl.: Hungary continues to block Ukraine-NATO talks despite supporting Kyiv's NATO bid (November 29, 2019). <https://emerging-europe.com/news/hungary-continues-to-block-ukraine-nato-talks-despite-supporting-kyivs-nato-bid/>; Hungary to block Ukraine's NATO membership over language law (December 4, 2019). <https://www.reuters.com/article/us-ukraine-nato-hungary/hungary-to-block-ukraines-nato-membership-over-language-law-idUSKBN1Y823N>

42 This will be painful for Ukraine (September 26, 2017). <https://www.kormany.hu/en/ministry-of-foreign-affairs-and-trade/news/this-will-be-painful-for-ukraine>

43 <https://www.radiosvoboda.org/a/28762796.html> (18. kép) és <https://www.facebook.com/UkrZakarpattya/photos/a.817222725101345/2474525262704408/> (19. kép)

A 18. képen szereplő karon a *Kreml* felirat szerepel, a kéz öt ujjja közül pedig négyen egy-egy báb, amelyek Ukrajna szomszédjainak nemzeti lobogóiba vannak öltöztetve. A Moldovát, Magyarországot, Romániát és Lengyelországot jelképező figurák mindegyike az „Ukrajna megsérti a kisebbségek jogait” szöveget mormolja eltorzult arccal.

A 19. képen a piros-fehér-zöld színekbe öltözött, durcás képet vágó Orbán Viktort láthatjuk, előtte teasütemény, mellette pedig Orosz Ildikó, a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség elnöke, a Kárpátaljai Megyei Tanács képviselője látható, aki az egyik leghangosabb és legharcosabb szószólója az ukrainai magyar nemzeti kisebbségnek. Orbán fölött-mögött a falon keretben a „Закон про освіту”, vagyis az „oktatási törvény” felirat olvasható, a kárpátaljai magyar politikus és közéleti személy pedig a „Főnök, minden elveszett” szöveggel tölt teát egy fehér pöttyös piros kancsóból a miniszterelnöknek.

Összefoglalás

A 2014-es események után az ukrán politikai elit – reagálva arra, hogy Putyin és Oroszország ürügyként használta politikája megideologizálásához a nyelvi kérdést – fokozott ukránosításba kezdett. Számos olyan jogszabályt fogadtak el ebben az időszakban Kijevben, amelyek fokozatosan szűkítik az oroszok és más kisebbségek anyanyelvhasználati jogait. Az ukrán nyelv támogatásával párhuzamosan olyan politikai és információs kampány is indult, amely a nyelv, a nemzet és az állam létét fenyegető veszélyként ábrázolja a kisebbségi (elsősorban persze az orosz) nyelv jelenlétét az országban. Ugyanakkor a 2019-ben elfogadott államnyelvi törvény és annak alkotmánybírói értelmezése az ukrán nyelvhez olyan szimbolikus jelentést társított, ahol az államnyelv a társadalmi integráció, az állami biztonság és az ország területi épségének fontos biztosítója. Ebben az írásban azt mutattuk be, hogyan jelent meg mindez olyan jogi szövegekben, amelyek az állami nyelvpolitika meghatározó, irányadó dokumentumai, továbbá hogy milyen propagandisztikus karikatúrákkal támogatták meg ezt az ideológiát a politikai sajtóban. A 2014 utáni ukrainai nyelvpolitikában a nyelvi nacionalizmus ideológiája érhető tetten, és ez az ideológia tükröződik a témában készült gúnyrajzokon is.

Aneta Pavlenko (2023, 289–290. p.) legújabb kötetében megállapítja: „a nyelvi nacionalizmus kevésbé pragmatikussá és racionálissá, inkább ideológiailag vezérelt és érzelmessé tett bennünket, és sajnos nehéznek bizonyul a gondolkodásmód megváltoztatása.” Ez érvényes a 2014 utáni Ukrajinára is. Pavlenko (2023, 290. p.) szerint „Putyin [a háború megindítása előtt elmondott] beszédében nemzetbiztonsági aggályokkal és azzal indokolta az inváziót, hogy meg kell védeni az ukrainai orosz ajkúakat nyelvi és kulturális jogaik megsértésétől. (...) A 2014 és 2021 között elfogadott ukrán nyelvtörvények intoleranciája (vö. Cserniczkó–Márku 2020; Fiala-Butora 2020; Lieven 2022) nem igazolja az orosz agressziót. Semmi sem igazolja – Ukrajna lerochanása a nemzetközi jog megsértése és szörnyű háborús bűncselekmény”. Azt is leszögezi azon-

ban, hogy annak az ukrainai etnikai sovinizmusnak és nyelvi intoleranciának, amit Putyin kormánya ürügyként és fegyverként használ, „katasztrofális következményei vannak minden ukrán számára, anyanyelvtől függetlenül”. (Pavlenko 2023, 290. p.) Bár az orosz rezsim az Ukrajnában élő orosz nyelvűek védelmével indokolta a gyilkos háború megindítását, a háborús térképekre tekintve kiderül, hogy a harcok épp azokat a területeket érintik elsősorban, ahol az oroszul beszélők legnagyobb része élt 2022. február 24. előtt.

Az tehát, hogy Ukrajna folyamatosan szűkítette a kisebbségek nyelvi jogait, és egy ideológiailag vezérelt ukránosító kampányban ellenséggént ábrázolta az orosz nyelvet és beszélőit, valamint ezáltal közvetve valamennyi kisebbséget és nyelvüket, nem lehet indoka egy véres, gyilkos és pusztító háborúnak. Az ENSZ nemzeti, etnikai, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól szóló nyilatkozata⁴⁴ (8. cikk 4. pont) kimondja: „Ezen Nyilatkozatban semmi nem értelmezhető úgy, hogy az megenged bármely tevékenységet, amely ellentétes az Egyesült Nemzetek céljaival és elveivel, beleértve az államok szuverén egyenlőségét, területi sértetlenségét és politikai függetlenségét.” Oroszország pedig egyértelműen megsértette egy szuverén állam területi integritását és politikai függetlenségét; hadi gépezete kíméletlenül rombol, pusztít és gyilkol ukránul, oroszul, magyarul és más nyelveken beszélőket egyaránt.

Irodalom

- Beregszászi Anikó–Csernicskó István 2020. Nyelvpolitika: harc a hatalomért. *Magyar Nyelv*, 116/3, 257–274. p. DOI: <http://dx.doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2020.3.257>
- Charalambous, Constadina–Charalambous, Panayiota–Khan, Kamran–Rampton, Ben 2015. *Sociolinguistics & security*, Urban Language & Literacies 177.
- Charalambous, Constadina–Charalambous, Panayiota–Khan, Kamran–Rampton, Ben 2016. *Security & language policy*, Urban Language & Literacies 194.
- Csernicskó István 2017. Language Policy in Ukraine: The Burdens of the Past and the Possibilities of the Future. In Simone E. Pfenninger and Judit Navracscics (eds.): *Future Research Directions for Applied Linguistics*. Bristol, Multilingual Matters, 120–148. p.
- Csernicskó István 2022a. Linguistic (Human) Rights and their Violations in Transcarpathia (1944–2022). In Molnár D. Erzsébet, Váradi Natália, Darcsi Karolina, Orosz Ildikó, Csernicskó István (eds.): *Struggle for Survival: The Transcarpathian Hungarians (1944–2022)*. Budapest, Méry Ratio Publishing, 179–220. p.
- Csernicskó István 2022b. Nyelvi (emberi) jogok, jogsértések és biztonságpolitika összefüggései Oroszország Ukrajna elleni háborúja tükrében. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 24/2, 3–30. p.; *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 23/1, 3–21. p.

44 Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-rights-persons-belonging-national-or-ethnic>

- Csernicskó István–Hires-László Kornélia–Karmacsi Zoltán–Márku Anita–Máté Réka–Tóth-Orosz Enikő 2020. *Ukrainian Language Policy Gone Astray: The Law of Ukraine "On Supporting the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language" (analytical overview)*. Törökbálint, Termini Egyesület.
- Csernicskó István–Kontra Miklós 2022. The Linguistic Human Rights Plight of Hungarians in Ukraine. In Skutnabb-Kangas, Tove and Phillipson, Robert (eds.): *The Handbook of Linguistic Human Rights*. Oxford, Wiley Blackwell.
- Csernicskó István–Márku Anita 2020. Minority language rights in Ukraine from the point of view of application of the European Charter for Regional or Minority Languages. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, 20/2, DOI: <http://dx.doi.org/10.18460/ANY.2020.2.002>
- Csernicskó István–Tóth Mihály 2019. *The right to education in minority languages: Central European traditions and the case of Transcarpathia*. Ungvár, Autdor-Shark.
- Deen, Bob–Romans, William 2018. Introduction: Shaping Language Policies to Promote Stability. In Iryna Ulasiuk, Laurențiu Hadîrcă, and William Romans (eds.): *Language Policy and Conflict Prevention*. Leiden–Boston, Brill Nijhoff. 3–22. p. DOI 10.1163/9789004357754_002
- Drozda, Andrij (Дрозда Андрій) 2014. Розрубати мовний вузол. Скільки російськомовних українців готові наполягати на російськомовності своїх дітей і внуків? *Портал мовної політики*, November 23, 2014. <http://language-policy.info/2014/11/rozrubaty-movnyj-vuzol-skilky-rosijskomovnyh-ukrajintsiv-hotovi-napolyahaty-na-rosijskomovnosti-svojih-ditej-i-vnukiv/>
- Fedinec Csilla–Csernicskó István 2020. *Nyelvi kirakós Kárpátaljáról. Történeti és politikai dimenziók (1867–2019)*. Budapest, Társadalomtudományi Kutatóközpont–Gondolat Kiadó.
- Fedinec Csilla–Tóth Norbert 2022. *Romantikus jog – fapados gyakorlat. A magyar–ukrán alapszerződéses viszony*. Budapest, TK Kisebbségkutató Intézet–L'Harmattan.
- Fiala-Butora, János 2020. The Controversy Over Ukraine's New Law on Education: Conflict Prevention and Minority Rights Protection as Divergent Objectives? *European Yearbook of Minority Issues* 17, 233–261. p. DOI: http://dx.doi.org/10.1163/22116117_01701011
- Grin, François 2003. *Language Policy Evaluation and the European Charter for Regional or Minority Languages*. Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Hornberger, Nancy H. 2015. Selecting Appropriate Research Methods in LPP Research: Methodological Rich Points. In Francis M. Hult and David Cassels Johnson (eds.): *Research Methods in Language Policy and Planning: a Practical Guide*. Malden, MA, Wiley Blackwell, 9–20. p.
- Hult, Francis M.–Johnson David Cassels eds. 2015. *Research Methods in Language Policy and Planning: a Practical Guide*. Malden, MA, Wiley Blackwell.
- Huysmans, Jeff 2014. *Security unbound: Enacting democratic limits*. New York, Routledge.
- Kondraskina, Jelena (Кондрашкина Елена) 2016. Языковые конфликты. In В. Михальченко (ed.): *Язык и общество: Энциклопедия*. Москва, Издательский центр «Азбуковник», 849–853. p.
- Kontra, Miklós 2021. (Linguistic) Human Rights and/or Security Policy. *Foreign Policy Review*, 2/62–72. p. DOI: <http://dx.doi.org/10.47706/KKIFPR.2021.2.62-73>
- Kymlicka, Will 2015. Multiculturalism and Minority Rights: West and East. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 14/4, 4–25. p.

- Lieven, Anatol 2022. Ending the threat of war in Ukraine: A negotiated solution to the Donbas conflict and the Crimean dispute. *Quincy Paper* 6, updated January 2022. Retrieved on March 3, 2022 at <https://quincyinst.org/report/ending-the-threat-of-war-in-ukraine/>
- May, Stephen 2006. Language Policy and Minority Rights. In Ricento, Thomas (ed.): *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Malden, MA, Blackwell Publishing Ltd., 255–272. p.
- Nagy, Noémi 2021. Language Rights of European Minorities in the Administration of Justice, Public Administration and Public Services. *International Developments in 2019. European Yearbook of Minority Issues*, 18/1, 113–140. p. DOI: https://doi.org/10.1163/22116117_01801006
- Orosz Ildikó 2022. About Hungarian-language Education in Transcarpathia (1946–2022). In Molnár D. Erzsébet, Váradi Natália, Darcsi Karolina, Orosz Ildikó, Csernicskó István (eds.): *Struggle for Survival: The Transcarpathian Hungarians (1944–2022)*. Budapest, Méry Ratio Publishing, 143–177. p.
- Osnach, Serhii (Оснач Сергій) 2015. Мовна складова гібридної війни. *Портал мовної політики*, June 13, 2015. <http://language-policy.info/2015/06/serhij-osnach-movna-skladova-hibrydnoji-vijny/>
- Öllös László 2004. *Emberi jogok – nemzeti jogok. Emberi és polgári jogok-e a nemzeti kisebbségek jogai?* Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó.
- Pavlenko, Aneta 2023. Multilingual Ghost Signs: Dissonant Languages in the Landscape of Memory. *Multilingualism and History*, Cambridge University Press, 270–293. p. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781009236287.015>
- Rannut, Mart (Раннут Март) 2004. *Пособие по языковой политике*. Таллин, Tallin Pedagogical University.
- Ricento, Thomas ed. 2006. *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Malden, MA, Blackwell Publishing Ltd.
- Roter, Petra–Busch, Brigitta 2018. Language Rights in the Work of the Advisory Committee. In Iryna Ulasiuk, Laurențiu Hadîră, and William Romans (eds.): *Language Policy and Conflict Prevention*. Leiden–Boston, Brill Nijhoff, 155–181. p.
- Sakwa, Richard 2015. *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*. London, I.B. Tauris.
- Shevchuk, Yuri–Palazhyi, Halyna (Шевчук Юрій–Палажій Галина) 2015. Мовна шизофренія – нова, потужна форма русифікації. *Портал мовної політики*, September 19, 2015. <http://language-policy.info/2015/09/yurij-shevchuk-movna-shyzofreniya-nova-potuzhna-forma-rusyifikatsiji/#more-1780>
- Shevchuk, Yuri–Vlasiuk, Hanna (Шевчук Юрій–Власюк Ганна) 2015. Двомовність як хвороба. Професор Колумбійського університету називає українську мовну ситуацію «мовною шизофренією». *Портал мовної політики*, July 5, 2015. <http://language-policy.info/2015/07/dvovovnist-yak-hvoroba-profesor-kolumbijskoho-universytetu-nazyvaje-ukrajinsku-movnu-sytuatsiyu-movnoyu-shyzofrenijeyu/>
- Shohamy, Elana 2006. *Language policy: Hidden agendas and new approaches*. London, Routledge.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Budapest, Teleki László Alapítvány.
- Spolsky, Bernard 2004. *Language Policy*. Cambridge, Cambridge University Press.

- Spolsky, Bernard 2009. *Language Management*. New York, Cambridge University Press.
- Spolsky, Bernard ed. 2012. *The Cambridge Handbook of Language Policy*. New York, Cambridge University Press.
- Wright, Sue 2012. Language policy, the nation and nationalism. In Bernard Spolsky (ed.): *The Cambridge Handbook of Language Policy*. New York, Cambridge University Press, 59–78. p.

ISTVÁN CSERNICKÓ

A MISDRAWN LANGUAGE POLICY

IDEOLOGICAL MOTIFS OF UKRAINIAN STATE LANGUAGE POLICY IN LEGAL TEXTS AND CARICATURES

After the events of 2014, the Ukrainian political elite, reacting to Putin's and Russia's use of the language issue as a pretext to ideologize their policies, engaged in increased Ukrainization. During this period, a number of laws were adopted in Kiev that progressively curtailed the rights of Russians and other minorities to use their mother tongue. In parallel with the promotion of the Ukrainian language, a political and information campaign has been launched which portrays the presence of a minority language (primarily Russian, of course) in the country as a threat to the language, the nation, and the existence of the state. At the same time, the state language law adopted in 2019 and its interpretation by the Constitutional Court have attached a symbolic meaning to the Ukrainian language, where the state language is an important guarantee of social integration, state security and the territorial integrity of the country. In this paper, we have shown how this was reflected in legal texts that were the defining and guiding documents of state language policy, and how propagandistic caricatures were used to support this ideology in the political press. The ideology of linguistic nationalism can be seen in the language policy of Ukraine after 2014, and this ideology is reflected in the cartoons that have been produced on the subject.

SIMON ATTILA

AZ ÁTMENET BIZONYTALANSÁGA

AZ 1918/1919-ES IMPÉRIUMVÁLTÁS
POZSONYTÓL KASSÁIG

Fórum Kisebbségkutató Intézet

Kisebbségi önkormányzatiság és kulturális autonómia Szerbiában

A jó ötlettől a megterhelő gyakorlatig¹

GORAN BAŠIĆ

Minority Self-Government and Cultural Autonomy in Serbia. From Good Idea to Burdening Practice

Keywords: minority self-government; cultural autonomy; ethnicity; multiculturalism; segregation; Serbia

A Szerb Köztársaság alkotmánya példaértékűnek emlegetett módon szabályozza a nemzeti kisebbségek védelmének jogait és mértékét. A nemzeti kisebbségek számára garantáltak azok az individuális és kollektív jogok, melyek által közvetlenül vagy a képviselőiken keresztül vesznek részt a döntéshozatalban, vagy ők maguk döntenek a kultúrájukhoz, tájékoztatásukhoz, valamint a nyelvük és írásuk hivatalos használatához (kulturális autonómia) kapcsolódó egyes kérdésekben, és „a kultúrára, oktatásra, tájékoztatásra és a hivatalos nyelv- és íráshasználatra való jogok érvényesítése végett a nemzeti kisebbségek megválaszthatják a saját nemzeti tanácsaikat” (kisebbségi önkormányzat). (Bašić 2019, 27. p.)

Az Alkotmány 79. szakaszában definiálva van a sajátosság megőrzésére való jog, amely által meghatározásra került a kulturális autonómia tartalma: „A nemzeti kisebbségek tagjainak joguk van: a nemzeti, etnikai, kulturális és vallási sajátosságaik kifejezésére, őrzésére, ápolására, fejlesztésére és nyilvános kifejezésére; jelképeik nyilvános helyeken való használatára; nyelvük és írásuk használatára; hogy azokban a környezetekben, ahol az összlakosság jelentős számarányát képezik az állami szervek, a közmegbízattal felruházott szervezetek, az autonóm tartomány és helyi önkormányzatok szervei anyanyelvükön folytassák az eljárásokat; az anyanyelvű oktatásra az állami és az autonóm tartományi intézményekben; oktatási magánintézmények alapítására; saját nyelvükön használni családi és utónevüket; azokban a környezetekben, ahol az összlakosság jelentős számarányát képezik a hagyományos helyi elnevezéseket, az utcaneveket, a településeket és topográfiai jeleket saját nyelvükön kiírni; saját nyelvü-

1 A munka a Társadalomtudományi Intézet 2021-es Kutatási Programjának keretében született, amelyet az Oktatási, Tudományos és Technológiai Fejlesztési Minisztérium támogat.

kön teljes körű, kellő idejű és elfogulatlan tájékoztatásra, ideértve az értesítések és eszmék kifejezését, fogadását, közlését és cseréjét is; saját tömegtájékoztatási eszközeik megalapítására (...).² A 77. szakasszal végül garantált a nemzeti kisebbségek abbéli joga, hogy bizonyos feltételek között, ahogy a többi állampolgár is, részt vegyenek a közügyek intézésében, hogy közhivatalt vállaljanak, valamint az állami szerveknél, közszolgálatoknál, az autonóm tartomány szerveinél és a helyi önkormányzat egységeinél való foglalkoztatáskor szem előtt kell tartani a lakosság nemzeti összetételét és a nemzeti kisebbségek tagjainak megfelelő képviseletét. A sokszínűség tiszteletben tartásának, a nemzeti kisebbségek asszimilációjának és a diszkriminációjának³ tilalmát a 81. szakasz erősíti meg, amely által „az oktatás, a művelődés és a tájékoztatás terén Szerbia ösztönzi a tolerancia szellemét és a kultúrák közötti párbeszédet és a területén élő valamennyi ember kölcsönös tiszteletben tartásának, megértésének és együttműködésének fejlesztése érdekében hatékony intézkedéseket foganatosít, tekintet nélkül az etnikai, kulturális, nyelvi vagy vallási identitásukra”.

Tehát a nemzeti kisebbségi jogok gyakorlásának és védelmének szerbiai rendszerében a kisebbségi önkormányzat jelentős tényező, mert a nemzeti kisebbségek tagjai egyedül ezen intézményen keresztül gyakorolják azokat a kollektív jogokat, amelyek lehetővé teszik számukra az etnikai, kulturális és nyelvi identitás megőrzését. A kisebbségi önkormányzat gerincét a kisebbség nemzeti tanácsa jelenti olyan szervezatként, amelyre „a törvény meghatározott közfelhatalmazást ruház, hogy részt vegyen a döntéshozatalban vagy önállóan döntsön egyes kérdésekről a kultúrát, oktatást, tájékoztatást és hivatalos nyelv- és íráshasználatot érintő kérdésekben, a közösség e területeken szavazott önkormányzatához való, kollektív kisebbségi jogának megvalósítása érdekében”.⁴ A kisebbség nemzeti tanácsának feladatáról alkotott ilyen koncepcióból következik, hogy ez a testület korlátozott önkormányzatisággal bír a nemzeti kisebbség kulturális autonómiájához fűződő kérdésekkel (közpolitikákkal) kapcsolatban. Meg kell említeni, hogy az alkotmányjogi rendszerben a „nemzeti kisebbségek kulturális autonómiájának” fogalma nem definiált, viszont magában foglalja az alkotmány és a nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságjogainak védelméről szóló törvény által meghatározott említett négy területet.⁵

2 A szerb jogszabályok és az alkotmány idézett szakaszait a Magyar Nemzeti Tanács honlapján szereplő hivatalos fordítások (<https://www.mnt.org.rs/kozerdeku-informaciok/jogszabalyok-magyarul>) alapján közlöm – a ford. megj.

3 A szerb alkotmány 76. és 78. szakaszai.

4 Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina, „Službeni glasnik RS”, br. 72/2009, 20/2014 – az AB döntései, 55/2014 i 47/2018. (https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_nacionalnim_savetima_nacionalnih_manjina.html) [a törvény magyar fordítását l.: <https://www.mnt.org.rs/kozerdeku-informaciok/jogszabalyok-magyarul> – a ford. megj.]

5 „Službeni list SRJ”, br. 11/2002, „Službeni list SCG”, br. 1/2003 – Ustavna povelja i „Službeni glasnik RS”, br. 72/2009 – dr. zakon, 97/2013 – odluka US i 47/2018

A kisebbségi önkormányzat meghatározásával, továbbá az oktatási, tájékoztatási, kulturális közpolitikák, valamint a hivatalos nyelv- és betűhasználat kérdéseinek autonóm kezelésével kapcsolatban azonban vannak nyitott kérdések, ám az alapvető kételemek éppen az alkotmány 75.⁶ és a nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságjogainak védelméről szóló törvény 2. szakaszaiból származnak.

Az alkotmány ugyanis a nemzeti kisebbségek tagjai számára további egyéni és kollektív jogokat garantál. Az individuális jogokat egyenként, a kollektíveket másokkal közösen gyakorolják, továbbá „a nemzeti kisebbségek tagjai kollektív jogaik által, közvetlenül vagy képviselőik révén részt vesznek a döntéshozatalban, vagy önmaguk döntenek a kultúrájukra, oktatásukra, tájékoztatásukra, nyelvük és írásuk hivatalos használatára vonatkozó egyes kérdésekről, a törvénnyel összhangban” és „a kultúra, az oktatás, a tájékoztatás valamint a hivatalos nyelv- és íráshasználat területén megvalósuló önkormányzati joguk érvényesítése céljából a nemzeti kisebbségek tagjai nemzeti tanácsokat választhatnak, a törvénnyel összhangban.” A bizonytalanságot az a meghatározás okozza, mely szerint a nemzeti kisebbség tagjainak lehetőségük van közvetlenül részt venniük a kulturális autonómiával kapcsolatos kérdésekről való döntéshozatalban. Milyen módon tehetik ezt meg? A nemzeti kisebbségek védelmét és kisebbségi önkormányzataik helyzetét ellátó törvények nem tisztázzák ezt a nyilvánvaló bizonytalanságot, mert a döntéshozatali folyamat kizárólag a kisebbségi önkormányzaton keresztül szabályozott.

E dilemma feloldása lényegi jelentőségű a szerbiai multikulturalizmus politikájának esszenciájára nézvést. Mire gondolt az alkotmányíró akkor, amikor a nemzeti kisebbségek tagjai számára garantálta a kulturális autonómiával kapcsolatos közvetlen döntéshozatalra való jogot?⁷ A közvetlen részvételnek lehetővé kéne tennie a politikailag és adminisztratíván nem „erős” polgároknak, hogy hatékonyan hassanak a döntések meghozatalára. Ez azt jelenti, hogy a polgárok, ebben az esetben a nemzeti kisebbségek tagjai, lehetőséget kapnak arra, hogy részt vegyenek a meghatározott közpolitikák és döntések előkészítésének és elfogadásának mindegyik fázisában, legvégül pedig hatásainak értékelésében. A referendumok, polgári kezdeményezések, polgári gyűlések, petíciók, de a közmeghallgatások különféle fajtái, a polgárokkal való kommunikáció is azok a módok, amelyek ezt lehetővé teszik. A polgárok döntéshozatalban való közvetlen részvétele egyfelől csökkenti az érdekcsoportok hatását, amelyek közé beleszámolom a politikai pártokat s szervezeteket és a szakembereket, másfelől támo-

(https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zastiti_prava_i_slobo#da_nacionalnih_manjina.html) [a törvény magyar fordítását l.: <https://www.mnt.org.rs/kozerdeku-informaciok/jogszabalyok-magyarul> – a ford. megj.]

6 https://www.paragraf.rs/propisi/ustav_republike_srbije.html [az alkotmány magyar fordítását l.: <https://www.mnt.org.rs/kozerdeku-informaciok/jogszabalyok-magyarul> – a ford. megj.]

7 A kulturális autonómiáról bővebben I. Bašić, 2019, 29–42. p.

gatja az integrációs folyamatokat, erősíti a polgárok felelősségét s hozzájárul a polgári erények fejlődéséhez. Ha az alkotmány szerzőjének a multikulturalizmus integrációs modellje járt a fejében, amelyben a polgári részvétel fontos szerepet játszik, akkor a nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságjogainak védelméről szóló törvényben világosan meg kellett volna határozni, hogy a nemzeti kisebbségek tagjai milyen módon döntenek közvetlen módon. Viszont ha az alkotmányíró arra gondolt, hogy Patyomkin-falut emel, hogy csupán formálisan, operacionalizáció nélkül garantálja ezt a jogot, akkor komoly jogi és társadalmi problémáról van szó. A polgárok döntéshozatalban való formális részvételét a szociológiaelméletben Sherry Arnstein világosan terápiamodellként és a politikailag szervezett autoritások abbéli törekvéseként definiálta, hogy okít-sák és „gyógyítsák” a polgárokat. (Arnstein 1969, 218. p.)

Valójában milyen módon vesznek részt a magyar kulturális autonómia kérdéseiben való döntéshozatalban a magyar közösség belgrádi tagjai, akik a 2011-es népszámlálás szerint 1810-en voltak, s milyen jogokat gyakorolnak a kisebbségi etnokulturális identitás védelmével kapcsolatban? 2019-től kétségkívül működik Belgrádban a Hunyadi János – Janko Sibirjanin Klub, amelynek ösztönöznie kellene a magyar és más nemzetiségű állampolgárok szocializációját, s hozzá kéne járulnia ahhoz, hogy a magyar kultúrát megértse a társadalom. Viszont vannak-e adatok arról, hogy ugyanolyan „kisebbségi” jogokat gyakorolhatnak-e a magyar nemzeti kisebbség belgrádi tagjai, mint az Antalfalva községben lakó 2522 nemzettársuk? A Magyar Nemzeti Tanács internetes oldala alapján kétségkívül arra a megállapításra lehet jutni, hogy a magyar kisebbség tagjainak nevében a kulturális autonómiából származó jogokról és más, a kisebbségek számára jelentős kérdésekben a „Magyar Összefogás” listájáról megválasztott 30, és a „Magyar Mozgalom” listájának 5 képviselője dönt. Ha vesszük a fáradtságot, és elemezzük ezt a két választási listát,⁸ könnyen arra a következtetésre juthatunk, hogy nem volt rajtuk belgrádi képviselőjelölt. Mi több, csupán hárman származtak olyan községből, amelyek nem Vajdaság északi részén helyezkednek el. Hasonló kérdést lehet feltenni más nemzeti kisebbségek, például a bosnyákok jogainak gyakorlásával és döntéshozatalával kapcsolatban is. Ugyanazon népszámlálás szerint közülük 1596-an élnek Belgrádban, a négy listán⁹ pedig, amelyekről a Bosnyák Nemzeti Tanács képviselőit megválasztották, egy belgrádi jelölt volt, viszont a Megbízatási végzésből¹⁰ világosan látszik, hogy őt nem lett a kisebbségi önkormányzat tagja.

Noha ez az elemzés felszínes, ad hoc módon gyűjtött adatok alapján végeztük el, s nem terjedt ki más nemzeti kisebbségekre, [mégis] arra a gyanúra ad okot, hogy az alkotmány által garantált közvetlen részvétel valójában az, amit Arnstein a polgárok manipulációjának és terápiájának nevez.

8 <http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/izbori-za-nsnm-neposredni-2018-progla-sene-liste.php>

9 <http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/izbori-za-nsnm-neposredni-2018-proglasene-liste.php>

10 <http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/izbori-za-nsnm-neposredni-2018-dodela>

A Társadalomtudományi Intézet 2020-ban végezte el a „Szerbiai etnikai közösségek társadalmi távolsága” kutatást¹¹, amely egyebek mellett a minta által képviselt hét szerbiai nemzeti kisebbség tagjainál kérdezett rá az elismert jogokkal és a kisebbségi önkormányzat munkájával kapcsolatos álláspontokra is. A minta a hét kisebbség 759 tagját ölelte fel, ami valamivel több, mint a 2011-ben összeírt¹² teljes számuk 1%-a.

A nemzeti kisebbségek tagjainak elismert jogok gyakorlásával és az kisebbségi önkormányzatok munkájával való elégedettségének meg kéne mutatnia, hogy mennyire sikeresek azok a közpolitikák, amelyek az elismert kulturális autonómia jogainak gyakorlásáról gondoskodnak. A nemzeti kisebbségek integrációja és a társadalmi kohéziót elősegítő integrációs politikák részint attól függnek, hogy a kisebbségek tagjai milyen mértékben elégedettek azon közpolitikai intézkedésekkel, amelyek az etnikai és kulturális jogaik védelmére és megőrzésére irányulnak, részint pedig attól is, hogy mennyire vettek részt ezek megalkotásában és megvalósításában.

Az eredmények mindazonáltal nem bátorítóak, mert a mintában szereplő mind-egyik nemzeti kisebbség tagjainak többsége úgy látja, hogy nem valósítja meg az oktatásra, kultúrára, a hivatalos nyelv- és íráshasználatra vonatkozó elismert jogokat a nemzeti tanácsokon keresztül vagy azok segítségével. Egyedül a magyar nemzetiségű válaszadók véleménye oszlik meg a nemzetiségi jogok nemzeti tanácson keresztüli gyakorlásának minőségével való elégedettséggel kapcsolatban, de meg kell jegyezni, hogy a válaszadók harmada határozatlan volt.

Egyedül a magyar nemzetiségű válaszadók elégedettek a saját kisebbségi önkormányzatukkal, mert 60,3%-uknak pozitív álláspontja van a Magyar Nemzeti Tanács munkájáról, míg 16,5%-uk elégedetlen azzal. A többi nemzetiségű válaszadói nem elégedettek a kisebbségi önkormányzataikkal. A roma válaszadók 73,1%-a, a bosnyákok 58,3%-a, a szlovákok 56,7%-a, a románok 53,1%-a, a horvátok 53,6%-a és az albánok 48,6%-a kifejezetten elégedetlen a kisebbségi önkormányzataik munkájával.

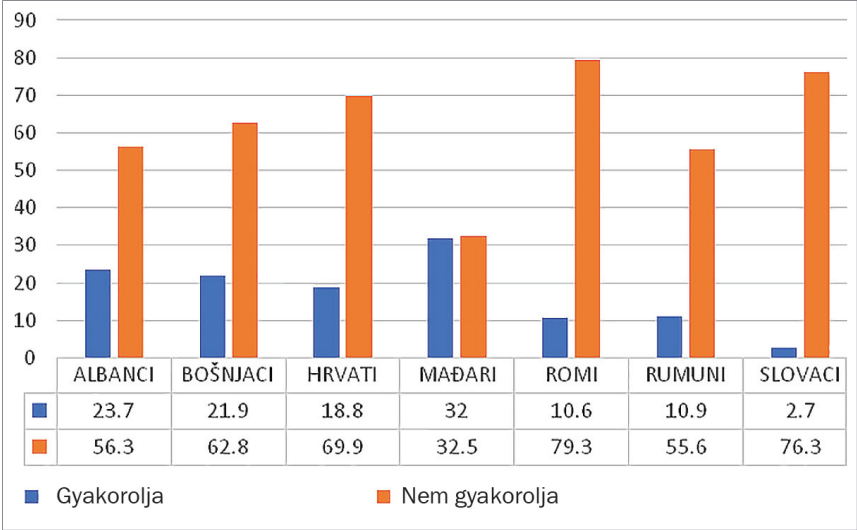
Tekintettel arra, hogy eltérések vannak a magyar nemzeti kisebbség és más közösségek tagjainak álláspontjai között, fel kell hívni a figyelmet a vajdasági magyarok politikai pártjaira, amelyeknek erőteljes hatásuk volt a multikulturalizmus-politikára és a nemzeti kisebbségek védelmére vonatkozó jogi rendszer kialakulására. A politikai pártok és a szerbiai jogalkotás által szabványosított kisebbségi önkormányzat közötti kapcsolat részben a magyar nemzeti kisebbség politikai pártjai abbéli törekvésének is az eredménye, hogy minél hatékonyabban biztosítsák az általuk képviselt kisebbség identitásának megőrzésére vonatkozó feltételeket. A nemzeti kisebbségek helyzetét szabályozó előírások szellemisége tartalmazza a Magyar Köztársaság nemzeti és etnikai

11 <http://idn.org.rs/wp-content/uploads/2020/09/SOCIJALNA-DISTANCA-ETNICKIH-ZAJEDNICA-IZVESTAJ.pdf>

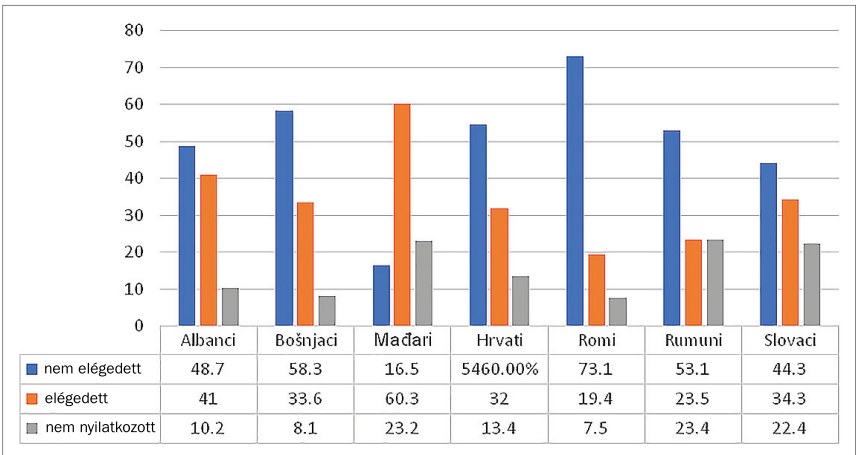
12 A mintába a nemzetiségi struktúra szerint 62 albán, 148 bosnyák, 98 horvát, 190 magyar, 127 roma, 67-67 román és szlovák került.

kisebbségek jogairól szóló törvényének¹³ gondolatiságát és logikáját, míg a múlt század 90-es éveinek elején a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége – amely akkoriban a vajdasági magyarok legjobban szervezett politikai pártja volt – által képviselt hárompilléres autonómia eszméjét elvetették.

1. táblázat. A „kisebbségi” jogok gyakorlása a kisebbségi önkormányzaton keresztül

2. táblázat. A kisebbségi önkormányzatok munkájának értékelése

13 LXXVII, Magyar Közlöny, Budapest, 1993.

A hárompilléres autonómia magába foglalja az önkormányzatiság néhány különféle típusát, amelyek biztosítják a magyar közösség területi-politikai, kulturális és perszonális autonómiáját. Az autonómia első formáját etnikai területi autonómiaként, illetve azon szomszédos közösségek közösségeként határozták meg, amelyekben a nemzeti kisebbségek alkotják a lakosság többségét. A második a helyi etnikai öngazgatásra vonatkozik, amely magába foglalja a nemzeti kisebbségek által lakott térben szétszórott településeket. A harmadik forma pedig a perszonális autonómia. Ebben a dokumentumban kerül először említésre a nemzeti kisebbség tanácsa, amelyet demokratikus úton választanak meg azzal, hogy a magyar nemzeti kisebbség minden tagjának szavazati joga van, illetve mindazoknak, akik nemzeti hovatartozásra való tekintet nélkül használják a kisebbségi öngazgatás intézményeit. Az illetén öngazgatás jogosítványai a kultúra, az oktatás és a tájékoztatás kollektív jogaira vonatkoznak. (Šandor 1996, 439. p.) A hárompilléres autonómia ideája aktuális és része a Vajdasági Magyar Szövetség (VMSZ) politikai tevékenységének, amely a magyar nemzetiségű szerbiai polgárok támogatását látja el.

A 2007-es parlamenti választástól kezdődően a VMSZ megszakítás nélkül részese a hatalomnak köztársasági, tartományi és helyi szinten. A köztársasági és tartományi parlament aktuális ciklusaiban kilenc, ill. tíz, míg a Magyar Nemzeti Tanácsban tizenhat képviselője van a pártnak. A végrehajtó hatalomban hét államtitkárunk van a szerb kormány minisztériumaiban és hét tartományi tisztviselőjük.¹⁴ Tehát egy olyan politikai párról van szó, amelynek politikai és társadalmi hatása van világos politikai célokkal, készen arra, hogy racionális koalíciókat kössön. A VMSZ programjában világosan képviseltetve van a hárompilléres autonómia eszméje, amelyben a kulturális autonómia és a kisebbségi öngazgatás számítanak a rendszer mozgatórugóinak: „(...) a VMSZ következetesen kiáll az 1999-ben véglegesített autonómiakonceptiója mellett, miszerint a Vajdaság Autonóm Tartományban a magyar többségű közösségek és az azokkal határos, magyar többségű települések, a magyar közösség önazonosságának hatékonyabb megőrzése és fejlesztése, valamint valós érdekképvisellete céljából létrehozzák a magyar autonómiát. Azt akarjuk, hogy sorsunkat ne mások irányítsák. Ennek érdekében a nemzeti közösségek legitim képviselőit és szerveit közhatalmi jogosítványokkal és funkciókkal is fel kell ruházni. A magyar autonómia megvalósítása létérdek a nemzeti önazonosság megtartása szempontjából, különösen az oktatás, a művelődés, a tájékoztatás és a nyelvhasználat terén.”¹⁵

A hárompilléres autonómia eszméje legitim és kifejezi az ország állami és közigazgatási szerveztének decentralizációját, s úgy hiszem, hogy hozzájárulhat a nemzeti kisebbségek szerbiai társadalomba való teljeskörű integrációjához, ill. a bizalom erősí-

14 <https://www.vmsz.org.rs/sr/o-nama/funkcioneri-i-poslanici> [az azóta történt választások miatt a linken szereplő névsor már aktualitását veszítette – a ford. megj.]

15 <https://www.vmsz.org.rs/sr/o-nama/dokumenti/program> [magyarul l.: <https://www.vmsz.org.rs/rolunk/dokumentum/program> – a ford. megj.]

téséhez és a polgári részvételhez. Hogy megvalósítható legyen, ahhoz szükséges, hogy a polgárok elfogadják és legitimálásra kerüljön; legvégül pedig az is, hogy mindenki számára hozzáférhető legyen akadályok és megkötések nélkül. Szerbia politikai, szakmai és társadalmi nyilvánosságában mindazonáltal nem folyik vita a decentralizáció efféle formájáról, mi több, a jugoszláv történelem rossz tapasztalai nyomán a közfigyelem és a politikai pártok óvatosságot tartanak az autonóm önkormányzó döntéshozatali formák felé történő diszperziójával kapcsolatban. Mindezek, de a polgárok és az állam más érdekeltségei miatt is a hárompilléres autonómia eszméjéről – amelybe a személyes és a kulturális önkormányzatiság mellett beletartoznak a területi autonómia új formái is – nyilvánosan kéne vitázni és támogatni azt. Legitim politikai célról van szó, amelynek hozzáférhetőnek kéne lennie más kisebbségi közösségek számára is. A kisebbségvédelem fennálló rendszerén, és annak intézményein, a kisebbségi öngazgatáson és a kulturális autonómián keresztüli burkolt megvalósítása kérdéses.

Ezzel kapcsolatos egy másik, a szöveg elején említett dilemma. A kulturális autonómiára való jogot ugyanis a nemzeti kisebbség azon tagjai gyakorolják, akik az állami (központi) szinten választják a kisebbségi öngazgatást. A nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságjogainak védelméről szóló törvény 2. szakasza meghatározza, hogy szerbiai nemzeti kisebbség „a Szerb Köztársaság állampolgárainak minden csoportja, amely számbelileg eléggé reprezentatív, bár kisebbséget képez a Szerb Köztársaság területén és a lakosság valamely olyan csoportjához tartozik, amely hosszantartó és szoros kapcsolatban áll a Szerb Köztársaság területével, ám olyan jellegzetességekkel bír, mint a nyelv, a kultúra, a nemzeti vagy etnikai hovatartozás, a származás vagy vallási hovatartozás, ami alapján különbözik a többségi lakosságtól, és amely csoport tagjait jellemzi az a gondoskodás, hogy együttesen tartsák fenn közös identitásukat, beleértve a kultúrát, a hagyományt, a nyelvet vagy a vallást”, a nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsairól 2. szakasza előírja, hogy a nemzeti kisebbségek tagjai a kultúra, az oktatás, a tájékoztatás valamint a hivatalos nyelv- és íráshasználat területén megvalósuló önkormányzati jogok érvényesítése céljából a nemzeti kisebbségek tagjai nemzeti tanácsokat választhatnak. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságjogainak védelméről szóló törvény 2. szakaszában foglalt követelményeknek megfelelő nemzeti kisebbség tagjainak joguk van a kisebbségi öngazgatás megválasztására, ami azt jelenti, hogy a nemzeti kisebbség státuszának intézményes elismerése a kisebbségi önkormányzat megválasztásával valósul meg. Azon nemzeti kisebbségeknek, amelyek valamilyen okból kifolyólag nem választották meg az öngazgatásukat, nincs lehetőségük arra, hogy egyenrangúan gondoskodjanak az etno-kulturális identitás védelméről és megőrzéséről.

A kritériumokkal kapcsolatban figyelmet kellene fordítani a kisebbség létszámára, mint a kisebbségi öngazgatás megválasztásának feltételére. A demográfiai tényezők, ill. a kisebbség létszáma, különösen pedig a lakosság homogén megtelepedése egy meghatározott területen lényeges elemeit képezik a szerbiai kisebbségi kulturális autonómia gyakorlásának. A kulturális autonómia, ill. a nemzeti kisebbségek jogainak gyakorlása faktikusan azokon a területeken összpontosul, amelyeken jelentősebb számban élnek ezen

csoportok tagjai. Említettem, hogy a nemzeti kisebbségek azon tagjai, akik szétszórva élnek azokhoz a területekhez képest, amelyeket a közösség tagjai jelentősebb számban lakják, nincsenek a kisebbségi öngazgatás figyelmének fókuszában, valamint az etnokulturális identitás (kulturális autonómia) védelmére és megőrzésére való joguk gyakorlásának lehetőségei jelentősen kedvezőtlenebbek, mint azon nemzettársaiknak, akik homogén jelleggel lakják az ország egyes részeit. Az albánok például hagyományosan és jelentősebb számban Bujanovac és Preševo községekben élnek; aztán a bosnyákok Szandzsák területén, ahol a lakosság abszolút többségét alkotják Novi Pazar városban (77%) és Sjenica (73,8%) és Tutin (90%) községekben, ill. jelentősebb számban lakják a szomszédos Prijepolje (34,5%) és Priboj (14%) községeket; a bolgárok pedig Dimitrovgrad és Bosilegrad községekben alkotják a lakosság 53,5, ill. 71,8%-át. A magyarok hagyományosan Vajdaság északi részét, Bácskát, Bánátot és a Tisza mentét lakják. Bácska nyugati részén 17576, míg e vajdasági terület déli részén, ahová Újvidék városa is tartozik, 47850 tagjuk él, az észak-bácskai és észak-bánati vidéken, amely egységes földrajzi egész az ország északi részén, 145177 van belőlük. Közép- és Dél-Bánátban még további 39794 magyar él, a Szerémségben pedig 3789. A lakosság abszolút többségét alkotják Magyarkanizsán (86,52%), Zentán (80,51%), Adán (76,64%), Topolyán (58,94%), Kishegyesen (55,92%) és Csókán (51,56%), míg viszonylagos magyar többsége van Óbecse községnek (48,83%) és Szabadka városának (38,47%). A szlovákok abszolút többséget alkotnak Petrőc (63,3%) és relatívat Antalfalva (41,8%) községekben. A többi nemzeti kisebbség hagyományosan meghatározott területeken élnek, de nem jelentősebb számban. A horvátok Apatinban (10,4%), Szabadkán (10%), Bácsan és Zomborban (8%), a románok Alibunár (24%) és Versec (4,7%), Pancsova (2,5%) városokban alkotnak számosabb csoportot, a romák pedig annak ellenére, hogy az ország lakosságának 2,05%-át alkotják, egy községben sem adják ki a lakosság 10%-át.

Ugyanakkor a szakmai nyilvánosság figyelmét a nemzeti kisebbség számának jelentőségére a kisebbségi öngazgatás és az etnokulturális identitás védelmére való jog gyakorlásában a cincárok „esete” irányította. Annak ellenére ugyanis, hogy egy hagyományos kisebbségről van szó, amelynek tagjai hozzájárultak a nemzetgazdaság, a polgárság és a kultúra fejlődéséhez a 18. és 19. századokban, a pénzbeli és politikai hatalmuk nyomai pedig az építészetben, alapítványokban és hagyományos kultúrában vannak jelen, a leszármazottaiknak még sincs meg a joguk arra, hogy gondoskodjanak erről az örökségről és a sajátos etnokulturális identitásról.

A cincár közösség 243 tagját tömörítő Lunjina egyesület az előírásokkal összhangban elindított egy kezdeményezést a kisebbségi öngazgatás létrehozására. Az igazságügyi és államigazgatási minisztérium, amely akkoriban volt illetékes dönteni a nemzeti kisebbségek különálló választói listájára való felvételi kérelemről, azzal a magyarázattal vetette el a kezdeményezést,¹⁶ amelyet a cincár közösség nevében Dragoš Đorđević

16 Ministarstvo pravde i državne uprave Republike Srbije [Igazságügyi és Államigazgatási Minisztérium], Broj: 013-00-01/2013-3817 – 2013. július 25-i keltezéssel.

ügyvéd adott be, hogy a csekély számuk miatt nem tesznek eleget a nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságjogainak védelméről szóló törvény 2. szakaszának első bekezdésében előírt feltételeknek. Az igénylést 2014-ben újra beadták a cincár közösség 329 tagjának támogató aláírásaival, ám akkor azzal a magyarázattal utasították el, hogy a nemzeti kisebbség külön választói névjegyzékének felállítására irányuló kérelmet a nemzeti kisebbség felnőttkorú tagjai legalább 5%-ának kell támogatnia úgy, hogy a számuk nem lehet kevesebb 300-nál.¹⁷ Az ok, ami miatt a minisztérium elutasította a cincárok arra való igényét, hogy az előírt módon gondoskodjanak a rendkívül gazdag kulturális örökségről és hagyományról, maga a nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságjogainak védelméről szóló törvény 2. szakaszának nemzeti kisebbség-definíciója: „E törvény értelmében nemzeti kisebbség a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság állampolgárainak minden csoportja, amely számbelileg eléggé reprezentatív, s bár kisebbséget képez a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság területén és a lakosság valamely olyan csoportjához tartozik, amely hosszantartó és szoros kapcsolatban áll a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság területével, ám olyan jellegzetességekkel bír, mint a nyelv, a kultúra, a nemzeti vagy etnikai hovatartozás, a származás vagy vallási hovatartozás, ami alapján különbözik a többségi lakosságtól, és amely csoport tagjait jellemzi az a gondoskodás, hogy együttesen tartsák fenn közös identitásukat, beleértve a kultúrát, a hagyományt, a nyelvet vagy a vallást.”

A Közigazgatási Bíróság és a Semmitőszék későbbi ítéleteiben, amelyeket a minisztérium döntésével kapcsolatban hoztak meg, megemlítésre kerül a nemzeti kisebbségek 300-as, a külön választói névjegyzék bejegyzéséhez szükséges minimális száma is. Noha nincs egyetlen logikus magyarázat sem arra, hogy miért van ez a 300-as feltétel, s például miért nem 150 vagy 600, a nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsairól szóló törvény 44. szakasza által, amely egy azon példák közül, hogy a monokulturalisták hogyan kezelik a multikulturalizmust, elő van írva, hogy a választói névjegyzékre való felvétel, s ezzel a kisebbségi öngazgatás megválasztásához és a kulturális identitás védelméhez egy nemzeti kisebbség 300 tagjára van szükség. Érdekes, hogy a Közigazgatási Bíróság és a Semmitőszék eltérően magyarázták az előállt helyzetet. A Közigazgatási Bíróság először megsemmisítette a minisztérium döntését hangsúlyozván, hogy „a számbeliség nem jellemez egy nemzeti kisebbséget”, s hogy a cincárok mélyen beágyazódnak a szerb társadalomba, államba és annak államiségébe, mert sokan közülük részt vettek a szerb polgári társadalom és kultúra, ahogy az állam kialakításában is.¹⁸ A Közigazgatási Bíróság nemzeti kisebbség kulturális identitásának megőrzésének lényegéről való felfogásával ellentétben a Semmitőszék a „cincár-ese-

17 Ministarstvo državne uprave i lokalne samouprave Republike Srbije [A Szerb Köztársaság Államigazgatási és Helyi Önkormányzati Minisztériuma]. Broj: 90-00-90/2014-17 – 2014. szeptember 29-ei keltezéssel.

18 Presuda Upravnog suda [A Közigazgatási Bíróság ítélete], br. 7 Uip. 1/14 – 2014. december 17-i keltezéssel.

tet” újbóli döntéshozatalra küldte vissza úgy tartván, hogy a Közigazgatási Bíróság az ítélet meghozatalakor a nemzeti kisebbségek jogainak gyakorlásának kritériumként bevezette a jogi rendszerbe a *célszerűséget* [celishodnost], amelyet semmilyen tárgyi szabályozás nem ír elő.¹⁹ A Semmítőszék a diszkriminációt is megerősíti, mert azon a véleményen van, hogy az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1997-ből való 1333-as ajánlása²⁰ szerint Szerbia a cincárok anyországa. Az előállt zavart, amely a minden multikulturális politika lényegét alkotó joggal, az identitás megőrzésével van kapcsolatban, a Szerb Köztársaság ombudsmana próbálta megoldani, aki a 2015 május 21-i ajánlásával világosan rámutatott: „Az etnikai közösség számbelisége nem kell és nem is lehet az egyedüli kritérium a nemzeti tanács létrehozására vonatkozó kollektív jog elismerésében, s amikor a számbeliséget értékelik, szem előtt kell tartani, hogy a kisszámú közösségnek nagyobb szüksége van az identitás megőrzésére és a fennmaradás biztosítására. A kisszámúságot csak akkor indokolt a kollektív jog el nem ismerésének kulcsfontosságú okaként meghatározni, amikor a közösség olyan mértékben kicsi, hogy a kollektív jog elismerésére való igény abszurd, ill. nem egy közösségről, hanem emberek pár tízfős csoportjáról van szó. A számbeliségnek minden más esetben (száz ember és több) nem szükséges egyedüli kritériumnak lenni a nemzeti tanács létrehozására vonatkozó kollektív jog elismerésének értékelésében, ahogyan a számbeliség alapján sem kell kvalitatív különbséget tenni a 300-400 taggal rendelkező közösségek, és azok között, akik 200-300 taggal bírnak. A törvény alapján el lehet rendelni azt, hogy a Tanács megválasztásának mikéntje esetről esetre változzék a közösség számbeliségétől függően, s hogy a Tanács tagjainak száma más legyen a közösség tagjainak számával kapcsolatosan, viszont – ahogyan az le van írva – a számbeli különbség alapján megtagadni a jogot nem indokolt.”²¹ (Bašić 2018, 204. p.)

Következtetés: először is az állam nemcsak, hogy nem biztosította a cincár nemzeti kisebbség számára az identitás megőrzésére vonatkozó jog közvetlen gyakorlását, hanem közigazgatási döntésekkel és bírósági ítéletekkel meg is akadályozta azt. Mindazonáltal fel kell tennünk néhány kérdést: kell-e a cincároknak a teljes kulturális autonómia és a nemzeti kisebbségi öngazgatás, ill. ezen kisebbségi közösség tagjai tudják-e, s szükséges-e számukra gyakorolni a hivatalos nyelvhasználatra, oktatásra, tájékoztatásra és kultúrára vonatkozó jogokat úgy, ahogyan azt a magyar, bosnyák, vagy például a szlovák nemzeti kisebbség teszik, s az etnokulturális identitás védelmének jogához kell-e nekik egy központi, nemzeti kisebbségi öngazgatás? A válaszok világosnak tűnnek, a szerbiai cincár közösségnek szüksége van az etnokulturális identitás megőrzésére a hagyomány ápolásán, és az asszimilált cincár kultúra tudatát őrző tevé-

19 Vrhovni kasacioni sud [Legfelsőbb Semmítőszék], Uzp 499/2015 – 2015. augusztus 27-i keltezéssel.

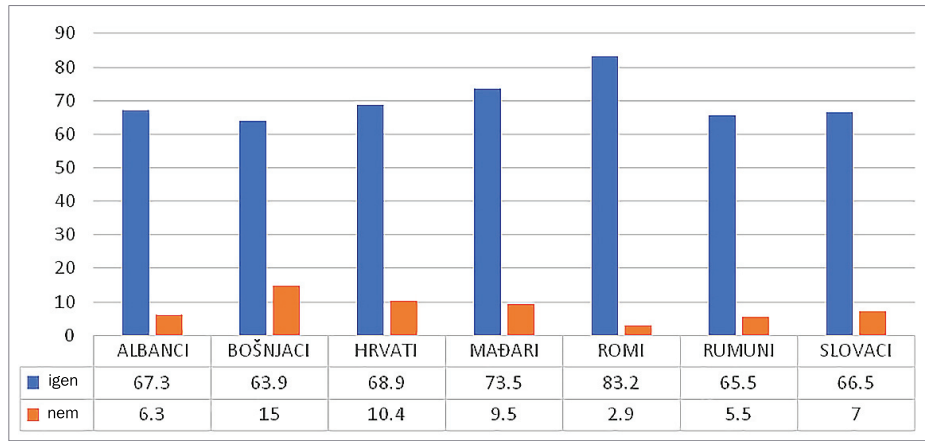
20 http://dokumenta.cincari.org/free/1333_SAVETA_EVROPE.pdf

21 Zaštitnik građana, Mišljenje br. 16-4370/13.

kenységeken keresztül, de a teljes kulturális autonómiára már nincs. A nemzeti kisebbségi öngazgatás nehezen fenntartható koncepció a számosabb és jobban szervezett kisebbségi közösségek eseteiben is. A társadalmi multietnicitás természetének, de az öngazgatás pusztá intézményének is a decentralizált rendszer felel meg, amelyben a figyelem a polgárookra és az ő részvételükre irányul az etnikai, kulturális és nyelvi identitás védelmére és megőrzésére vonatkozó elismert jogok menedzsmentjének terén. A kisebbségi önkormányzatok elfogadott rendszere, amelyeket kizárólag nemzeti alapon választanak, elbátortalanítja a kisszámú közösségeket és kétségessé teszi magát a nemzeti kisebbségi jogok védelmének rendszerét, amelyben a kisebbségi öngazgatásra helyeződik a hangsúly, amely annak ellenére feltétele a kulturális autonómiából származó jogok gyakorlásának, hogy a szerbiai kisebbségi közösségek többségének nincs szüksége a teljes kulturális autonómiára.

A Társadalomtudományi Intézet említett kutatása arra mutat rá, hogy a nemzeti kisebbségek tagjai rendkívüli elvárásokkal igénylik a kisebbségi öngazgatás rendszerének reformját, illetve hogy annak fennálló, centralizált formáját decentralizált modellként kéne újragondolni, amelyben egy nemzeti kisebbség néhány tagja is meg tudna szervezni egy települési vagy helyi kisebbségi önkormányzatot, hogy ilyen módon gondoskodjanak az identitás megőrzéséről és védelméről. A decentralizált modell természetesen nem zárja ki a központi kisebbségi öngazgatást azon nemzeti kisebbségek számára, amelyeknek erre szükségük van.

3. táblázat. A kisebbségi önkormányzat decentralizációja

A nemzeti kisebbségek tagjainak száma döntő jelentőségű a kisebbségi önkormányzatok pénzeléséhez szükséges költségvetési eszközök szétosztásánál is.²² Ez úgy történt

22 A Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina [Törvény a nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsairól] 112-119-es szakaszai.

nik, hogy a teljes keretből 30%-ot osztanak szét az összes kisebbségi önkormányzatnak, a maradék 70%-ot pedig az önkormányzatuk alapján képviselt nemzeti kisebbség száma, ill. a kulturális autonómia területén levő intézmények száma alapján. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a számosabb és jobban szervezett nemzeti kisebbségek önkormányzatai több közforrásból származó eszközzel rendelkeznek. Ebben a rendszerben sok a hiányosság, meg ahogy a közpénzekhez nem férnek hozzá egyes kisebbségi önkormányzatok, úgy a hagyományos kisebbségi központokhoz képest szétszórtan élő közösségek sem. Például a roma kisebbségi öngazgatás a csoport száma és a kulturális fejlődésre való igények ellenére nem számolhat közpénzforrásokkal, mert a roma nyelv nincs hivatalos használatban egy helyi önkormányzatnál sem, a mód pedig, ahogyan a források mértékét és elosztását meghatározzák, közvetlenül függ azon helyi önkormányzatok számától, ahol ez hivatalos nyelvnek minősül. A romákhoz képest a kisszámú nemzeti kisebbségek még azokban a községekben is biztosítják a kisebbségi önkormányzataik számára a meghatározott forrásokat,²³ ahol kevesebben vannak a lakosság 15%-ánál, amely a kisebbségi nyelv hivatalos használatának törvényi feltétele.²⁴ Hogy megvalósítsa a teljes kulturális autonómiát és megvédje a kisebbségi identitást az asszimilációval szemben, a roma kisebbségi öngazgatásnak a költségvetési rendszerben rendelkezésre álló forrásokra van szüksége, amelyek viszont igazságtalanul vannak elosztva. (Bašić 2018; 2011)

Következtetésem, hogy a kulturális autonómia életmód és azon polgárok választásának a függvénye, akiknek etnikai vagy kulturális identitása nem domináns a területi politikai keretek között. Ez az autonómia egy mód, amely lehetővé teszi számukra, hogy nyomásgyakorlástól mentesen, szabad akarattal megőrizzék és megvédjék az etnikai, nyelvi és kulturális különbözőségüket, s hogy gondoskodjanak róluk, ill. szükséges volna, hogy korlátozások, jogi és társadalmi akadályok nélkül legyen ez számukra hozzáférhető. Azoktól a polgároktól, amelyeknek többes identitása van, vagy akiknek a primordiális etnicitását az asszimiláció következményeinek rétegei fedik el, de tudnak róla, ill. szeretnék azt revitalizálni, nem szabad megtagadni a kulturális autonómiát. Az identitások szabad választásával kapcsolatos bármilyen nyomásgyakorlás elfogadhatatlan, s azok a kifogások, melyek szerint a nemzeti kisebbségek tagjai visszaélnék a nyitott etnokulturális identitások koncepciójával, indokolatlanok, mert a személyes és csoportos identitások, valamint a nemzet gazdagságának fejlődéséhez hozzájáruló jogok elismeréséről és gyakorlásáról van szó. Amennyiben gondok adódnak a nemzeti kultúra

23 Vajdaság AT területén a magyar nyelv 31, a szlovák 13, a román 10, a ruszi hat, a horvát négy városban és községben, míg a cseh nyelv Fehértemplom községben áll hivatalos használatban. Pancsova városában Ivanovo településen a bolgár, Jabukán pedig a macedón nyelvet használják hivatalosan.

24 A Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisama [Törvény a hivatalos nyelv- és íráshasználatról] 11. szakaszának 2. bekezdése. „Službeni glasnik RS”, br. 45/91, 53/93, 67/93, 48/94, 101/2005 – dr. zakon, 30/2010, 47/2018 i 48/2018 – ispr.

választásával és megnyilvánulásával kapcsolatban, akkor azokért csakis az etnocentrikus és xenofób, monokulturális nemzetpolitikák felelnek, amelyek nemzetbiztonsági veszélyt látnak a másságban. A különbözőségtől és nyitottságtól való félelem demisztifikációja, s más kultúrák felé való nyitottság a feltétele annak, hogy az olyan koncepciók is testet öltsenek társadalmilag, mint a kisebbségi kulturális autonómiák.

(Vataščin Péter fordítása)

Irodalom

- Arnstein, Sherry R. 1969. A Ladder Of Citizen Participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35 (4), 216–224. p.
- Bašić, Goran 2019. „Kulturális autonómia” nacionalnih manjina u Republici Srbiji. In Tibor Váradi (szerk.): *Prava nacionalnih manjina u ustavnopravnom sistemu Republike Srbije*. Beograd, Srpska akademija nauka i umetnosti, 29–42. p.
- Bašić, Goran 2018. *Multikulturalizam i etnicitet*. Beograd, Institut društvenih nauka.
- Bašić, Goran 2017. Multietnička društva i reakcionarni populizam. In Z. Lutovac (szerk.): *Populizam*. Beograd, Institut društvenih nauka, 147–161. p.
- Mirčev, Dimitar 1979. Delegatski sistem u izgradnji samoupravne komune i mesne zajednice. *Politička misao*, 16 (3), 437–447. p.
- Šandor, Pal 1996. Koncept manjinske samouprave DZVM. In Macura, Miloš–Stanovčić, Vokislaw (szerk.): *Položaj manjina u Saveznoj Republici Jugoslaviji*. Beograd, SANU, Naučni skupovi Knj. LXXXIV, Odeljenje društvenih nauka. 437–447. p.

GORAN BAŠIĆ

MINORITY SELF-GOVERNMENT AND CULTURAL AUTONOMY IN SERBIA. FROM GOOD IDEA TO BURDENING PRACTICE

In the modern age, the Republic of Serbia is developing a policy of multiculturalism in which minority self-government and cultural autonomy are important pillars. The values of this policy, which correspond to European standards for the protection of national minorities, are enshrined in the country's Constitution, two basic laws and countless other laws and regulations. However, twenty years after the implementation of such a policy, a high ethnic distance has been maintained in Serbia and there is no trust between ethnic groups. The social reality in Serbia corresponds to the sum of majority and many minority monocultural policies. Faced with mutual bad experiences and waves of populism, members of political elites (majorities and minorities) have developed a policy of segregative multiculturalism in which cultural autonomy and minority self-government are instruments of political centers. Citizens belonging to national minorities are offered a centralized system of minority self-government that addresses voters, not people whose interest is to protect and preserve their ethnic, linguistic and cultural peculiarities. In particular, outside the “concern” of the state and minority self-government are citizens whose identity is rooted in multiple ethnicities.

Egy kissé feledésbe merült irredentizmus

Csehország, vagy Szlovákia? Morvaszlovák ingadozás
a válságos 1938–1939-es években

VIKTOR JANÁK

Somewhat Forgotten Irredentism – Moravian-Slovak Irredentism in Making a Choice Between Czechia and Slovakia in the Crisis Years 1938 and 1939

Keywords: Slovácko; Moravian Slovakia; irredentists; Czechoslovakia; Hlinka's Slovak People's Party

A rövid 20. század elején kitört a nagy háború, mely később az első világháború néven írta be magát a történelembe. Ebben a háborúban két fél állt egymással szemben: a központi hatalmak (az Osztrák–Magyar Monarchia és Németország a szövetségeseivel) és az antant (Nagy-Britannia, Franciaország, Oroszország és szövetségeseik). E négy évig tartó konfliktus következtében Európában véget ért a többnemzetiségű monarchiák korszaka, s elkezdődött a demokratikus „nemzeti” utódállamoké. Csehszlovákia az egyik ilyen újonnan alakult állam volt, 1918. október 28-án jött létre. Ez az állam azonban, mely az egykori Osztrák–Magyar Monarchiából jött létre, a nemzeti sokféleséget is magával hozta, mely a későbbiek során az állam működése szempontjából kulcsfontosságúnak bizonyult. A köztársaság nemzeti kisebbségei – melyek Csehszlovákiát nem tartották hazájuknak – a teljes lakosság egyharmadát alkották. Sűrűlődsé felületnek tartható a bizonyos mértékig mesterségesen alkotott csehszlovák nemzet koncepciója is, mellyel sok szlovák nem azonosult. Csehszlovákia sorsa húsz évi létezését követően pecsételődött meg, ez idő alatt az egyes nemzetiségek teljesen elfordultak Csehszlovákiától, és a nemzeti önrendelkezés platformjára léptek.

Mindemellett gyakran megfeledeznek arról, hogy a cseh nemzet sem volt egységes. Csehek, morvák és sziléziaiak alkották, ezek pedig tovább osztódtak kisebb csoportokra, melyeknek saját etnikai hovatartozásuk volt. Az egyik ilyen legmeghatározóbb csoport a morvaszlovákoké volt, s ez bizonyos mértékig máig érvényes. A Morvaország déli részén lakók e magukat önálló etnikumként meghatározó csoportján belül létrejött egy tömörülés, mely a 20. század harmincas éveinek végén csatlakozott azokhoz a csehszlovákiai, hagyományosan elégedetlen nemzetiségi csoportokhoz, melyek ellenezték a csehszlovák állam centralista alkotmányjogi koncepcióját. Dolgozatunk célja bemutatni a morvaszlovákok e szűk etnikai csoportjának változását-alakulását az 1938–1939-es években, amikor is eldöntötték, hogy az akkor már „darabokra szagga-

tott” Csehszlovákia cseh, illetve morva részében való maradás nem hozott Szlovácko¹ lakossága számára semmilyen hozadékot, ezért előnyösebb politikai lépésnek tűnt számukra egyesülésük az autonóm Szlovákiával, mely nem sokkal később önálló állammá vált. Az egyik legfontosabb kérdés így hangzik: Miért fordult el a morvaországi lakosság egy része Csehországtól? A morva szeparatizmus jelensége a cseh államiság kezdetétől egészen a 20. század kilencvenes éveig megfigyelhető, amikor is 1993-ban, a Cseh és Szlovák Föderatív Köztársaság felbomlása után ismét felerősödtek az autonómia után vágyódó morva szeparatista hangok.²

1 Szlovácko etnográfiai régió, a 2. világháború előtt Moravské Slovensko vagy Moravská Slovač (morva szlovákság), a szlovák határ mentén terül el. A következő járásek alkotják: Hodonín és Uherské Hradiště, továbbá egyes részei a Břeclavi járásnak (Hustopeče és Břeclav környéke) és a Zlíninek (Napajedla és Luhačovice körül). A régiónak saját nyelvjárása van, mely az Erdőhát szlovákiai etnikai régióéhoz hasonló, s jellemző népviselete és saját kultúrája.

2 Az 1938–1939-es évek morvaszlovák irredentizmusa problematikájának szentelt terjedelmesebb publikációk mind František Mezihorák könyvei: *Hry o Moravu...*, valamint *Moravský extrémní regionalismus a pokus o Velké Slovensko (1938–1939)* (František Mezihorák: *Hry o Moravu: separatistě, irredentistě a kolaboranti 1938–1945*. Praha, 1997; František Mezihorák: *Moravský extrémní regionalismus a pokus o Velké Slovensko (1938–1939)*. Olomouc, 1994). Szeparatista tendenciákról szóló megjegyzés található Tomáš Pasák *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945* című publikációjában is (Tomáš Pasák: *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*. Praha, 1999), esetleg Libor Vykoupil könyvében: *Český fašismus na Moravě* (Libor Vykoupil: *Český fašismus na Moravě*. Brno, 2013), valamint Ivo Pejčoch monográfiájában: *Fašismus v českých zemích* (Ivo Pejčoch: *Fašismus v českých zemích: fašistické a nacionálněsocialistické strany a hnutí v Čechách a na Moravě 1922–1945*. Praha, 2011). E témában néhány szakfejezet található a *Slovácko* c. gyűjteményes évkönyvben is, melyet az Uherské Hradiště-i Szlovácké muzeum ad ki (Soňa Kocábová: *Národopisná Morava*. In Frolec, Ivo (ed.): *Slovácko. Společenskovední sborník pro moravsko–slovenské pomezí*, XXXVIII, Uherské Hradiště, Szlovácké muzeum, 1996, 213–221. p.; Jan Rychlík: *Hnutí za připojení Slováků ke Slovensku v letech 1938–1941*. In Frolec, Ivo (ed.): *Slovácko*, XXXIII–XXXIV, 1991–1992, 75–95. p.), valamint egyes periodikákban: *Dějiny a současnost a Malovaný kraj* (Lubomír Slezák: *Národopisná Morava – legendy a skutečnost. Dějiny a současnost*. Kulturní historická revue, 13. évf. 4. sz. (1991), 33–37. p.; František Mezihorák: „Národopisná Morava“ očima okupantů. *Malovaný kraj: národopisný a vlastivědný časopis Slováků*, 33. évf. 1. sz. (1997), 10. p.).

A morva Szlovácko irredentizmusának kérdéskörével foglalkozó levéltári források elsősorban a következő helyeken találhatók: Moravský zemský archiv v Brně, Archiv bezpečnostních složek v Praze és Národní Slovenský archiv v Bratislavě. A témára vonatkozó források többsége a brünni Moravský zemský archiv-ban kutatható (a továbbiakban: MZA v Brně), a C 143 fond alatt: *Mimořádný lidový soud Uherské Hradiště*. Továbbá ezekben a levéltárakban: a hodoníni Státní okresní archiv (a továbbiakban: SOKA) (lásd: fond Okresní úřad Hodonín és Okresní soud Hodonín), valamint Uherské Hradištěben (lásd: Okresní úřad Uherské Hradiště). Részanyagok akadnak a pozsonyi Slovenský národný archív-ban, a külügyminisztériumi Ministerstvo zahraničních věcí 1939–1945 fondban, s végül a prágai Archiv bezpečnostních složek v Praze alábbi fondjaiban: Ministerstvo národní bezpečnosti, Inspekce ministerstva vnitra ČSSR, Správa vyšetřování StB – vyšetřovací spisy.

Az új köztársaság nemzetiségi gondjai: Csehszlovákia mint a csehszlovákok állama

Az újonnan alakult csehszlovák állam egyik problémáját az okozta, hogy a közös Habsburg Monarchiából nagyon tarka nemzetiségi sokféleséget hozott magával. Már az 1921-es népszámlálás eredményeiből világos volt, hogy a csehszlovákok együttélése a más nemzetiségű honfitársakkal, kiváltképp a legnépesebb németekkel és magyarokkal, távolról sem lesz egyszerű. A nemzeti kisebbségeken belül ide sorolható még a népes orosz vagy ruszin csoport, mivelhogy Kárpátalja is beletartozott az újonnan létrejött Csehszlovákia területébe.³

A következő években súlyosbodó további gondot maga az államalkotó csehszlovák nemzet nem egységes volta jelentette. E nemzet cseh és szlovák részének a történelmében, gondolkodásában és az elképzeléseiben mutatkozó különbségek túl nagyok voltak, s ezzel súrlódási felületekre szolgáltatott alkalmat az élet minden területén, kezdve a vallástól a szociális téren át egészen a csúcspolitikáig. A csehszlovakizmus vezető politikai képviselői ezt a problémát azonban bizonyos mértékig ignorálták, mivelhogy a fő gondot a kisebbségek jelentették. A szlovák nemzetre az államalkotó nemzet részeként tekintettek, következésképp problémáit a német és a magyar kisebbség problémái mögé sorolták, ami tovább növelte a két államalkotó nemzet súrlódási felületeit. (Tóth–Novotný–Stehlík 2012, 24–25. p.)

A gondok egyike közvetlen Csehszlovákia magalakulása után, 1918 végén jelentkezett, amikor is szinte azonnal kezdetét vette az újonnan létesülő állam határaiért folyó csata. A határok ellen elsőként (már 1918. október 29-én) németek egy csoportja lépett fel, akik Deutschböhmen (lényegében Északnyugat-Csehország) néven önálló tartományt kívántak létrehozni. Egy nappal később hasonló hullám bukkant fel az északmorva németek körében, akik az ún. Sudetenlandot akarták elszakítani, ez az opavai Sziléziát s Jeseníky egy részét foglalta magába, valamint Králiky és Lanškroun járásokat. Hasonlóan foglaltak állást az új köztársaság más határ menti területein élő német csoportok, így Šumaván a Böhmerwaldgau nevű területen, Morvaországban pedig a Deutschsüdmährennek nevezett részen. A lakosság ellenérzése és követelése a Német-ausztriai Köztársasággal való egyesülésre vagy a függetlenség kikiáltására azonban süket fülekre talált a győztes hatalmaknál, s minden terület Csehszlovákia része lett. A túlnyomórészt németek lakta határ menti részek Szudéta-vidék⁴ néven rögz-

3 Csehszlovákia nemzetiségi összetétele az 1921-es népszámlálás szerint: összlakosság 13 374 364, csehszlovák 8 760 937 (65,51%), német 3 123 568 (23,36%), magyar 745 431 (5,57%), orosz, nagyorosz, ukrán, rutén 461 849 (3,45%), zsidó 180 855 (1,35%), lengyel 75 853 (0,57%), más 25 871 (0,19%) – Československá statistika, svazek 9. Praha, 1924, 32.*

4 A Szudéták (Sudety) terminus ebben az új felfogásban némileg új volt (a 19. századtól használták), ám eredete az ókori Róma idejébe vezet; ekkor Klaudiosz Ptolemaiosz (Claudius

zült a köztudatban. Hasonló területi problémák Těšín térségében (Tescheni-Szilézia) is előfordultak, erre ugyanis Lengyelország tartott igényt, mellyel eredetileg szövetségesként számoltak. Ez a terület október végéig lengyel katonai megszállás alatt állt, miközben a cseh vezetőknek novemberben alá kellett írniuk a demarkációs vonalat, azt, amelyet a prágai kormány nem ismert el, mivelhogy igencsak előnytelennek tartotta. Mindez egy a két állam közti hétnapos háborúba torkolt, amely új egyezmény aláírásával ért véget.⁵ Antonín Klimek ezzel kapcsolatban helyesen jegyezte meg: „A konfliktus elmélyítette a nagyhatalmaknak az új európai államokkal szembeni bizalmatlanságát.” (Klimek 2000, 44–48. p.)

Az új állam alapítása során gondok akadtak Szlovákia területén is, mivel a korábbi Magyar Királyság szerves része volt, a lakosság pedig, különösen a déli részeken, túlnyomórészt magyar volt. Tehát itt is területi vita keletkezett Magyarország és Csehszlovákia közt. Csakúgy, mint Tescheni-Szilézia esetében, a csehszlovák állam szlovák képviselője, Milan Hodža is aláírta a demarkációs vonalat, melyet Prága elutasított mint nagyon előnytelen. Szlovákiának a csehszlovák hadsereg általi elfoglalása 1919 januárjában ért véget. (Klimek 2000, 42–43. p.)

A csehszlovák nemzetiség realitása 1938 őszén

A második probléma, a csehszlovák nemzet nem egységes volta már az első világháború ideji koncepciók születése során megnyilvánult. A csehek és szlovákok versengése a bizonyos mértékig mesterségesen kialakított csehszlovák nemzeten belül is folytatódott. A két nemzetet nyelvük hasonlósága dacára jelentős szociokulturális különbségek tartották egymástól távol, ezek pedig eltérő történelmükből adódtak, ami meg nem csekély kvalitatív distanciát idézett elő a polgári társadalom állapotában egyfelől a történeti országban,⁶ másfelől a köztársaság keleti felén, azaz Szlovákiában és Kárpátalján. A történeti ország, mely fennállása során többnyire inkább partnere volt a környező germán birodalmaknak különbözőt Szlovákiától, mely ezer éven át szerves része volt a Magyar Királyságnak. A másik különbség a terület jellegéből adódott: egyfelől volt az ipari cseh rész, másfelől a valamelyest gazdaságilag elmaradott szlovák

Ptolemaeus) a Chebtől az Odera-csúcsokig nyúló hegyvidéket Sudeta hyle névvel jelölte meg: „Vadkan-hegység”. (Klimek 2002, 76. p.; Klimek 2000, 31–35. p.; Schelle 2008, 80–86. p.)

5 Ez a rövidke háború mellesleg ritka ellentétet okozott T. G. Masaryk elnök és „védenec”, E. Beneš külügyminiszter között. Az elnök a csehszlovák hadsereg végsőkéig tartó nyomulása mellett kardoskodott, a külügyminiszter, tekintettel a döntőbíráson belüli hatalmi viszonyokra, óvatosabb volt. (Klimek 2000, 44–48. p.)

6 Értsd: a történeti Csehország, másként: a cseh részek (a ma Lengyelországhoz tartozó Kladsko [Kłodzko] nélkül), Morvaországgal és Osztrák-Sziléziával (egykori hercegség: a mai morva–lengyel határ része) együtt, az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után pedig Csehország együtt Morvaországgal és Szilézia cseh részével. (a ford. megj.)

rész. Ugyanígy különbözött a Csehszlovákia e két része határainak kialakításával kapcsolatos érvelés is. A történeti rész határalakításának érveit a történelmi határok szolgáltatták, ezzel szemben Szlovákia esetében főként a magyar államtól való nyelvi elkülönülésről volt szó.⁷

Az önálló Csehszlovákia magalakulása után azonnal elhangzottak azok a követelések, melyek a szlovák önrendelkezés ígéretének beváltását követelték. A szlovák politikusok többsége a kezdeti centralizmusra ideiglenes stádiumként tekintett, nem pedig tartós koncepcióként. A meg nem valósított ígéretekkel arányosan szlovák térfélen fokozatosan emelkedett az autonómia eszméje, a teljes politikai palettán. (Kováč 2001, 188. p.)

Csehek és szlovákok viszonyát befolyásolta a határokkal összefüggő harc is, melyet a többi kisebbséggel vívtak az államalakulás korai szakaszában. A lengyel, a magyar és a német kisebbséggel való startproblémák, melyek gyakran magának az önálló államnak a létét is veszélyeztették, a szlovák politikai követelések iránti érzékenység csökkenését eredményezték. Ezek ugyan eleinte nem voltak akut gondok, idővel azonban ugyanolyan veszélyeztetőkké lettek, mint a kisebbségek követelései. A szlovák autonómia követelések fő szószólója a Szlovák Néppárt, a Slovenská ľudová strana (a továbbiakban: SLS) volt, mely 1925-ben átkeresztelte magát Hlinka Szlovák Néppártjává: Hlinkova slovenská ľudová strana (a továbbiakban: HSLS). A képviselőik általi első autonómia követelésük 1921-ben fogant, ezt aztán 1922 januárjában elő is terjesztették. Szerzője, dr. Ľudovít Labay közös hadsereget, külpolitikát, tömegközlekedést, köztársasági elnököt és pénzügyet követelt. A javaslat azonban, a szükséges alapvető formalitások híján, sosem került a parlamenti plénum elé. A másik ok: az autonómia kiöltői nagyon is jól tudták, hogy javaslatuk sikerének nincs esélye. Némi eredményt azért hozott ez a tervezet: megemelte a HSLS támogatottságát az 1925-ös választásokon.⁸ Ugyanilyen hatású volt a második, 1930. májusi, dr. Karol Mederly által kidolgozott autonómiatervezet: ignorálás és a választási támogatottság növekedése. (Tóth–Novotný–Stehlík 2012, 112–120. p.)

Csehek és szlovákok együttélésének legfontosabb mérföldköve az 1938-as év volt. Ennek a Csehszlovákia számára tragikus évnak a vége megmozgatta a politikai eseményeket a csehek és a szlovákok közt is. Csehszlovákia közvetlen veszélyeztetettsége aktiválta a HSLS radikálisabb vezetőit, akik előterjesztették a harmadik, autonó-

7 Érdekes, hogy a hatalmak az eltérő kulcs szerinti követeléseket elfogadták. Ha csak a nyelvi megközelítés határozta volna meg a döntést, a cseh fél elveszítette volna határrészeinek döntő többségét. Ha viszont a történelmi határok módszerét használták volna, Szlovákia az újonnan alakult Magyarországra esik. (Rychlík 2015, 69. p.)

8 A SLS, a későbbi HSLS Csehszlovákián belül minden parlamenti választáson indult, nagyjából saját jelöltlistával, csupán az 1920-as választásokon lépett koalícióra a Csehszlovák Néppárttal. A HSLS választási sikerei a 400–500 ezer szavazat tartományában mozogtak, s a képviselőházban mindig nagyjából 20 tagja foglalt helyet.

miára vonatkozó javaslatot (szerzői: Ferdinand Ďurčanský, Aladár Kočiš és Martin Sokol). A müncheni egyezményt követően Edvard Beneš még kinevezte az új kormányt, majd október 5-én lemondott. Egy nappal az elnök lemondása után egyéb szlovák pártok jelenlétében megtartották a l'udákok⁹ ülését Zsolnán. A tanácskozás eredménye az ún. zsolnai egyezmény lett, mely a szlovák autonómia kihirdetését és elismerését követelte. Az ülés mellékes kimenete pedig egy a szlovák nemzethez címzett manifesztum volt, mely már nem említette a csehszlovák nemzetet, hanem a marxista–zsidó ideológiával szembeni harcról szólt, ami bizonyos mértékig jelezte, merre veszi útját az autonóm Szlovákia. Egy napra rá, tehát október 7-én Jozef Tiso Szlovákia teljhatalmú minisztere lett. Ettől a pillanattól fogva a HSLS nekilátott a többi politikai párt likvidálásához. Az akkori retorika ezt a l'udákokkal való önkéntes egyesülésnek nevezte. Némely pártot, különösen a baloldaliakat, betiltottak vagy leállították a tevékenységüket. 1938 novemberében aztán lezajlott annak a törvénynek a jóváhagyási folyamata, amely szentesítette Szlovákia autonómiáját. Az 1938-as decemberi választások, melyek a Hlinka Gárda¹⁰ közvetlen segédletével zajlottak, meghozták a várt eredményt. A szavazatok 97%-át a HSLS kapta, s ezzel igazolódott Szlovákia egypártrendszer volta. Ez idő tájt a l'udákok már annyira biztosak voltak magukban, hogy soraikból az önálló Szlovák Államra vonatkozó követelések nyilvánosan is megfogalmazódtak. E gondolat propagálói közé a párt elitje tartozott, mely közvetett kapcsolatban állt Hitlerrel, konkrétan Ferdinand Ďurčanský, Vojtech Tuka, Karol Murgaš és Alexander Mach. (Rychlík 2015, 155–159. p.)

Az önálló állam gondolatával ezek a vezetők egyre sűrűbben hozakodtak elő nyilvánosan. A helyzet természetesen ellenérzést szült a cseh spektrumban, így 1939 januárjában sor került egy nem hivatalos összejövetelre a csehszlovák kormány tagjaival és magas állami tisztségviselőkkel, melyen is Alois Eliáš vezetésével hoztak egy javaslatot katonai közbelépésről a szlovák szecesszionistákkal szemben. E javaslatot aztán Rudolf Beran miniszterelnök szükség esetére félretette.¹¹ Február 2-án Vojtech Tuka Berlinben meglátogatta Hermann Göringet, tíz nappal később pedig Hitlerrel is találkozott. Tuka kijelentette, hogy „nemzetének sorsát a vezér kezébe helyezi, akitől a teljes felszabadulást várja”. (Hoensch 1965, 210. p.) Február végén Jozef Tiso a szlovák nemzetgyűlés előtt felolvasta az új kormánynyilatkozatot, melyben említést tett az önálló államról. Végül 1939. február utolsó napján a szlovák kormány miniszterei Berlinbe mentek a nácikkal egyezkedni. Maga Göring csak abban az esetben ígért

9 Értsd: a HSLS párt tagjai, hívei, rokonszenvezői stb., itt: vezetői. (a ford. megj.)

10 A Hlinka Gárdát Jozef Tiso alapította 1938-ban, a HSLS félkatonai szervezetéről volt, melyet az év októberében sikerült legalizálni. 1939. március 14-e után ezek a gárdisták vettek részt a romák, a csehek, a zsidók, de a demokratikusan gondolkodó szlovákok üldöztetésében. A 2. világháború befejeződése után az alakulatot feloszlatták és törvényen kívül helyezték. Vezetőit nagyjából bíróság elé állították.

11 Hozzá kell tenni, a csehszlovák miniszterek sem voltak egy véleményen. Syrový tábornok és Chvalkovský külügyminiszter elleneztek ezt a katonai intervenciót.

Szlovákiának segítségét, ha elszakad Csehszlovákiától. Március 1-jén sor került a központi kormány ülésére, melyen elnöke, Rudolf Beran¹² bírálta Tiso korábbi kijelentését, miközben Karol Sidor¹³ a központi kormány szemére vetette tétlenségét a kötelezettségei teljesítésében, melyek a Szlovákia autonómiájáról szóló törvényből hárultak rá. (Rychlík 2015, 170–182. p.) A helyzet 1939. március 14-én csúcsosodott ki. Eredménye: az önálló Szlovák Köztársaság kikiáltása. „A megnyomorított Csehszlovákia így a külső nyomás hatására három részre szakadt.” (Pasák 1999, 242. p.)

Eduard Táborský cseh diplomata, számos cseh államfő titkára Csehszlovákia felosztását naplójában ezekkel a szavakkal jellemezte: „Ehhez a két testvéri nemzetnek a búcsúzásához bátran hozzáfűzhetjük, hogy a cseh nemzet nem táplál semmilyen haragot és semminemű ellenségeskedést a szlovákokkal szemben. Szívből kívánjuk a szlovák nemzetnek, hogy leendő önálló egzisztenciája jó legyen és sikeres, s hogy a szlovák nemzet kedvező gazdasági feltételeket érjen el, olyanokat, melyek megfelelnek a lakosság szükségleteinek.” (Táborský 1947, 66–67. p.)

A csehszlovák állam eszméjét a kezdetektől fogva súrlódási felületek terhelték, ezek előbb vagy utóbb napvilágra kerültek, amihez hozzájárultak az európai külpolitika fejleményei is. Csakúgy, mint a közös állam eszméje, Csehszlovákia alkotmányjogi koncepciója is problematikus volt. Végül maga az államvezetés centralista és nemzeti koncepciója mutatkozott az egész rendszer egyik legsúlyosabb problémájának. A csaknem szintiszta cseh centrumból irányuló államigazgatás nagymértékben hozta hátrányos helyzetbe a kisebbségeket nemcsak politikai, hanem társadalmi és kulturális téren is. Ezt a koncepciót fokról fokra minden hivatalosan elismert nemzetiség elutasította, míg végül az államalkotó csehszlovák nemzet kisebb fele, a szlovákok is. (Tóth–Novotný–Stehlík 2012, 591–595. p.)

A morvaszlovákok mint nemzetiségi részprobléma

A csehek és szlovákok közti ellentét lassú, de folyamatos növekedése, mely már a húszas évek első negyedében kimutatható volt, ismert tény. Ennek a kettősségnek az árnyékában – mely elválaszthatatlan része lett az első Csehszlovák Köztársaság krízisjelenségeit taglaló történeti-szakmai diskurzusnak, mármint hogy ez a megosztottság volt az egyik alaptényező, mely az első Csehszlovák Köztársaság létezésének végét

12 A cseh agrárok kiemelkedő politikusa, a párt elnökévé dolgozta ki magát, ahol is politikai példaképét, Alois Švehlát váltotta. A második köztársaság miniszterelnöke lett, ezt a funkciót a protektorátusban is megőrizte egészen 1939 áprilisáig. A háború után 20 év börtönre ítélték, a lipótvári (Szlovákia) börtönben hunyt el.

13 Szlovák diplomata, politikus és újságíró, 1920-tól a HSLS tagja, a párt napilapjának, a Slováknak a főszerkesztője, a Hlinka Gárda vezetője és ideológusa, többször volt miniszter is, a Szlovák Köztársaság idején a Birodalom utasítására vatikáni nagykövet. A háború után távollétében 20 év börtönre ítélték, de sosem került börtönbe, a kanadai Montrealban hunyt el.

eredményezte – a specifikus, „regionális” morvaszlovák nacionalizmus és szeparatizmus problematikája, bár közvetlenül nem járt Csehszlovákia sorsára nézvést valaminő végzetes következményekkel, ettől eltekintve teljes értékű részeleme a két háború közti Csehszlovákia nemzetiségi konfliktusai összetett mozaikjának. A köztársaságénak, mely oly időben alakult, mikor is a társadalom főbb kollektív identitásainak egyike a nemzeti kollektív identitás volt, s mint ilyen, meghatározó aspektusát tette ki a társadalom – illetőleg a társadalmat alkotó nemzeti csoportok – gondolkodása és viselkedése szociokulturális kereteinek.

Valószínűleg Európa egyetlen nemzete sem egyarcú. Alighanem minden nemzeten belül van bizonyos leágazás, kis kulturális, nyelvi, földrajzi vagy vallási különbségek révén. Nem volt ez másként a cseh nemzet esetében sem Csehszlovákia keretében. A cseh nemzet tovább osztódott csehekre, morvákra, sziléziaiakra, ugyanakkor ezek közt megfigyelhető különbségek is voltak. A morvák különbözősége például a politikában látszódott, mikor is a politikai pártokon belül más eliteket favorizáltak. A választásokon megmutatkozott a lakosság vallásossága, ez a néppártiakra leadott szavazataik nagyobb arányában tükröződött. (Klimek 2002, 35–36. p.)

Az 1920-as választásokon Morvaországban a Csehszlovák Néppárt, a Československá strana lidová (a továbbiakban: ČSL) a második legerősebbként végzett a szociáldemokraták (Československá sociálně demokratická strana dělnická) mögött. A ČSL az összes rá leadott szavazat 39%-át Morvaországban szerezte. Érdekesség a Szlovákiában szerzett több mint 34%, ennek hátterében az áll, hogy a néppártiak közös listán indultak a SLS-vel. Az 1935-ös választásokból aztán a ČSL Morvaország legerősebb pártjaként került ki 315 567 szavazattal, ami a párt országos sikerének 51%-át tette ki. A párt választási eredményei azokban a térségekben, melyek a morvaszlovákok régióiba (Brno, Uherské Hradiště) nyúltak, mindig 8–13%-át tették ki a ČSL országos nyereségének, miközben az Uherské Hradiště-i választókerületben a párt minden más pártot megelőzve a legtöbb szavazatot szerezte (1920-ban 27,4%-ot, 1935-ben 35%-ot).¹⁴

14 Český statistický úřad. *Volby do poslanecké sněmovny Národního shromáždění ČSR 1920-1935.*, https://www.czso.cz/documents/10180/20536230/4219rr_8.pdf/b1860b0f-71dc-438a-82ea-8d4c02dcb1a8?version=1.0; Český statistický úřad. *Volby do poslanecké sněmovny Národního shromáždění ČSR 1920-1935.*, <https://www.czso.cz/documents/10180/20536230/4219rr17.pdf/3eb777db-5310-4acd-890b-6a70474a6107?version=1.0>; Český statistický úřad. *Volby do poslanecké sněmovny Národního shromáždění v roce 1920 na území České republiky.*, <https://www.czso.cz/documents/10180/20536128/422008k014.pdf/0085a993-b888-41dd-ab38-fbf69a98a918?version=1.0>; Český statistický úřad. *Volby do poslanecké sněmovny Národního shromáždění v roce 1920 na území České republiky.*, <https://www.czso.cz/documents/10180/20536128/422008k08.pdf/12b1de36-5a8a-4d62-aa6c-2e4ce4a9afbd?version=1.0>

A cseh nemzet háromosztatú – főleg területiális megkülönböztetésen alapuló – identitásán¹⁵ belül idővel néhány olyan lakosságcsoport határozta meg magát, mely a többiektől túlnyomórészt apró kulturális és nyelvi eltérésekkel, ún. nyelvjárásokkal különbözött. E csoportok egyik legjelentősebbike a morvaszlovákok voltak, egyébként máig. Kultúrájuk éltető talaja a falusi vidék, nagyjából még a 21. században is. Szlováckón belül az első köztársaság alatt fokként előbukkantak személyiségek, akik a prágai központi kormány ellen orientálódtak. E személyiségek egyik elsője a szlovákiai Kyjov település szülöttje, a legionárius Radola Gajda (Rudolf Geidl) volt, és az ő Nemzeti Fasiszta Közössége (Národní obec fašistická), meg a Vlakja (Lobogó) helyi szervezőcsoportjai, melyek rögtön pár morvaszlovák irredentával (Jan Uprka, Vladimír Sova) is szorgáltak. Morvaországban viszonylag erős volt a fasiszmus, az egyszer már idézett Klimek szerint: „Az első fasiszta szervezetet nálunk állítólag »moravisták« alapították... [A fasiszmus – a ford. megj.] bár olyan mozgalom volt, mely nem uralt semmilyen területet, mégis mindenütt dívott, bár egyetlen társadalmi rétegben sem volt uralkodó, minden réteget keresztül-kasul átvált.” (Klimek 2000, 368. p.) Ennek bizonyítéka: fasiszta eszmével olyan jelentős csehszlovák személyiségek is kokettáltak, mint J. Holeček, M. Rázus, A. Jirásek s mások. (Klimek 2000, 368. p.)

A morvaszlovák irredenta mozgalom 1938 előtt gyakorlatilag nem létezett. Tagjai később szétszéledtek különféle néprajzi egyesületekbe, melyek azonban nem sugalltak semminemű, a központi prágai kormánytól való szeparációt. Igaz, többségük szorgalmazta a morvaszlovákok és Nyugat-Szlovákia, különösen az Erdőhát közeledését, de mindenkor az egységes Csehszlovákián belül. Csak az 1938. esztendőben vált néhány irredenta a Nemzeti Fasiszta Közösségének tagjává. Egyikük Janek Uprka volt, aki még a párt színeiben is indult az 1938. őszi helyhatósági választásokon.

Irredenta kísérletek Szlováckón

Az első Csehszlovák Köztársaság központilag irányított ország volt, így ez esetben értelmetlen lett volna Szlovákia elszakítása és ezt követően a szlovák részhez csatolása, mivel úgyis a központilag irányított Pozsonyi Országos Hivatal hatáskörébe tartozott volna, nem pedig a központilag irányított Brünni Országos Hivataléba. A törést az 1938-as év hozta, amikor is Csehszlovákia nemzeti kisebbségei a lehangosabbak voltak, mivel hogy a németeknek sikerült őket a Birodalom felé irányítaniuk, amint hogy az 1. bécsi döntéssel sikert aratott a magyar irredentizmus, s nem utolsósorban 1938. október 6. után kihirdették Szlovákia autonómiáját. A morvaszlovák irredentáknak kezére játszott

15 A cseh nemzet három részidentitásból áll, melyek történeti-földrajzi alapon kapták nevüket: csehekből, akik az ország nyugati részét lakják, a morvákból, akik a keletit és a sziléziaiakból, akik egy kisebb, Lengyelországgal szomszédos határ menti területen laknak az ország északkeleti részén.

a tény is, hogy a müncheni válság után, 1938 szeptemberének és októberének fordulóján hírek kezdtek terjedni a történeti Csehszlovákia közigazgatásának reformjáról, s ezek azt helyezték kilátásba, hogy megszűnik Země moravskoslezská (Morva-Szilézia) öngazgatási státusza, s bevezetik a prágai központi kormányzást. Ebben a helyzetben tehát előálltak az Uherské Hradiště környéki irredenta aktivisták, a későbbi Národopisná Morava (Néprajzi Morvaország) tagjai azzal az elmélettel, hogy ennek a régióknak a lakói nem csehek (sem morvák), hanem morvaszlovákok. Ennek az elképzelésnek a 19. századba nyúlnak vissza a gyökerei, amikor is bevett szokás volt magyar és morva szlovákokról beszélni.¹⁶ Az irredentisták szerint e tézisből eredően a morva szlovákoknak jogukban állt az önrendelkezés, s az az idő tájt zajló közigazgatási változásokkal egy kalap alatt az e nemzeti kisebbség által lakott terület az autonóm Szlovákiát illelhetné meg. E tényre a szlovák l'udákok is üdvözölték, mivelhogy Szlovákia s Morvaország déli területe (néhány terv ezekhez sorolta Valašskót és Hanát¹⁷ is) pótolhatta volna azt a területet, melyet Szlovákia novemberben a már említett bécsi döntéssel elveszített.¹⁸

Hogy kiben ötlött fel először Szlovákia és az autonóm Szlovákia egyesülésének gondolatával, nem egészen világos. Bizonyos viszont, hogy a müncheni egyezmény után – melyet egyébként a morvaszlovákok többsége nagyon nehezen viselt el s az egészet a nagyhatalmak számlájára írta – teljes odaadással kezdetét vette a l'udákok és az irredenták jegyessége. A morvaszlovákok részéről a legfontosabb tényező Josef Vávra és Jan Ryba volt, igen sok időt töltöttek Pozsonyban, felsőbb l'udák körökben. Minden egy közös szimultán kampányba torkollt, Uherské Hradiště és Szokolca helyszínekkel, egyazon napon, az 1938. október 30-ai vasárnapon azzal, hogy morva részről 10-kor lett volna a kezdés, s többek közt Jan Uprka, Jan Ryba és Jakub Dufka lett volna a szónok.¹⁹ A csehszlovák államszerveknek azonban sikerült a fellépők többségét letartóztatniuk, így az akció morva részét visszavonták, ami kiváltotta a szlovák sajtó nemtetszését, de amint a Brünni Országos Hivatal Parancsnokságának egyik informátora fogalmazott: „A morvaszlovákok vissza akarnak térni Szlovákiába, hasztalan csukják le a vezéreiket.”²⁰ A két társaság második közös összejövetelét már Szokolcán tartották,

16 A „Moravské Slovensko” fogalom régebbi a Szlovákia elnevezésénél, mely csak a két háború közötti időszakban kezdett meghonosodni. A korábbi „Moravské Slovensko” az akkori „Uherské Slovensko” (ma: Szlovákia) valamiféle szembeállítás lett volna, egyúttal viszont abból a feltételezésből indult ki, hogy mindkét területen hasonló (értsd: szlovák – a ford. megj.) lakosság él.

17 Kelet- és Közép-Morvaország, e kisebb utóbbi közvetlen Valašsko fölött található. (a ford. megj.)

18 Moravský zemský archiv (a továbbiakban: MZA), Fond B 40 Zemský úřad Brno, karton 315, inv. č. 42938, 263. p.

19 MZA, Fond B 40 Zemský úřad Brno, karton 315, inv. č. 42938, 130. p.

20 MZA, Fond B 40 Zemský úřad Brno, karton 315, inv. č. 42938, 127. p.

a Náместie slobody (Szabadság) téren.²¹ A manifesztációt mintegy 700-an követték figyelemmel, döntő többségük szlovák volt, a Hlinka Gárda tagjai: gárdisták, gárdista-nők és az ifjúság. A pódiumon a későbbi Szlovák Állam prominens szónokai és politikusai léptek fel: Alexandr „Šaňo” Mach, Konstantin Čulen. A morva irredentisták sorából fellépett Jan Ryba népviseletben és Vladislav Novák. Érdekességként Alexander Mach felszólalása közben összeroskadt a tribün, „a résztvevők lebuktak róla, ám senkinek sem esett baja”.²² A morvaszlovák irredentizmus szimpatizánsainak ez a bukása a saját manifesztációjukon mintha megelőlegezte volna az irredentizmus mint olyan eredményét.

Ez idő tájt a csatlakozásról szóló hír bejárta az újságokat, s eljutott a helyi képviselő-testületekhez is, melyek ráadásul még szavazással is hozzászóltak Szlovákiahoz történő közigazgatási hozzácsatolása ilyen alternatívájához. A helyhatóságok elsöprő többsége a Brünni Országos Hivatal Parancsnokságon tiltakozott e hírek terjesztése ellen, s határozottan ellenezte az elszakadást vagy Szlovákia és Morvaország felosztását. Ezek a kétségek ugyanakkor vitát váltottak ki a morva és a cseh fél egymáshoz való viszonyáról, mintegy azoknak a meg nem erősített híreknek a folyományaként, melyek a fent említett közigazgatási tervekről, egy cseh–morva átrendezésről szóltak. Így például Bojkovice helyi tanácsa a tiltakozásához egy követelést is fűzött: „Ez nem egyéb, mint a morva-sziléziai terület felszámolása, eszerint a morvavidék egyszerű alkotóeleme lesz a csehvidéknek. Ezzel elveszíti nevét, mely nemzetünk legrégibb és legdicsebb történelmével függ össze. Mivel kormányunk fő programjaként az állam decentralizálását tűzte ki, s ezt Szlovákia és Kárpátalja esetében végre is hajtotta, megengedhetetlen, hogy a történeti országokban még inkább növeljék a centralizációt. Ezért azt követeljük, hogy a morva-sziléziai területnek adják meg ugyanazokat a jogokat, mint Szlovákiának és Kárpátaljának, s hogy az új alkotmányba úgy kerüljön bele, mint a Csehszlovák Köztársaság teljes jogú föderatív egysége önálló parlamenttel és kormánnyal.”²³ A követelésekhez a szövegben több indoklást fűztek. Hasonlóan reagált Valašské Klobouky is. Polichno község hazafiasan fogalmazott: „Mi, morvaszlovákok, megvédjük őshonos szlovákjainkat: Minden betolakodó ellen, bennünk, Komenský és Masaryk utódjaiban pedig bízzatok!”²⁴ A střelnéi helyi tanács ugyancsak határozottan elutasította az egybecsatolást, finoman bocsánatot kérve a szlovákoktól:

21 A tér számos elnevezést viselt, először a 16. században említik Weliky rynk néven, majd volt Magnum Circulum és Maior Platea, a 17–18. sz.-ban Hlavný rínek, Horný rínek – ez magyar és német fordításban is megőrizte jelentését: a 19. sz.-ban Főtér, Marktplatz, utána volt Gvadányi tér, 1918-tól Náместie slobody, 1938 október végétől Andrej Hlinka tér, a 2. világháború után, máig ismét Náместie slobody. (Štátny archív Trnava – pracovisko Skalica, Kronika mesta Skalica, III. diel, 120. p.)

22 Štátny archív Trnava – pracovisko Skalica, Kronika mesta Skalica, III. diel, 118. p.

23 MZA, Fond B 40 Zemský úřad Brno, karton 315, inv. č. 42938, 364. p.

24 MZA, Fond B 40 Zemský úřad Brno, karton 315, inv. č. 42938, 375. p.

„Semmiképp nem vagyunk elfogultak Szlovákiával és népével szemben, mellyel mint legközelebbi szomszédunkkal igen jól kijövünk, mégis ismételten követeljük, hogy a tervezett csatlakozást akadályozzák meg.”²⁵ Az egyetlen település, mely a csatlakozás ötletét nem vetették el teljesen, Hluk község volt, ahol az autonóm Morvaországra 6 képviselő szavazott, 4-en a fennálló állapot mellett voltak, 8 leadott cédula semmilyen javaslatot nem tartalmazott, 12 helyi képviselő pedig nem szavazott.²⁶ Az elszakadás első kísérlete ezzel a morvaszlovák társadalom részéről egyértelműen meghiúsult, az irredentáknak pedig nem maradt más választásuk, mint a kedvezőbb alkalomra való várakozás.

Ez pedig nagyon hamar elérkezett, 1939. március 15-én, amikor is Cseh-Szlovákia maradékát lerohanták a németek, s létrehozták a Cseh-Morva Protektorátust. Épp ezen a napon hozták nyilvánosságra Hroznová Lhotában a morvaszlovákok nemzeti tanácsának nyilatkozatát minden, a Hodoníni, Strážnicei, Uherské Hradiště-i, Uherský Brod-i és Kyjovi járás szlovákja nevében arról, hogy a szlovák nemzet részének tekintik magukat, egyben arra serkentve a lakosságot, hogy jelentkezzen a helyi nemzeti bizottságokba, s vegye át a hatalomvégrehajtást. Mégpedig a J. Uprka festőművész vezetése alatt álló elnökség irányítása alatt.²⁷

A megszállás másnapján irredenta levelet írtak Hitlernek, melyben köszönetet mondtak neki a Szlovák Állam létrehozásáért, és segítségét meg támogatását kérték Slovackónak Szlovákiához történő csatlakozásában. Levéltári forrásokból ez ideig nem mutatható ki, vajon kézbesítették-e a levelet Hitlernek, sem az, hogy egyáltalán tudott-e erről a kérésről. Mindenesetre okkal feltehető, hogy a Harmadik Birodalom vezére egyben szerette volna tartani a protektorátust, hiszen gazdasági szempontból fontos területnek számított háborús céljaihoz. (Mezihorák 1997, 73. p.)

E sikertelen kísérletet követően a morvaszlovák irredenták lassan, de biztosan feladták a reményt, hogy a Szlovák Állammal egyesülhessenek, és a Néprajzi Morvaország mozgalomba tömörültek, melynek keretén belül a náci rezsim talpnyalóivá váltak. Kollaborációjuk alatti cselekedeteik bizonyítékeként szolgálhatnak például a náci elit számtalan látogatásai a mozgalom akcióin, vagy az Adolf Hitlernek küldött második levelük 1941-ből, melyben kérték a vezért, hogy fogadja be a morvaszlovákokat „a zsidóbolsevik Oroszország” elleni harcba.²⁸ Ezzel szemben a szlovák térfélen valamivel hosszabb ideig egy csaknem fantasztikus álom élte fénykorát Nagy-Szlovákiáról, a világosan adott tény dacára, hogy a birodalom semmi ilyesmit nem

25 MZA, Fond B 40 Zemský úřad Brno, karton 315, inv. č. 42938, 377. p.

26 Hluk hagyományos bástyája volt az irredentistáknak és a morva fasisztáknak, noha a morvaszlovák kultúra számos aktív ismerője származott innen.

27 A „J. Uprka” kifejezés nem véletlen. Az irredentisták egyike Joži Uprkának, a híres morvaszlovák festőnek a fia, Jan Uprka volt. Az egész irredenta társaság visszaélt Joži Uprka névvel, kinek festői és emberi kvalitásait fia, Jan sosem érte el.

28 MZA, fond C143, karton 464, inv. Č. 619. LS 511 – Jan Ryba, 194. p.

engedne, mivel a protektorátust oszthatatlan részének tekintette, változatlan léptékben, a morvaszlovákokkal pedig úgy számolt, hogy majd a segítségére lesznek az asszimilációban. (Brandes 2015, 187. p.)

Végső leszámolás az irredentistákkal

Amikor az európai kontinensen véget ért a második világháború, a felújított Csehszlovákiában megkezdődött a vadászat a nácikra meg kiszolgálóikra. Ez utóbbi az irredentákat is érintette, mivel beálltak a kollaboránsok közé. Az irredenták túlnyomó többségét még a háború hivatalos vége előtt, pontosan 1945. május 1-jén őrizetbe vették, s az új rend bevezetése után a nácikkal kollaborálókat vizsgáló rendkívüli népbíróságok azonnal megkezdheték tevékenységüket a „Velký retribuční dekret” értelmében.²⁹ Akárcsak az összes bírósági eljárás során, rögtön a vádlottak lecsukását követően megkezdődött a tanúk kihallgatása. Itt történt az, hogy a morva irredentizmus képviselőit nem csupán a maguk esete ügyében hallgatták ki, hanem a tanúk szerepét is megkapták kollégáik ügyében, minek következtében különféle sérelmeket követtek el egymás kárára, és a másokra hárított felelősség nem ment ritkaságszámba. Példaként említhetők Janek Uprka ügyének vallomásai, mikor is dr. Vladimír Sova Uprka intellektusát is kétségbe vonta: „Midőn azonban megismertem, megállapítottam, hogy nem túlságosan eszes, és hogy művészi téren nemigen hoz sok újat.”³⁰ A bírósági tárgyalások másik közös vonása a vallomások ellentmondásossága volt: a tanúk egy része a vádlottakat becsületes csehnek mondta, akik mindig is segítették a lakosságot, másik részük pedig a legrövidebb úton rács mögé szeretne volna juttatni ugyanazokat, mondván, hogy nevezett vádlott törőlmetszett kollaboráns.³¹ Szabatosan fogalmazta ezt meg vallomásában a hluki nemzeti bizottság tagja, František Šťastný, akit Vavřinec Mitáček ügyében hallgattak ki: „Az eset nagyon bonyolult. Bizonyos, hogy jó neve volt a németeknél, tagja volt annak a küldöttségnek, amely Heydrichet üdvözölte, tagja volt a Néprajzi Morvaországnak, amely a cseh nemzetet károsító tevékenységet folytatott. Sőt, a vádlott egyike volt e társaság vezető tisztségviselőinek. Másrészt a vádlott olyan cseheknek segített, olyan emberekről van szó, akiket a Gestapo lecsukott, közbenjárt az érdekükben, úgyhogy ilyen értelemben a községben jó cseh ember hírében áll.”³² Ez

29 A megtorló rendeletek egyike, nagynak azért nevezték, mert a legfontosabbnak tartották, mivel a náci bűnösöket sújtotta; Beneš elnök hírhedt dekrétumai közül ez a 16/1945-ös számú. Visszamenőleges érvényű volt, a (természetesen korábban is annak számító) bűncselekményeken kívül a besúgás is ide tartozott, s ez is akár halálbüntetéssel volt sújtható. (a ford. megj.)

30 SOkA Hodonín, Fond Okresní soud Hodonín, p.p. 1292, bal. č. 2 Uprka, 20. p.

31 MZA v Brně, C 143, inv. č. 610, k. 63, 76. p.

32 MZA v Brně, C 143, inv. č. 610, k. 63, 3. p.

a jellemrajz kisebb-nagyobb mértékben a morvaszlovák irredentizmus képviselői ellen folyt csaknem mindegyik bírósági tárgyalásra ráillik.

Ha megnézzük az 1945. október 6-a és az 1947. január 2-a között meghozott ítéletek jellemrajzát, számos hasonlóságot fedezhetünk fel, ami a vádlottak közti együttműködés következménye. Amiként már a 16/1945 Sb. számú elnöki dekrétum 3. §-a kimondta, mindüket a nácizmus támogatása és propagálása alapján ítélték el, mindenestre a mód, mellyel e jogsértéseket elkövették, az egyes elítélteknél többé-kevésbé eltérő volt. A leggyakoribb vétkek közé tartozott az ünnepségek, vendéglátások és mulatságok rendezése, protektorátusi és náci elitek³³ bőséges részvételével, továbbá a Reinhard Heydrich helyettes birodalmi helytartó temetésén való részvétel, melyen ráadásul néhány tag morvaszlovák népviseletbe öltözött, nemkülönben ugyanez alkalommal az elítéltek többsége közös fényképen szerepelt a totalitárius rendszer képviselőivel.³⁴

Néhány szó befejezésként

A fentiekben már kifejtettek szerint a morvaszlovák irredentizmus nem volt sikeres. Mondhatni, hogy az adott politikai konstellációt tekintve gyakorlatilag semmi esélye nem is volt a sikerre. 1938-ban az átlag morvaszlovák lakosok és a helyi képviselő-testületek teljes érdektelenségén futott zátonyra. Ők a müncheni egyezmény feletti csalódásuk dacára nagymértékű patriotizmusukról adtak tanúbizonyságot, s továbbra is a történeti cseh részekben belül szerettek volna maradni, s ellenkezőleg: bármiféle szeparatista vagy irredenta gondolatot mindenestül elvetettek.

Mik voltak tehát az okai annak a bizonyos morvaszlovák irredentizmusnak, melyen belül egy maroknyi slováckói ember úgy döntött, hogy támogatja egy részterület elszakítását Csehszlovákia cseh és morva részétől, majd az autonóm Szlovákiához (1938 vége), később a Szlovák Államhoz (1939 márciusa) csatolja? Ok egyszerre több is lehetett. Elsőként a két nemzet nyelvi, vallási és szokáson alapuló közelsége kínálkozik. Itt helyénvaló megjegyezni, hogy Slovácó régiója nyelvében és kultúrájában közel áll az Erdőhát régióhoz, mellyel szlovák oldalról határos. Egyébként az irodalmi szlovákkal és a más szlovák régiókkal a morvaszlovák dialektusnak és szokásoknak kevesebb közös vonásuk van, mint az átlag cseh nyelvvel vagy a többi cseh, morva és sziléziai térségekkel. Második okként az autonómia nagyobb mértéke említhető, mármint amit ezzel a lépéssel Slovácó szerezhetett volna, mivelhogy, amint volt róla szó, Csehszlovákia 1938 szeptemberének és októberének fordulóján egyre inkább közvetlen Prágából irányított állammá vált. A csatlakozás részoka volt a tény, hogy a morvaszlovák irredentisták döntő többsége a fasizmus és az antiszemitizmus támogatója volt, azaz közel érez-

33 Példaként az elitekre: Emanuel Moravec vagy Karl Hermann Frank.

34 MZA v Brně, C 143, inv. č. 119, k. 21, 12. p.

te magát a legerősebb szlovák párt ideológiájához. S végső okként felhozható a személyes haszon, melyhez ebből a ténykedésből az irredenta csoportok egyes tagjai juthattak volna. A csatlakozásból az addig munkanélküli munkás Jan Rybának is lehetett volna haszna, mert a l'udákokkal összeállva viszonylag magas társadalmi státuszt ért el. Egy további tagja az irredenták csoportjának, akinek személyes haszna lehetett a csatlakozásból, egy bizonyos prostějovi vállalkozó volt, akinek cége egyenruhát varrt a l'udákoknak.

Ha megnézzük az irredenták végét, akik beléptek a Néprajzi Morvaországba s akik felett a népbíróságok ítéleztek, azt látjuk, hogy ellentétben más morva fasisztákkal a bíróságok által kiszabott büntetések nagyon enyhék voltak, ráadásul annak ellenére, hogy a tárgyaláson egyikük sem bánta meg, amit tett. A legmagasabb kiszabott büntetés ugyan életfogytiglani volt, reálisan azonban végül tizenötéves lett belőle. A többi valóban leült büntetés nem érte el a hároméves szabadságvesztést. Magát az irredentizmus és a Néprajzi Morvaország arcát, Janek Uprkát végül felmentették. František Mezihorák, aki nagyon enyhének találta a büntetéseket, azt állítja: „Az erkölcsi törvénytörvény és a történelem viszont mindegyiküknek összehasonlíthatatlanul súlyosabb büntetést szab ki rájuk.” (Mezihorák 1997, 104. p.)

Azt is szükséges megjegyezni, hogy 1938-as és 1939-es morvaszlovák irredenta ténykedések vádjával utóbb csak három személyt illeltek: Sova, Ryba és Kupec, végül kettőt közülük el is ítélték, csak hogy a nagy retribúciós dekrétum 3. §-a alapján. A második köztársaság, a protektorátus területének elszakítása, úgy, ahogy azt az irredenták javasolták, a szerző véleménye szerint ugyane elnöki dekrétum 1. §-ának felel meg, ez ugyanis az 1923. március 19-én hozott, 50/1923 Sb. számú, a köztársaság védelméről szóló törvényre hivatkozik, pontosabban annak 1. §-ára, mely azokat bünteti, akik idegen államhoz akarják csatolni a köztársaságot vagy annak egy részét. Ebből következik, hogy a morva irredentizmust a rendkívüli népbíróság nem úgy fogta föl, mint az állam területének felosztását, egészében véve a résztvevők többsége esetében ezt ugyanis háttérbe szorították más tetteik, melyek többé-kevésbé megfelelték az akkori náciüldözésnek és a velük együttműködőkének. E tény meglehetősen érthető, mivel az idő tájt, amikor egyesek az elszakadással próbálkoztak, az első köztársaság már a múlté volt, a második meg fennállása alkonyát élte. E tett így az igazságügyi rendszer számára csaknem felejtethető volt, ellentétben a megszállókkal való együttműködéssel.

(Csanda Gábor fordítása)

Irodalom

- Brandes, Detlef 2015. *Germanizovat a vysídlit. Nacistická národnostní politika v českých zemích*. Praha, Prostor.
- Hoensch, Jörg K. 1965. *Die Slowakei und Hitlers Ostpolitik. Hlinkas Slowakische Volkspartei zwischen Autonomie und Separation 1938/1939*. Köln–Graz, Böhlau Verlag.
- Klimek, Antonín 2000. *Velké dějiny zemí Koruny české, svazek XIII*. Praha–Litomyšl, Paseka.
- Klimek, Antonín 2002. *Velké dějiny zemí Koruny české, svazek XIV*. Praha–Litomyšl, Paseka.
- Kováč, Dušan 2001. *Dejiny Slovenska*. Praha, NLN.
- Mezihorák, František 1997. *Hry o Moravu*. Praha, Mladá fronta.
- Pasák, Tomáš 1999. *Český fašismus 1922-1945 a kolaborace 1939-1945*. Praha, Práh.
- Rychlík, Jan 2015. *Češi a Slovinci ve 20. století*. Praha, Vyšehrad.
- Schelle, Karel 2008. *Vznik Československé republiky 1918*. Ostrava, KEY Publishing.
- Táborský, Eduard 1947. *Pravda zvítězila. Deník druhého zahraničního odboje*. Praha, Družstevní práce.
- Tóth, Andrej–Novotný, Lukáš–Stehlík, Michal 2012. *Národnostní menšiny v Československu 1918-1938*. Praha, UKFf–Togga.

VIKTOR JANÁK

SOMEWHAT FORGOTTEN IRREDENTISM – MORAVIAN-SLOVAK IRREDENTISM IN MAKING A CHOICE BETWEEN CZECHIA AND SLOVAKIA IN THE CRISIS YEARS 1938 AND 1939

As a consequence of the First World War, the era of multinational monarchies came to an end and the period of successor democratic „nation” states began. Czechoslovakia was one of these newly created states. National minorities in the republic made up as much as a third of the total population that did not consider Czechoslovakia their homeland. The concept of a somewhat artificially created Czechoslovak nationality, with which many Slovaks did not identify, can also be seen as a potential conflict. Moreover, it is often forgotten that the Czech nation was not united either. It was divided into Bohemians, Moravians, and Silesians, who were then further divided into smaller groups that claimed their own ethnicity. One of the most distinctive of these groups were, and to some extent still are, the Moravian Slovaks. Within this group of inhabitants of the southern part of Moravia, defining themselves on the platform of their own ethnicity, a group established itself which, towards the end of the 1930s, joined the other disaffected traditional ethnic groups in Czechoslovakia who opposed the centralist constitutional concept of the Czechoslovak state. The aim of the study is to acquaint the reader with the development of this small ethnic group of Moravian Slovaks who, at the turn of 1938 and 1939, at the time of the Second Republic, decided that remaining in the Czech or Moravian part of Czechoslovakia, at that time “torn to pieces”, had no advantages for the inhabitants of Slovácko, and a more advantageous political step for them seemed to be the merger of Slovácko with autonomous Slovakia, which later became an independent state.

Beszédes adatok a 2023-as parlamenti választás előtt*

ZSUZSANNA LAMPL

Telltale Data Ahead of the 2023 Parliamentary Election

Keywords: Hungarians in Slovakia; electoral willingness; electoral participation in 2020; party preferences in 2023; electoral potential of politicians; voter profile

Jelen írás a Fórum Intézet Szociológiai és Demográfiai Kutatások Részlegén 2023. februárban végzett felmérés eredményeiből indul ki.

Előljáróban néhány alapvető adat a mintáról. Az alapsokaságot a Dél-Szlovákiában élő magyarul tudó 18 éven felüliek alkották, lélekszám szerint megközelítőleg 400 ezer személy. A korábbi kutatásoknál, felméréseknél a magukat magyar nemzetiségűnek vallók képezték az alapsokaságot. Most viszont ettől eltérő népességből indultunk ki, mert a 2021-es népszámlálás nemzetiségi adatfelvétele a korábbiakhoz képest megváltozott, aminek következtében a magukat elsődlegesen magyarnak vallók mellett megjelentek a másodlagosan magyarok is, s mivel együtt alkotják a szlovákiai magyarságot, valamilyen módon őket is le kell képezni a mintában. Ezeket a magukat másodszorban magyarnak valló embereket logikus módon leginkább a magyar anyanyelvű szlovákok és a magyarul tudó szlovákok közt kereshetjük. Közös jellemzőjük, hogy tudnak magyarul, ezért a potenciális válaszadók is azok közül a megszólítottak közül kerültek ki, akik tudtak magyarul, képesek voltak megérteni és megválaszolni a magyar nyelven feltett kérdéseket. Ezt követőleg kvótás mintavételt alkalmaztunk, mégpedig a következő paraméterek szerint: magyar anyanyelv, nem, kor, iskolai végzettség, kerület, járás, településtípus. A mintát, amelyet Gyurgyík László készített, 1051 megkérdezett alkotta. A lekérdezést az ASA ügynökség végezte.

Anyanyelvét tekintve az 1051 Dél-Szlovákiában élő magyarul tudó személyből 87% magyar anyanyelvűnek, 12% szlovák anyanyelvűnek, 1% egyéb anyanyelvűnek vallotta magát (az egyéb e minta esetében roma anyanyelvet és nemzetiséget jelentett). Ami a

* A kutatás az „A szlovákiai magyar társadalom változásai az utóbbi 100 évben, különös tekintettel a mindennapi kultúrára” című, APVV-20-0336 számú projekt keretében készült.

nemzetiségüket illeti, 78% magyarnak, 21% szlováknak, 1% romának vallotta magát. Párosítva az anyanyelvet a nemzetiséggel, a minta a következőképpen oszlott meg: a magyar anyanyelvűek 88%-a magyar nemzetiségű, 11%-uk szlovák, 1% roma. A szlovák anyanyelvűek közül 11% vallja magát magyarnak, 88% szlováknak, 2% romának. A roma anyanyelvűek szlovákok vagy romák, magyar nemzetiségűnek egy sem vallotta magát. Ha a nemzetiségből indulunk ki, akkor a magyar nemzetiségűek 98%-a magyar anyanyelvű, 2%-uk szlovák anyanyelvű. A szlovák nemzetiségűek 48%-a magyar anyanyelvű, 50%-uk szlovák anyanyelvű, 2% roma anyanyelvű. Tehát azok, akik tudnak magyarul, nagyrészt magyar anyanyelvűek és/vagy magyar nemzetiségűek. A magyar anyanyelvűek többsége egyben magyar nemzetiségű, a szlovák anyanyelvűek többsége pedig szlovák nemzetiségű. A magyar nemzetiségűek csekély kivétellel egyben magyar anyanyelvűek is, viszont a szlovák nemzetiségűek közül csaknem minden második magyar anyanyelvű.

1. Alacsony elégedettség

Mivel írásom elsősorban politikai témákra koncentrálok, kezdjük azzal, hogy mennyire figyelik a megkérdezettek a politikai események alakulását. Összességében elmondható, hogy 79% figyeli, 21% nem. 2018-hoz képest (akkor 74% figyelte a politikát) nőtt a politikát követők aránya, viszont ez a növekedés már 2019-ben bekövetkezett, és ahhoz képest nincs változás. Vagyis a 2020-as választásokat közvetlenül megelőző időszaktól mostanáig öt személyből négy kíséri figyelemmel a politikai események alakulását. Ez viszont nem azt jelenti, hogy mindannyiukat érdeklí is a politika, mert azok közül, akik követik, 31%-ot nem érdeklí. Azonban ahogy azt már korábban kimutattuk, nem biztos, hogy minden esetben a politikai érdeklődés teljes hiányáról van szó, inkább annak differenciáltságáról, ami téma- és helyszíntüggő. S bár a többség figyeli a politikát – akár érdeklí őket, akár nem –, csupán minden tizedik megkérdezett vállal (5%) vagy vállalna (6%) benne aktív szerepet.

Ez az aktív politikától való távolságtartás nincs teljesen összhangban a megkérdezetteknek egy másik kérdésre adott válaszmegoszlásával. A kérdés úgy hangzott, mennyire tartják fontosnak, hogy a környezetükben felmerülő közösségi problémákkal saját maguk is foglalkozzanak. Az ötfokú skálán – ahol az 5 jelentette a legnagyobb fontosságot – 3,31-es átlag született, vagyis inkább fontosnak tartják (43% nagyon fontosnak és elég fontosnak, 38% közepesen fontosnak, 19% egyáltalán nem fontosnak vagy nem nagyon fontosnak). Itt bizonyára arról is szó van, amit már korábbi felméréseink során számtalanszor tapasztaltunk, hogy politika alatt a válaszadók egy része az országos szintű politikát, a „nagypolitikát” érti, a helyi ügyekkel, problémákkal való foglalkozást, azok megoldását nem értelmezik a politika részeként. A politikának a nagypolitikával való elsődleges azonosítása és a tőle való ódzkodás gyakran jár együtt a „politika úri huncutság” attitűddel, amiről azt gondolhatnánk, hogy egy demokratikusnak tartott társadalomban, ha nem is leépül, de mérséklődik. Viszont nem ennek vagyunk tanúi.

Ezt az is bizonyítja, hogy csökken a politikusokkal való elégedettség, a beléjük vetett bizalom, s egyben az emberek arra irányuló önbizalma is, hogy befolyásolhatják a politikai történéseket (például a 2018-as felmérésünkben 43% érezte úgy, hogy nincs társadalmi befolyása). Ami a politikai helyzettel, politikusokkal való elégedettségét illeti, a felmérés időpontjában kormányzó Heger-kabinettel a válaszadók 12% volt elégedett (65% volt elégedetlen, ebből 41% nagyon elégedetlen, 23% volt vele szemben semleges). Az ország gazdasági helyzetével 8%, a megkérdezett régiójának gazdasági helyzetével 14% volt elégedett, a Heger-kormány bukásával 42%. Amint az 1. táblázat mutatja, a megkérdezettek közül a 2020-ban saját bevallásuk szerint az O'laNO-t választóknak is csak 4%-a volt elégedett az ország gazdasági helyzetével és 11% a saját régiója gazdasági helyzetével, a Heger-kormánnyal pedig 16%, vagyis ők sem voltak igazán elégedettek. Ugyanakkor nagy részük mindezekért valószínűleg nem (ezt) a kormányt hibáztatta, hiszen annak bukását csak 28% üdvözölte. Azoknak a válaszadóknak a fentiekkel való elégedettsége, akik 2020-ban a Magyar Közösségi Összefogásra (a továbbiakban MKÖ) és a Hídra szavaztak, az átlag körül mozog, bár a Híd 2020-as választói elégedettebbek voltak a Heger-kormánnyal, mint az MKÖ 2020-as választói. Az előrehozott választásokat a válaszadók háromnegyede támogatta (a kérdőív kinyomtatásáig még nem volt konkrét időpont, azért nem szerepelt benne az előrehozott választások dátuma).

1. táblázat. Elégedett a következőkkel (%)

	Az ország gazdasági helyzete	Saját régiója gazdasági helyzete	Heger-kormány	A Heger-kormány bukása
Teljes minta	8	14	12	42
2020-ban O'laNO-t választók	4	11	16	28
2020-ban MKÖ-t választók	8	17	12	44
2020-ban Hídat választók	11	11	19	39

Egyébként azok közül, akik válaszoltak arra a kérdésre, hogy kire szavaztak a 2020-as parlamenti választásokon (a minta 73%-a válaszolt), összesen 19,8% szavazott a 4 kormánypártra, nevesítve 13,3% szavazott az O'laNO-ra, 3,9% a Sme rodnára, 1,8% a SaS-ra, és 0,8% a Za l'udíra. A Matovič- és Heger-kormány létrejöttéhez tehát a dél-szlóvakiai magyarul tudók is hozzájárultak. S köztük a magyar nemzetiségűek is. Az adatokból ugyanis kiderül, hogy a négy kormánypártot a magyar nemzetiségűek 14,8%-a választotta, gyakorlatilag minden hetedik magyar választópolgár. Még részletesebben: azok közül, akik 2023-ban a Szövetséget választanák – 6%, akik a Magyar Fórumot választanák – 5,2%, akik jelenleg a Szövetség MKP Platformjával szimpatizálnak – 4,1%, a Híd Platformmal szimpatizálók 16,7%-a és az Összefogás Platform szimpatizánsainak 11,7%-a támogatta a 2020-as választásokon az említett négy pártot.

Valószínűsíthető, hogy ezek az arányok nagyobbak lennének, ha mindenki megválaszolta volna a kérdést, hogy kire szavazott 2020-ban.

2. Visszatekintés: kit választottak 2020-ban

A 2. táblázatban a 2020-as választásokon induló MKÖ és Híd preferenciáit ismertetem, annak alapján, hogy mostani visszaemlékezésük szerint a 2020-as választásokon a megkérdezettek különböző alcsoportjaiból mennyien szavaztak erre a két pártra. A kérdésre válaszolók 48,8%-a szavazott az MKÖ-re, 12,4% a Hídra. Alcsoportonként nézve az MKÖ-t leginkább a mostani MKP Platform szimpatizánsai (83,8%), a Hídat pedig leginkább a mostani Híd Platform szimpatizánsai (47,2%) választották.

Hogyan viszonyulnak ezek az adatok a valós választási eredményekhez? Ha a kérdésre válaszolókat vesszük alapul – a 400 ezres alapsokaságra visszavetítve annak 73%-át –, akkor az MKÖ 48,8%-os preferenciája 142 496 személyt jelent ($400\,000 \times 73\% = 292\,000 \times 48,8\% = 142\,496$), a Híd 12,4%-os preferenciája pedig 36 208 személyt. Ez összesen 178 704 szavazat lenne. A valóságban az MKÖ kevesebb, azaz 112 662, a Híd pedig több, azaz 59 174 szavazatot kapott¹. A két párt reális választási eredménye összesen tehát 171 836 szavazat volt, vagyis 6868 szavazattal kevesebb annál, amennyit kapott volna, ha a választadók 2020-ban úgy szavaztak volna, ahogy most emlékeznek. Ha az MKÖ 142 496 szavazatot kapott volna, akkor súrolta volna, s lehet, hogy meg is ugorja az 5 százalékos bejutási küszöböt.

A 2. táblázatban azt is feltüntettem, mennyien szavaztak összesen a két magyar pártra és összesen a szlovák pártokra. A kérdésre válaszolók 61%-a voksolt a magyar pártokra, 27% szlovák pártokra. A magyar pártokra leginkább a mostani Szövetség-választók (92%), a mostani Magyar Fórum-választók (91,4%), a mostani MKP-platform-szimpatizánsok (89,6%) és a mostani Összefogás-platformszimpatizánsok (81,5%) szavaztak. Legkevesbé a szlovák anyanyelvűek – akikről tudjuk, hogy 90%-uk szlovák nemzetiségű –, de közülük is tulajdonképpen minden ötödik magyar pártra szavazott. Persze ha abból indulunk ki, hogy a két magyar párt fentebb ismertett eredménye a valósághoz képest felülmért, akkor valószínű, hogy a kérdésre válaszolóknak nemcsak 27%-a, hanem többen szavaztak szlovák pártokra. S látjuk azt is, hogy nemcsak szlovák nemzetiségűek és szlovák anyanyelvűek szavaztak magyar pártokra, hanem magyarok is szlovák pártokra. Kiemelkedően a mostani Híd-platformszimpatizánsok, akiknek 26,4%-a szavazott visszaemlékezése szerint 2020-ban szlovák pártra, de a mostani Összefogás-platformszimpatizánsok 14,4%-a is.

¹ <https://volby.statistics.sk/nrsr/nrsr2020/sk/data02.html>, letöltés: 2023. 6. 21.

2. táblázat. Kire szavaztak a 2020-as parlamenti választásokon?

	MKÖ	Most-Híd	Összesen magyar	Összesen szlovák
A kérdésre válaszolók (a teljes minta 73%-a)	48,8	12,4	61,2	26,9
Magyarok	56,5	12,6	69,1	20,8
Szlovákok	18,2	12,6	30,8	
Magyar anyanyelvűek	54,4	12,9	67,3	
Szlovák anyanyelvűek	9,8	9,8	19,6	
Mostani Szövetség-választók	80,5	11,5	92,0	6,0
Mostani Magyar Fórum-választók	69,7	21,7	91,4	6,5
Mostani MKP Platform-szimpatizánsok	83,8	5,8	89,6	7,0
Mostani Híd Platform-szimpatizánsok	19,4	47,2	66,6	26,4
Mostani Összefogás Platform szimpatizánsok	74,0	7,5	81,5	14,4
Akik most egyik platformmal sem szimpatizálnak	25,2	12,6	37,8	
Akik most nem tudják, melyik platformmal szimpatizálnak	30,0	9,6	39,6	

3. Előretekintés: a leendő 2023-as parlamenti választás

Az előrehozott választásokat a megkérdezettek 74%-a üdvözlölte. A továbbiakban tekintsük meg, mennyien mennének el szavazni és kire voksolnának. Természetesen tudatosítjuk, hogy ezek az adatok 2023 februárjából származnak, amikor a két magyar párt, a Szövetség és a Magyar Fórum még együttműködésről tárgyalt, amiből azonban nem lett semmi (pedig a választópolgárok ebben a felmérésben is az egységes magyar politizálást részesítették előnyben: 58,4% a közös indulást támogatta, egy másik kérdésben pedig hatféle pártkonstrukcióból a legtöbben, azaz 44% azzal értettek egyet, hogy a magyarságot leghatékonyabban egyetlen, magyarokból álló párt tudja képviselni). Az elmúlt hónapokban további változások is bekövetkeztek: távozott a Szövetségből a Híd platform egy része, s a korábbi választások előtti példákhoz hasonlóan ezúttal is több szlovák pártban felbukkantak magyar vagy magyar kötődésű személyek (Ravasz Ábel az SaS-ben, Jaroslav Spišiak a Progresszív Szlovákiában, Erik Vlček a Hlas SD-ben), az OLaNO egyenesen Magyar Szívek – Mad'arské srdcia platformot is létrehozott. Mindez befolyásolhatta s továbbalakíthatta, esetleg meg is változtathatta a felmérés alapsokaságának korábbi viszonyulását mind a választási hajlandóság, mind a választási preferenciák kérdéséhez. Hogy tényleg megváltoztatta-e és ha igen, akkor mennyire és milyen irányban, ezt majd a reális választási részvétel és a választási eredmény fogja megmutatni. Ám e sorok írásakor ez még a három hónap múlva bekövetkező jövő, amivel kapcsolatban az említett változások ellenére egyelőre csak ezekre az adatokra tudok támaszkodni.

3.1. A választási hajlandóság

A választási hajlandóság neuralgikus pont, hiszen több elemzés bizonyítja, hogy a magyar nemzetiségűek választási hajlandósága csökkenőben van, de ugyanez a dél-szlovákiai magyarlakta járások lakosainak választási hajlandóságáról is elmondható. Míg az utóbbit pontos számokkal lehet dokumentálni, az előbbit csak becslések támasztják alá, hiszen nincs arra mód, hogy a magyar nemzetiségű szavazókat különválasszuk. Eddigi felméréseink szerint 2019-ben volt a legalacsonyabb a magyarok választási hajlandósága (67%, ebből a biztosan szavazók 38%). A Szlovák Statisztikai Hivatal adatai szerint a reális országos parlamenti választási részvétel a 2016-os választásokhoz képest (59,82%) a 2020-as választásokon 65,8%-ra emelkedett. Ha összevetjük a 2019-es felmérésben mért választási hajlandóságot azzal a választási részvétellel, amire a magyar nemzetiségű megkérdezettek emlékeznek mostani felmérésünk során (azért említem elsődlegesen csak őket, mert 2019-ben csak a magyar nemzetiségűeket kérdeztük), akkor 66,6% vett részt a választásokon, 29,9% nem vett részt, 1,3% nem emlékszik, 2,3% nem válaszol. Ha a mostani teljes mintát vesszük alapul, akkor is 66,6% azok aránya, akik azt választották, hogy részt vettek a 2020-as parlamenti választásokon. Tehát a választási részvétel tulajdonképpen visszaigazolta a korábban kimutatott választási hajlandóságot (természetesen vannak járási eltérések).

A 2023-as választási hajlandóság teljes mértékben megegyezik a 2019-es választási hajlandósággal.

Ha Szlovákiában most tartanak a parlamenti választásokat, a megkérdezettek 66,8%-a menne el szavazni, ebből 38,4% biztosan, 28,4% valószínűleg, 22% nem szavazna (az egyik fele biztosan nem, a másik valószínűleg nem), 6% nem tudta megmondani, hogy elmenne-e szavazni, 5% pedig nem válaszolt a kérdésre.

A 3. táblázatban a teljes minta választási hajlandósága mellett további alcsoportok választási hajlandósága látható. A magyar anyanyelv és nemzetiség nincs különösebb hatással a választási hajlandóságra (2. és 3. sor). A korábbi választási részvétel (4–7. sor) viszont együtt jár a mostani választási hajlandósággal, főleg azoknál a magyaroknál, akik 2020-ban is elmentek szavazni és akkor az MKÖ-t választották. Esetükben 92% körül mozog a választási hajlandóság, vagyis döntő többségük készül szavazni. Ha azt nézzük, hogy a 2023-as parlamenti választáson kire szavaznának (erre majd a továbbiakban részletesen is kitérek, egyébként ebben a táblázatban a 8–10. sor), akkor a Magyar Fórum potenciális választóinak választási hajlandósága jócskán felülmúlja az átlagot (83,7%), de a Szövetség potenciális választóinak választási hajlandósága ehhez képest is kimagasló (93,7%). Akik még nem döntöttek el, kire szavaznának, azok választási hajlandósága viszont enyhén átlagon aluli (63%). A Szövetség és a Magyar Fórum kapcsolatát illetően (11–13. sor) a két párt közös indulását sürgetők választási hajlandósága volt a legmagasabb (79,4%). Azok között pedig, akik a Szövetség egyes platformjainak valamelyikével szimpatizálnak (14–18. sor), a választási hajlandóságban nincsenek számottevő eltérések, mindhárom platform szimpatizánsainak választási hajlandósága a 90%-hoz közelít. Mindez azt bizonyítja, hogy

egy konkrét párttal való múlt- és jelenbeli rokonszenv nagymértékben növeli a választási hajlandóságot.

3. táblázat. Ha a jövő szombaton parlamenti választásokat tartanának Szlovákiában, Ön elmenne szavazni?

	Összesen elmenne	Összesen nem menne el	Nem tudja	Nem válaszol
1. Teljes minta	66,8	22,0	6,0	3,2
2. Magyar anyanyelv	68,1	22,6	5,7	2,8
3. Magyar nemzetiség	67,6	22,8	5,6	3,0
4. Magyar nemzetiségűek, akik részt vettek a megyei választásokon	83,3	7,2	3,3	1,0
5. Magyar nemzetiségűek, akik 2020-ban szavaztak	91,4	7,2	3,0	0,8
6. Akik 2020-ban az MKÖ-t választották	92,0	4,0	2,9	0,5
7. Akik 2020-ban a Hídat választották	81,0	13,7	2,1	0,0
8. Akik most a Szövetséget választanák	93,7	2,9	1,7	0,0
9. Akik most a Magyar Fórumot választanák	83,7	9,8	5,4	0,0
10. Akik még nem döntöttek el, most kire szavaznának	63,0	16,8	18,3	1,0
11. Akik az együtt indulást akarják*	79,4	15,6	4,0	1,0
12. Akik a külön indulást*	70,9	22,1	3,5	3,5
13. Akik nem tudják, együtt-e vagy külön*	47,4	34,6	10,7	7,4
14. MKP Platform-szimpatizánsok/**	89,6	7,0	2,5	1,0
15. Híd Platform-szimpatizánsok**	88,5	6,4	3,8	1,3
16. Összefogás Platform-szimpatizánsok**	86,9	10,8	1,8	0,6
17. Egyik platformmal sem szimpatizálnak**	58,8	31,6	6,2	3,4
18. Nem tudja, melyik platformmal szimpatizál**	49,8	34,0	10,2	6,0

*A kérdés így hangzott: Ön szerint a Szövetség és a Magyar Fórum hogyan induljon a választásokon? 58,4% szerint együtt, 8,7% szerint külön, 35% nem tudott véleményt mondani.

** A kérdés így hangzott: A Szövetségen belül három platform működik: az MKP Platform, a Híd Platform és az Összefogás Platform. Ön melyik platformmal szimpatizál? Az MKP Platformmal 19,3%, a Híd Platformmal 7,7%, az Összefogás Platformmal 16,2% szimpatizál, egyikkel sem 17,3%, nem tudott válaszolni 39,2%.

3.2. A potenciális pártpreferenciák

Arra a kérdésre, hogy a felsorolt pártok közül melyikre szavazna, a válaszadóknak csupán 59%-a említett konkrét pártot (a továbbiakban konkrét pártot választóknak nevezem őket), 41%-uk viszont nem. Az utóbbiak közül 20% még nem döntötte el, hogy kit választana, 7% nem válaszolt, 13% pedig megerősítette, hogy nem menne el szavazni. A felmérés időpontjában tehát még nagy volt a bizonytalanság és/vagy rejtőzködés, s

azóta feltehetőleg nőtt a konkrét pártot választók aránya, ám ezek az eredmények is beszédesek és tanulságosak.

A 4. táblázat a teljes mintából a konkrét pártot választók, a magyar nemzetiségűek, valamint a Szövetség egyes platformjai szimpatizánsainak a pártpreferenciáit szemlélteti.

A konkrét pártot választók 58,3%-a szavazna a Szövetségre, a Magyar Fórumot 15,6% választaná. A többi párt közül a Progresívne Slovensko (5,4%), a Hlas SD (4,9%), valamint a Smer SSD (4,2%) és az OĽaNO (4,1%) kapta volna 2023 februárban a legtöbb szavazatot. A Szövetséget leginkább az Összefogás Platform (78,8%) és az MKP Platform (73,5%) szimpatizánsai preferálják, a Híd Platform szimpatizánsainak viszont csak 44,6%-a, ami jócskán átlagon aluli. Az MKP Platform és a Híd Platform szimpatizánsai között átlagon felüli a Magyar Fórum preferenciája – ez főleg a Híd Platform szimpatizánsainál látható (26,8%) –, s a három platform szimpatizánsai közül a Híd szimpatizánsai választanák leginkább a Progresívne Slovensko-t (10,7%) és a Smer SSD-t is (7,1%).

4. táblázat. Pártpreferenciák 2023. februárban

	Konkrét pártot választók	Magyarok	Mostani MKP Platform szimpatizánsok	Mostani Híd Platform szimpatizánsok	Mostani Összefogás Platform szimpatizánsok
Dobrá voľba	0,2	0,2	0,6	0,0	0,0
Hlas SD	4,9	1,5	1,2	0,0	0,0
KDH	1,2	0,9	0,0	1,8	0,0
ĽSNS	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Magyar Fórum	15,6	14,6	20,5	26,8	13,1
Národná koalícia	0,3	0,2	0,6	0,0	0,7
OĽaNO	4,1	3,7	0,6	5,4	0,7
Progresívne Slovensko	5,4	5,4	1,2	10,7	0,7
Republika	0,3	0,2	0,0	0,0	0,7
SaS	0,8	0,0	0,0	0,0	0,7
Smer SSD	4,2	3,0	1,2	7,1	2,2
Sme rodina	2,9	1,7	0,6	1,8	0,7
SNS	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Szövetség	58,3	67,4	73,5	44,6	78,8
Za ľudí	1,5	1,1	0,0	1,8	1,5
Život – národná strana	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Más párt	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0

Az 5. táblázatban csak a két magyar párt potenciális szavazatainak arányát szemléltetem, valamint azt, hogy a konkrét pártot választók nemzetiség, anyanyelv, valamint a Szövetség platformjaihoz fűződő szimpátiák szerint mennyien választanak együtt a két magyar pártot, s mennyien a szlovák pártokat. Az utolsó oszlopban feltüntettem, hogy mekkora volt a konkrét pártot nem említők aránya (a teljes mintából számítva).

A konkrét pártot választók háromnegyede magyar, egynegyede szlovák pártot választana (1. sor). A Szövetséget elsősorban a magyar nemzetiségűek és anyanyelvűek választanak, de közülük is nagyjából minden ötödik szlovák pártot választana (2–4. sor). Egyben azt is látjuk, hogy a teljes mintához hasonlóan ezeknél az alcsoportoknál is 40% körül mozgott azok aránya, akik nem adtak meg konkrét pártot, tehát esetükben még nagymértékben nyitott volt a pártpreferencia kérdése. A három platform szimpatizánsai esetében (6–8. sor) jóval magasabb a konkrét pártot említők aránya (vagyis pártpreferencia tekintetében kisebb a bizonytalanság), s az utóbbiak közül az MKP Platform, valamint az Összefogás Platform szimpatizánsai 94, illetve 92%-a a két magyar pártot preferálja, elsősorban a Szövetséget, de látjuk, hogy köztük is vannak, akik a Magyar Fórumot választanak. Az MKP Platform szimpatizánsainak 6%-a, az Összefogás Platform szimpatizánsainak 8%-a választana szlovák pártot. Ami a Híd Platform szimpatizánsait illeti, 71,4% választana magyar pártot (44,6% a Szövetséget, 26,8% a Magyar Fórumot), és 28,6% választana szlovák pártot.

5. táblázat. A Szövetség és a Magyar Fórum összesített preferenciái, valamint a magyar és a szlovák pártok összesített preferenciái

	Szövetség	Magyar Fórum	Összesen magyar párt	Összesen szlovák párt	Nincs konkrét válasz, hogy melyik párt
1. Konkrét pártot választók	58,3	15,6	74,0	26,0	41,0
2. Magyarok	67,4	14,6	82,0	18,0	39,0
3. Szlovákok	23,7	17,5	41,0	59,0	41,0
4. Magyar anyanyelvűek	64,5	15,7	80,0	20,0	39,0
5. Szlovák anyanyelvűek	7,9	11,1	19,0	81,0	43,0
6. Mostani MKP Platform szimpatizánsai	73,5	20,5	94,0	6,0	18,0
7. Mostani Híd Platform szimpatizánsai	44,6	26,8	71,4	28,6	28,0
8. Mostani Összefogás Platform szimpatizánsai	78,8	13,1	91,9	8,1	18,0

A 400 ezres alapsokaságból kiindulva mindez azt jelenti, hogy a 236 ezer személyből, akik tudják/elárulták a pártpreferenciájukat, 137 855 választaná a Szövetséget, 36 816 választaná a Magyar Fórumot. 174 671 személy választaná összesen a két magyar pártot, 61 329 pedig szlovák pártot választana. Összevetve ezt az MKÖ és a Híd 2020-as választási eredményével, ami összesen 171 836 szavazat volt (s együtt

indulás esetén parlamenti bejutást eredményezett volna), 2023. februárban összesen többen szavaztak volna a két magyar pártra, vagyis a Szövetségre és a Magyar Fórumra, mint amennyien 2020-ban szavaztak az MKÖ-re és a Hídra. És többen szavaztak volna az MKÖ utódjára, a Szövetségre, mint amennyi szavazatot kapott a MKÖ 2020-ban (2020-ban az MKÖ 112 662 szavazatot kapott, a Szövetség 2023. februári potenciális szavazata pedig 137 885). Mindez persze egy 2023 februárjára vonatkozó becslés. Hogy a valóságban milyen választási eredmények fognak születni, azt ebből nem lehet megjósolni, egyrészt az említett pártpolitikai változások miatt, másrészt amiatt, hogy a megkérdezettek 40%-a nem mondta meg, hogy kit választana.

3.3. A pártpreferenciák megindoklása

De miért választanak a megkérdezettek az adott pártot? Tíz válaszlehetőség állt rendelkezésre, s a válaszadó saját maga is megfogalmazhatta, miért voksolna az adott pártra. A legtöbben a 4., 3., 7., és 6. válasszal indokolták a pártpreferenciájukat, mégpedig ebben a sorrendben (ezt azért említtem, mert az utóbbi hónapokban vannak, akik helytelenül azzal kritizálják a kérdőíves adatfelvételeket, hogy az emberek úgyis mindig az első válaszlehetőséget karikázzák be). Hogy ez konkrétan mit jelent, a 6. táblázatból olvasható ki (a legalább 10%-ot elért válaszokat tüntetem fel). Látjuk, hogy akárcsak a teljes minta esetében, egy kivétellel az egyes alcsoportokban is az a pártpreferencia legfontosabb oka, hogy az adott párt képviseli-e a szlovákiai magyarok érdekeit. Továbbá: képviseli-e a válaszadó érdekeit, rendelkezik-e meggyőző programmal, valamint a párt eddigi tevékenysége.

Kimagasló a szlovákiai magyarok érdekének képviselete mint elsődleges választási motiváció a Szövetség potenciális szavazóinál, közülük minden második ezzel indokolja a Szövetség választását, s a fentiekben felsorolt egyéb okok mellett minden tizedik azért is választaná, mert a családtagok is erre a pártra szavaznak. A Magyar Fórum potenciális választói is a szlovákiai magyar érdekképviseletet tartják a legfontosabbnak, igaz, kisebb mértékben, mint a Szövetséget választók. Az említett okok mellett fontos számukra a párt vezető személyisége és a jó kampány is. A párt vezető személyisége egyébként a Szövetség MKP Platform és a Híd Platform szimpatizánsainak is fontos. A három platform szimpatizánsainak pártpreferencia-indokait összehasonlítva viszont az a legérdekesebb, hogy míg az MKP és az Összefogás Platform szimpatizánsai csaknem azonos mértékben (43 és 40%) a szlovákiai magyarok érdekképviseletét említik az első helyen, a Híd Platform szimpatizánsainak ez sokkal kevésbé fontos (15%), viszont lényegesen fontosabb a saját érdekek képviselete (31%). Ugyanez az Összefogás Platform szimpatizánsainál is csaknem azonos mértékben fontos (29%), de a szlovákiai magyar érdekvédelem esetükben ennél fontosabb (40%). A szlovákiai magyar és a saját érdekvédelem persze valahol ugyanazt jelenti, amennyiben az illető magát is magyarnak tekinti. Viszont a saját érdekvédelem előtérbe helyezése a közösség érdekvédelmével szemben az egyes alcsoportok értékrendbeli különbözőségét tükrözi, ami abban nyilvánul meg, hogy míg az előbbieket értékrendje individualistább, az

utóbbiakéban jellemzőbbek közösségi értékek, ahogy ez korábbi felméréseinkből is kiderült.

6. táblázat. Miért választanák az adott pártot? A leggyakrabban említett okok

Teljes minta	29% képviseli a szlovákiai magyarok érdekeit, 24% képviseli-e az érdekeimet, 17% meggyőző programja van, 16% a párt eddigi tevékenysége
Magyarok	29% képviseli a szlovákiai magyarok érdekeit, 21% képviseli-e az érdekeimet, 14% meggyőző programja van, 12% a párt eddigi tevékenysége
Most a Szövetséget választók	49% képviseli a szlovákiai magyarok érdekeit, 23% képviseli-e az érdekeimet, 13% meggyőző programja van, 11% a párt eddigi tevékenysége, 11% a családtagjaim rá szavaznak
Most a Magyar Fórumot választók	38% képviseli a szlovákiai magyarok érdekeit, 20% meggyőző programja van, 19% képviseli-e az érdekeimet, 19% a párt eddigi tevékenysége, 16% a párt vezető személyisége, 14% a jó kampány
Mostani MKP Platform-szimpatizánsok	43% képviseli a szlovákiai magyarok érdekeit, 19% képviseli-e az érdekeimet, 14% a párt vezető személyisége, 13% meggyőző programja van, 13% a párt eddigi tevékenysége
Mostani Híd Platform-szimpatizánsok	31% képviseli-e az érdekeimet, 15% képviseli a szlovákiai magyarok érdekeit, 15% a párt vezető személyisége, 15% a párt eddigi tevékenysége
Mostani Összefogás Platform-szimpatizánsok	40% képviseli a szlovákiai magyarok érdekeit, 29% képviseli-e az érdekeimet, 17% meggyőző programja van, 12% a párt eddigi tevékenysége

4. A politikusok ismertsége és választottsági potenciálja

A felmérésben külön foglalkoztunk a politikusok ismertségével és választottsági potenciáljukkal. A kérdőívben felsorolt politikusok a Szövetség honlapján megtalálható akkori Országos Elnökség tagjai voltak (beleértve a regionális politikusokat is), őket egészítettük ki a Magyar Fórum politikusaival, továbbá Grendel Gábor és Gyimesi György, az OLaNO parlamenti képviselőinek nevével. A listára felvettük Bugár Bélát is, aki három évtizeden keresztül a szlovákiai magyar politikum meghatározó alakja volt (s a felmérést követően a Szövetségből kivált hídasok mellett azóta újra visszatért a nagypolitikába). A felsorolt személyek közül a Szövetség képviselői abban a sorrendben szerepeltek a kérdőívben, ahogy az Országos Elnökség listáján, vagyis nem ábécérendben. A kérdőívben a többiek a Szövetség képviselői után következtek, ők viszont ábécérendben. A politikusok listájának második részét a 2023-ban választható szlovák pártok elnökei alkották, valamint Zuzana Čaputová köztársasági elnök, Eduard Heger miniszterelnök és Rastislav Káčer, az akkor aktuális külügyminiszter. Az ő ismertségükről és potenciális választottságukról szóló adatokat a 8. táblázatban közlöm, ugyancsak az ismertségük csökkenő sorrendjében.

A 7. táblázatban az látható, hogy a teljes mintából mennyien ismerik/nem ismerik az adott személyt, majd ugyancsak a teljes mintából mennyien választanák vagy nem választanák. A politikusokat nem abban a sorrendben tüntetem fel, ahogy a kérdőívben szerepeltek, hanem az ismertségük csökkenő sorrendjében. A táblázat második, a

potenciális választottságra vonatkozó részében pedig hozzárendelem az egyes nevekhez a választásuk/nem választásuk arányát. Az adatok azt mutatják, hogy Bugár Béla a legismertebb, a legtöbb szavazatot viszont a harmadik legismertebb Berényi József, az ötödik legismertebb Bárdos Gyula, valamint a negyedik legismertebb Sólymos László kapná. A 8. táblázatban pedig azt látjuk, hogy a szlovák személyek közül egy sincs olyan, akit többen választanánk, mint nem választanának. A legtöbb Zuzana Čaputovát (36%) és Peter Pellegrinit (20%) választanák, ami egybeesik a különböző szlovák ügynökségek 2023 elején mért eredményeivel. Egyébként az országos politikában azóta történt botrányok és események miatt úgy gondolom, hogy ezek a szlovák politikusokra vonatkozó februári eredmények sem fedik teljesen a mostani valóságot, de természetesen ezt is majd a parlamenti választások után fogjuk látni.

7. táblázat. Politikusok ismertsége és potenciális választottsága

	Ismertség		Potenciális választottság	
	1. ismeri	2. nem ismeri	1. választaná	2. nem választaná
Bugár Béla	91	9	30	70
Simon Zsolt	70	30	33	67
Berényi József	67	33	49	51
Sólymos László	64	36	41	59
Bárdos Gyula	63	37	46	54
Gyimesi György	58	42	28	72
Grendel Gábor	57	43	29	71
Nagy József	49	51	36	64
Gál Zsolt	44	56	25	75
Bauer Ildikó	43	57	31	69
Forró Krisztián	43	57	36	64
Orosz Örs	42	58	34	66
Óry Péter	41	59	37	63
Farkas Iván	34	66	25	75
Agócs Attila	33	67	29	71
Mózes Szabolcs	31	69	26	74
Rigó Konrád	24	76	18	82
Cziprusz Zoltán	24	76	22	78
Viola Miklós	20	80	16	84
Pataky Károly	18	82	17	83
Bindics László	16	84	14	86
Furik Csaba	16	84	16	84
Beke Beáta	15	86	14	86
Michal Goriščák	8	92	5	95

8. táblázat. Szlovák politikusok ismertsége és potenciális választottsága

	Ismeri	Nem ismeri	Választaná	Nem választaná
Zuzana Čaputová	95	5	36	64
Igor Matovič	95	6	11	89
Robert Fico	94	6	11	89
Peter Pellegrini	92	8	20	80
Eduard Heger	91	9	15	85
Boris Kollár	90	10	17	83
Marian Kotleba	88	12	4	96
Richard Sulík	86	14	9	91
Veronika Remišová	79	21	11	89
Andrej Danko	73	27	7	93
Rastislav Káčer	45	55	4	96
Milan Uhrík	44	56	6	94
Michal Šimečka	41	59	4	96
Milan Majerský	37	63	2	98

A 9. táblázat még mindig a potenciális választottságról szól, de itt már szűkítettem a kört, és azt tüntetem fel, hogy azok közül, akik 2023-ban a Szövetséget választanák, illetve annak egyes platformjaival szimpatizálnak, mennyien választanák a felsorolt politikusokat. Ők a Szövetség mostani választóinak potenciális szavazata alapján kapott csökkenő sorrendben szerepelnek, ehhez rendeltem hozzá a táblázat további oszlopaiban az egyes platformok szimpatizánsaitól kapott potenciális „karikákat”. A táblázat végén dőlt betűvel szerepelnek a szlovák politikusok is.

Mit mutatnak ezek a „karikák”? A magyar politikusok választottságát illetően sok minden leszögezhető. Először: a Szövetség potenciális választóinak három „ász”-a Berényi József, Forró Krisztián és Bárdos Gyula. Az ő támogatottságuk 71 és 78% között mozog. Három személy van, aki eléri a 60%-os választottságot, mégpedig Öry Péter, Orosz Örs és Sólymos László, közülük Öry Péter az, aki kimagasodik. Minimum 50%-os támogatottsága van Nagy Józsefnek, Mózes Szabolcsnak és Agócs Attilának. Ezután következik első nőként a listán Bauer Ildikó, de a listán szereplő második nő, Beke Beáta támogatottsága sem alacsony, azt tekintve, hogy ő nem országosan ismert, hanem regionális politikus. Az MKP Platform szimpatizánsai az első három helyen Berényi Józsefet, Bárdos Gyulát és Öry Pétert választanák. A Híd Platform szimpatizánsai Bugár Bélának, Sólymos Lászlónak és Berényi Józsefnek, azonos mértékben Gál Zsoltnak adnák a legtöbb karikát. Az Összefogás Platform szimpatizánsai közül a legtöbben Berényi Józsefet, majd azonos mértékben Bárdos Gyulát és Sólymos Lászlót, valamint Forró Krisztiánt választanák.

Másodszor: ha megnézzük, hogyan választanának az egyes platformok szimpatizánsai, azt látjuk, hogy az MKP és Összefogás Platformot képviselő politikusokat a két platform szimpatizánsai bizonyos személyek esetében szinte egyformán választanák (például Berényit és Bárdost), másoknál vannak eltérések a két platform szimpatizán-

sai részéről (például Forró Krisztián pártelnököt az Összefogás Platform szimpatizánsai jobban preferálják, mint az MKP Platform szimpatizánsai), de mindent összevetve ezek magasabb preferenciák, mint amit a Híd Platform szimpatizánsaitól kapnának. Ugyanakkor például a Híd Platform akkori elnöke, Sólymos László támogatottsága a másik két platform szimpatizánsai részéről sem maradt el a Híd Platform szimpatizánsaitól kapott potenciális szavazatoktól, sőt, az Összefogás Platform szimpatizánsaitól még több szavazatot kapott volna, mint a saját, vagyis a Híd Platform szimpatizánsaitól.

Harmadszor: szóljunk néhány szót a közbeszédben sokszor megosztónak nevezett Bugár Béláról és Gyimesi Györgyről is. Bugár Bélára februárban, amikor nem volt aktív politikus, a Szövetség választói közül csaknem minden harmadik szavazott volna, a Híd Platform szimpatizánsainak a háromnegyede, de a másik két platform szimpatizánsai közül is gyakorlatilag minden negyedik. Gyimesi György a Szövetség választói 45%-nak a szavazatára számíthatott volna, az MKP Platform szimpatizánsainak fele, az Összefogás Platform szimpatizánsainak egyharmada, a Híd Platform szimpatizánsainak pedig egynegyede választotta volna.

Ami a szlovák politikusok potenciális választottságát illeti, ugyanazt a képet kapjuk, mint a teljes minta esetében, vagyis nincs egy sem, akit a többség választott volna 2023. februárban. A Szövetség választói közül is Zuzana Čaputovát választották volna a legtöbben (az MKP Platform szimpatizánsaihoz képest a Híd és az Összefogás Platform szimpatizánsainak csaknem duplája), majd Peter Pellegrini következett volna, Eduard Hegerrel a nyomában.

9. táblázat. Politikusok potenciális választottsága azok szerint, akik most a Szövetséget választanák, illetve a platform szimpátiák szerint (%)

	Most a Szövetséget választók	Mostani MKP Platform-szimpatizánsok	Mostani Híd Platform-szimpatizánsok	Mostani Összefogás Platform-szimpatizánsok
Berényi József	78	74	46	71
Forró Krisztián	72	55	24	64
Bárdos Gyula	71	68	43	65
Őry Péter	68	65	28	52
Orosz Örs	63	51	34	59
Sólymos László	62	56	55	65
Nagy József	52	52	41	52
Mózes Szabolcs	52	41	22	44
Agócs Attila	50	45	37	46
Bauer Ildikó	47	41	36	53
Gyimesi György	45	50	27	33
Farkas Iván	44	40	17	43
Grendel Gábor	42	45	33	34
Simon Zsolt	39	34	45	53

	Most a Szövetséget választók	Mostani MKP Platform-szimpatizánsok	Mostani Híd Platform-szimpatizánsok	Mostani Összefogás Platform-szimpatizánsok
Cziprusz Zoltán	39	30	15	44
Gál Zsolt	36	30	46	37
Rigó Konrád	34	21	24	32
Bugár Béla	30	26	74	27
Furik Csaba	27	22	24	21
Pataky Károly	25	17	34	21
Beke Beáta	23	19	8	28
Viola Miklós	22	22	15	21
Bindics László	20	17	18	21
Michal Goriščák	8	6	3	8
Zuzana Čaputová	36	24	47	45
Peter Pellegrini	14	23	39	12
Eduard Heger	13	8	35	14
Veronika Remišová	11	8	18	9
Boris Kollár	9	11	19	10
Igor Matovič	9	10	14	12
Richard Sulík	7	11	15	11
Robert Fico	6	7	15	8
Milan Uhrík	4	9	6	2
Marian Kotleba	3	4	5	1
Andrej Danko	3	3	11	9
Rastislav Káčer	2	4	5	2
Milan Majerský	2	2	1	3
Michal Šimečka	2	1	6	3

5. A két magyar párt választóinak profilja

Láthattuk, hogy a magyar nemzetiségű és magyar anyanyelvű választópolgárok egy része 2023-ban is szlovák pártot készül választani, akárcsak 2020-ban. De vannak szlovák anyanyelvűek és nemzetiségűek is, akik választanak a magyar pártokat, bár jóval kisebb arányban, mint fordítva. A 10. táblázatban azt tüntetem fel, hogy a felsorolt pártokat, tehát a Szövetséget, a Magyar Fórumot, a szlovák pártokat a magyar anyanyelvűek és a magyar nemzetiségűek hány százaléka választaná, illetve milyen a konkrét pártot nem említők között a magyar anyanyelvűek és magyar nemzetiségűek aránya.

10. táblázat. Az egyes pártok elsődleges szavazóinak megoszlása magyar anyanyelv és magyar nemzetiség szerint (%)

	Magyar anyanyelv	Magyar nemzetiség
Szövetség	98,0	91,4
Magyar Fórum	89,0	74,4
Szlovák pártok	67,0	54,6
Bizonytalanok és a többiek	86,0	78,0

A 11. táblázatban a Szövetség és a Magyar Fórum választóinak összetételét mutatom be néhány alapvető mutató szerint. Ami a demográfiai jellemzőket illeti, a Magyar Fórum választói idősebbek a Szövetség választóinál (lásd: az 55 éven felüliek aránya), s ezért az sem meglepő, hogy körükben felülprezentáltak a nyugdíjasok. Iskolai végzettség szerint a Szövetség választói között több az inasiskolai végzettségű, de kevesebb az érettségizett (36,7%), mint a Magyar Fórum választói között (41,3%). Mindkét párt választóinak egyenye vezető beosztású, viszont a Szövetség választói között kétszer annyi a csúcsvezető, mint a Magyar Fórum választói között, az utóbbiak között viszont a Szövetség választóihoz képest kétszeres a középvezetők aránya. Kerületi hovatartozás szerint a Pozsonyi kerületben kicsi mindkét párt választóinak tábora, viszont a többi kerület közül a Nagyszombati inkább a Szövetség, a Besztercebányai pedig inkább a Magyar Fórum „vadászterülete”, bár mindkettőben vannak az egyiknek és a másiknak is választói, akárcsak a Nyitrai és Kassai kerületben, ahol az arányuk nagyjából egyforma.

11. táblázat. A Szövetség és a Magyar Fórum potenciális választóinak megoszlása nem, korcsoport, iskolai végzettség, foglalkozási státusz, munkahelyi beosztás, havi bevétel és állandó lakhely szerint

	Szövetség	Magyar Fórum	Teljes minta
Nem			
Férfi	50,4	48,9	49,1
Nő	49,6	51,1	50,9
Korcsoport			
18–34	21,0	20,7	23,9
35–55	39,5	20,7	36,0
55 fölött	39,5	58,7	40,1
Iskolai végzettség			
Alap	14,9	14,1	16,3
Inas	24,2	17,4	25,2
Szakérettségi	22,4	31,5	23,3
Gimnáziumi érettségi	14,3	9,8	13,8
Felépítményi, Bc	3,5	5,4	4,5
Teljes egyetemi	20,7	21,7	16,8

	Szövetség	Magyar Fórum	Teljes minta
Foglalkozási státusz			
Alkalmazott – állami	28,5	24,4	24,5
Alkalmazott – magán	29,1	21,1	29,2
Vállalkozó, nincs alkalmazott	5,5	2,2	4,3
Vállalkozó alkalmazottakkal	4,1	4,4	4,1
Szabadfoglalkozású	3,5	2,2	2,6
Családtagot ápoló	1,7	1,1	1,7
Munkanélküli	4,4	2,2	4,6
Nyugdíjas, rokkantnyugdíjas	17,7	38,9	23,1
Diák	4,1	3,3	3,7
Anyaságin	0,9	0,0	1,0
Háztartásbeli	0,6	0,0	1,1
Munkahelyi beosztás			
Csúcsvezető	9,4	4,7	6,9
Középvezető	7,3	14,1	7,7
Csoportvezető	9,4	8,2	7,7
Beosztott	47,6	32,9	45,9
Nincs munkahelye	26,4	40,0	31,9
Hogy jön ki a havi bevételből			
Csak nehézségek árán	17,1	10,9	21,8
Kisebb nehézségek árán	42,1	54,3	44,6
Viszonylag könnyen	30,6	28,3	25,2
Gond nélkül	10,3	6,5	8,5
Lakhely			
Város	45,2	45,7	43,3
Falu	54,8	54,3	56,7
Kerület			
Pozsony	3,2	0,0	2,9
Nagyszombat	30,9	20,9	25,6
Nyitra	34,4	36,3	37,6
Besztercebánya	17,4	28,6	16,7
Kassa	14,1	14,3	17,1

ZSUZSANNA LAMPL

TELLTALE DATA AHEAD OF THE 2023 PARLIAMENTARY ELECTION

The study is based on the results of the author's survey conducted in February 2023. The sample of 1,051 respondents was selected from the roughly 400,000 Hungarian-speaking adult population of Southern Slovakia, using a quota sampling method, according to the following parameters: native Hungarian language, gender, age, education, district, county, settlement type. The paper shows that four out of five people follow political events. Two thirds of the respondents were dissatisfied with the Heger cabinet in power at the time of the survey, and only 8% were satisfied with the economic situation in the country. Three-quarters wanted early parliamentary elections. 67% would go to the polls, but past and present sympathy with a particular party greatly increases the propensity to vote, for example 93.7% of potential voters of the Alliance (Szövetség) and 83.7% of respondents of the Hungarian Forum (Magyar Fórum) would go to the polls. 59% of respondents said which party they would vote for, 41% did not. Half of the latter had not yet decided who they would vote for, 7% did not answer and 13% confirmed that they would not vote. Of those who chose a specific party, 58.3% would vote for the Alliance and 15.6% for the Hungarian Forum. Of the Slovak parties, Progresívne Slovensko (5.4%), Hlas SD (4.9%), Smer SSD (4.2%) and OĽaNO (4.1%) would have received the most votes in February 2023. In addition to these topics, I discuss in detail the reasons for party preferences, the visibility and potential electorate of Hungarian and Slovak politicians in Slovakia, and finally I will outline the portrait of the voters of the Alliance and the Hungarian Forum.

POPÉLY ÁRPÁD

Nemzetiségi képviseleti szerv, vagy egyszerű parlamenti bizottság?

A Szlovák Nemzeti Tanács Nemzetiségi Bizottságának
létrehozása 1968-ban*

ÁRPÁD POPÉLY

A Representative Body for Nationalities or a Simple Parliamentary Committee?

The Establishment of the Committee for Nationalities of the Slovak National Council in 1968

Keywords: Czechoslovakia; Prague Spring; Slovak National Council; Nationalities Committee; minorities; nationality self-government; Csemadok

A prágai tavasz egyik – igaz, meglehetősen felemás – vívmányát a cseh és a szlovák képviseleti és végrehajtó szervek melletti nemzetiségi szervek, pontosabban „a nemzetiségi jogok érvényesítését biztosító szervek” létrehozása jelentette. Szlovákiai viszonylatban ezek a Szlovák Nemzeti Tanács (SZNT), vagyis a szlovák parlament Nemzetiségi Bizottsága, az SZNT Elnöksége mellett létrejött, majd a szlovák kormányhivatal nemzetiségi főosztályává átalakult Nemzetiségi Titkárság, valamint a kormány Nemzetiségi Tanácsa voltak. Amíg az utóbbi kettőt, jóllehet leépítve és jogköreiben megkurtítva, a Husák-féle normalizációs rendszer is megtúrta, a szlovák parlament önálló Nemzetiségi Bizottságát már a normalizáció első éveiben felszámolták. Az alábbiakban a nemzetiségi képviseleti szervként létrehozni szándékozott, azonban végül csupán egyszerű parlamenti bizottságként működő Nemzetiségi Bizottság létrehozásának előzményeibe és megalakulásának körülményeibe nyújtunk betekintést.

* A tanulmány a Szlovák Köztársaság Kisebbségi Kulturális Alapja által támogatott, A Szlovák Nemzeti Tanács Nemzetiségi Bizottsága 1968–1971 (Výbor Slovenskej národnej rady pre národnosti 1968 – 1971) című kutatási program, valamint A szlovákiai magyar társadalom változásai az utóbbi 100 évben, különös tekintettel a mindennapi kultúrára című APVV-20-0336 projekt keretén belül készült. Štúdia vznikla s podporou projektu APVV-20-0336 Premeny spoločnosti Maďarov na Slovensku za posledných sto rokov, s osobitným dôrazom na ich každodennú kultúru.

1. Az előzmények

A nemzetiségi jogok alkotmányos rögzítésének, ezen belül pedig a szlovák parlamenten belüli, nemzetiségekkel foglalkozó, vagy nemzetiségi szerv létrehozásának a gondolata nem 1968-ban merült fel első ízben. A Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Szövetsége, a Csemadok, valamint a csehszlovák kommunista pártvezetés már a hatvanas évek derekától kezdődően több olyan beadványt, javaslatot is megfogalmazott, amelyek a nemzetiségek jogállásának átfogó szabályozását célozták a kulturális jogoktól kezdődően egészen politikai képviseletük biztosításáig.

A Csemadok Központi Bizottságának Elnöksége 1963. szeptember 30-án például a magyar kisebbség kulturális életének fejlesztését szorgalmazó beadványt dolgozott ki a Szlovák Nemzeti Tanács számára. Ebben egyebek között egy olyan, képviselőkből és szakemberekből álló bizottság létrehozását javasolta, amely az SZNT kezdeményező, ellenőrző és végrehajtó szerveként figyelemmel kísérné a magyar kisebbség kulturális életével kapcsolatos feladatok teljesítését, elősegítené végrehajtásuk biztosítását, s határozatokat és javaslatokat terjesztene az SZNT és annak Elnöksége elé. Mindezen túl felvetette egy osztály létrehozását az SZNT Oktatásügyi és Kulturális Bizottsága keretében, amely az új bizottság irányítása alatt a magyar kultúra és iskolaügy kérdéseit intézné.¹

Miután a javaslatot a Csemadok jóváhagyás céljából a pártközpontba is eljuttatta, azt 1963. december 4-én a legmagasabb szinten, Csehszlovákia Kommunista Pártja (CSKP) KB Elnökségének ülésén is megvitatták. A prágai pártvezetés egyetértett a KB ideológiai osztályának a véleményével, amely, noha elismerte, hogy a javaslat nem ütközik az alkotmányba, a Csemadok által javasolt új bizottság létrehozását nem támogatta. Az ideológiai osztálynak az új bizottság létrehozásával szembeni legfőbb kifogása az volt, hogy ezáltal a kulturális és iskolapolitika kettős irányítás alá kerülne, vagyis amíg a szlovákok oktatási és kulturális ügyeit az SZNT Oktatásügyi és Kulturális Bizottsága, addig a magyarokét (és esetleg az ukránokét) az új bizottság irányítaná. Megfontolandónak tartotta ugyanakkor az Oktatásügyi és Kulturális Bizottságon belül a nemzetiségi kultúrát és oktatásügyet irányító részleg kialakítását, valamint a bizottságnak a nemzetiségi kérdést ismerő szakemberekkel történő kiegészítését.²

A javaslatot a pártvezetés általi megtárgyalását követően az SZNT-hez továbbították, ott azonban nem történt érdemi előrelépés az ügyben. Amint azt Lőrincz Gyula, a Csemadok elnöke a CSKP 1966. június elején megrendezett XIII. kongresszusán szóvá

1 Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja (a továbbiakban: FKI), f. Csemadok irattára, E-VII-210; közli: Szabó 2004, 312–321. p.

2 Národní archiv České republiky, Praha (a továbbiakban: NA), f. Ústřední výbor Komunistické strany Československa (a továbbiakban: ÚV KSČ), 02/1, Předsednictvo 1962 – 1966, sv. 42, a. j. 47., Zápis 47. schůze předsednictva ÚV KSČ, konané dne 4. prosince 1963.

is tette, a javaslatot az SZNT azóta is elintézetlenül hagyta.³ A Csemadok által kezdeményezett új parlamenti bizottság létrehozására tehát nem került sor. Ugyanakkor talán a Csemadok beadványa is szerepet játszott abban, hogy az SZNT Oktatásügyi és Kulturális Bizottságában az 1964. évi parlamenti választásokat követően a parlamenten kívüli szakemberek egyikeként helyet biztosítottak Szabó Rezsőnek, a Csemadok vezető titkárnak, majd pedig a bizottság keretében megalakult a nemzetiségi iskolák-
 kal foglalkozó albizottság is.⁴

A Csemadok által 1963-ban felvetett bizottságnak még csak a nemzetiségi kultúrával kapcsolatos kérdések tartoztak volna a hatáskörébe. Az országos képviseleti szerveken belüli nemzetiségi képviseleti szervek létrehozásának a gondolata első ízben a XIII. pártkongresszus téziseinek előkészületei során merült fel. Egy, a CSKP KB Ideológiai Bizottsága által 1965 márciusában létrehozott tízfős munkacsoport kapta azt a feladatot, hogy dolgozzon ki és terjesszen a pártvezetés elé a csehszlovák nemzetiségi modell megreformálására vonatkozó konkrét javaslatokat. A munkacsoportot az ukrán/ruszin származású KB-tag, Vasil Bil'ak vezette, s helyet kapott benne a KB egyetlen magyar nemzetiségű tagja, Lőrincz Gyula Csemadok-elnök is. (Šutaj 2016, 113. p.) A négy alcsoportra (általános-elméleti, gazdasági, kulturális, államjogi) tagozódó interdiszciplináris bizottság munkájába összességében több mint 90 cseh, szlovák, magyar, ukrán/ruszin és lengyel nemzetiségű szakember kapcsolódott be, akik mintegy ezer oldal terjedelmű alapanyagot dolgoztak ki. A bizottság által megfogalmazott javaslatok között szerepelt egyebek között a nemzetiségek államalkotó elemként való elismerése, kollektív jogokban részesítése, a nemzetiségi jogok alkotmányban és nemzeti-
 ségi törvényekben való rögzítése, valamint saját képviseleti szerveik létrehozásának a lehetővé tétele. (Zvara 1972, 40–43. p.)

Noha az interdiszciplináris bizottság javaslatait végül mégsem terjesztették a XIII. pártkongresszus elé, a legfelsőbb pártszervek továbbra is napirenden tartották, s több alkalommal is megtárgyalták őket. A bizottság munkaanyagaiból összeállított, *A nemzetiségi kapcsolatok fejlődésének tendenciái és a nemzetiségi kérdés megoldása a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban* című terjedelmes jelentést előbb 1966. július 1-jén a CSKP KB Ideológiai Bizottsága, majd 1967. február 7-én és március 21-én a CSKP KB Elnöksége is megvitatta. A pártelnökség március 21-i ülése a munkaanyag további átdolgozásáról, a XIV. pártkongresszus elé terjesztéséről, a pártkongresszus előtt pedig a KB plenáris ülésén való megtárgyalásáról határozott.⁵

3 NA, f. ÚV KSČ, 00/13, XIII. sjezd Komunistické strany Československa 31. 5. – 4. 6. 1966, sv. 14, a. j. 499, Stenografický zápis XIII. sjezdu Komunistické strany Československa v Praze 31. května – 4. června 1966.

4 FKI, f. Szabó Rezső iratai, 6. d., Organizačný a rokovací poriadok Subkomisie pre národnostné školy; Rákoš – Rudohradský 1973, 489. p.

5 NA, f. ÚV KSČ, 10/5, Ideologická komise 1958-1968, sv. 6-7., a. j. 25., bod 2. Tendence rozvoje národnostních vztahů a řešení národnostní otázky v ČSSR; NA, f. ÚV KSČ, 02/1,

Az interdiszciplináris bizottság által felvetett javaslatok, köztük a nemzetiségi képviselői szervek kérdésének napirendre tűzésére végül nem kellett sem az eredetileg 1970-ben esedékes, sem pedig az 1968 őszére előrehozott pártkongresszusig várni. A prágai pártvezetés által 1967 márciusában megfogalmazott menetrendet az 1968 januárjában kibontakozó reformfolyamat gyökeresen átírta, a javaslatok megvalósításának lehetősége így már a prágai tavasz idején kézzelfogható közelségbe került.

2. A nemzetiségi szervek létrehozásának felvetése a prágai tavasz idején

A prágai tavasz legjelentősebb célkitűzései közé a politikai és közélet demokratizálása mellett a cseh–szlovák államjogi viszony újrendezése, a nemzetiségek részéről pedig a csehszlovák nemzetiségi politika megreformálásának az igénye tartozott. Az egyes nemzetiségi kulturális szövetségek – a párt felkérésére – 1968 márciusában ki is dolgozták és a pártvezetés elé terjesztették a nemzetiségi kérdés rendezésére vonatkozó javaslataikat, hogy azokat beépíthessék a párt készülő akcióprogramjába.

A Csemadok a nemzetiségek jogállásának rendezésével kapcsolatos javaslatait tartalmazó állásfoglalását Központi Bizottságának 1968. március 12-i ülésén fogadta el. Ebben amellett, hogy sikra szállt az öngazgatás elve mellett és a kollektív kisebbségi jogok alkotmányos biztosításáért, megfogalmazta egyebek között a törvényhozó és végrehajtó szervek melletti nemzetiségi szervek létrehozásának az igényét is. A pozsonyi SZNT-ben annak nemzetiségi képviselőiből és szakemberekből álló Nemzetiségi Bizottság, a Megbízottak Testülete keretében Nemzetiségi Megbízotti Hivatal (vagyis minisztérium), a prágai Nemzetgyűlésben nemzetgyűlési képviselőkől álló Nemzetiségi Bizottság, a kormány mellett egy államtitkár által irányított nemzetiségi titkárság, a kerületi nemzeti bizottságok mellett pedig ugyancsak azok nemzetiségi képviselőiből és szakemberekből álló nemzetiségi bizottságok létrehozását szorgalmazta. A párt akcióprogramja nemzetiségi kérdéssről szóló részének kidolgozása céljából végül egy magyar és ukrán nemzetiségű tagokból álló munkacsoport felállítását javasolta az SZLKP KB Elnöksége számára.⁶

A Csemadokéihoz hasonló, a nemzetiségi képviselő kérdésében azonban még azokon is túlmutató törekvéseket fogalmazott meg a Csehszlovákiai Ukrán Dolgozók Kulturális Szövetsége (Культурный союз українських трудящих ЧССР, KSZUT) Központi Bizottságának március 19-én elfogadott határozata is. Ez szintén kiállt a nemzetiségi jogok alkotmányba foglalása és a nemzetiségi öngazgatás mellett, a kelet-szlovákiai ukrán/ruszin lakosság érdekképviselőt azonban nem az országos képviselői szerveken belüli nemzetiségi képviselői szervekkel, hanem egyenesen az 1945–1952 között

Předsednictvo 1962 – 1966, sv. 26, a. j. 28., bod 8., Základní teze k dalšímu zpracování problematiky rozvoje a sblížení národů a národnostních skupin v ČSSR.

6 Új Szó, 1968. március 15. A CSEMADOK Központi Bizottságának állásfoglalása a CSKP KB és az SZLKP KB januári határozatához, 1., 5. p.

fennállott eperjesi Ukrán Nemzeti Tanács tevékenységének felújításával kívánta biztosítani. A párt akcióprogramja nemzetiségi részének kidolgozására szintén egy ukrán és magyar tagokból álló albizottság létrehozását szorgalmazta.⁷ Nem hiányzott a képviseleti szerv létrehozásának igénye végül a csehországi Lengyel Kulturális és Művelődési Szövetség (Polski Związek Kulturalno-Oświatowy, PZKO) Központi Bizottságának március 26-i állásfoglalásából sem, amely magát az 1947-ben alapított szövetséget javasolta a lengyel kisebbség érdekképviseleti szervévé átalakítani.⁸

A prágai pártvezetés a nemzetiségi kulturális szövetségek javaslatait kedvezően fogadta, s a nemzetiségi öngazgatás elvét, mint a nemzetiségi jogok rendezésének alapelvét, belefoglalta a párt akcióprogramjába. A CSKP 1968. április 5-én elfogadott akcióprogramja a demokratizálás folytatása és a cseh–szlovák államjogi viszony rendezése mellett ígéretet tett a nemzetiségek helyzetét és jogait rendező nemzetiségi státútum kidolgozására, politikai, gazdasági és kulturális egyenjogúságuk alkotmányos rögzítésére, valamint arányos képviseletük megvalósítására a választott és végrehajtó szervezetekben.⁹ Hasonlóan fogalmazott az Oldřich Černík által vezetett új csehszlovák kormány április 24-én előterjesztett programnyilatkozata is, amely kilátásba helyezte, hogy a kormány – az SZNT-vel együttműködve – tervezetet dolgoz ki a magyarok, lengyelek, ukránok és németek politikai, gazdasági és kulturális egyenjogúságának jogi és egyéb biztosítására.¹⁰

A szlovák párt- és állami vezetés képviselői a két szlovákiai nemzetiségi kulturális szövetség küldöttségével is megvitatták a szervezeteik által előterjesztett javaslatokat. A pozsonyi pártközpontban április 30-án lebonyolított találkozón a Csemadok és a KSZUT küldöttségét azok elnökei, Lőrincz Gyula és Vasziilj Kapisovszkij vezették.¹¹ A tanácskozás résztvevőinek megállapodása szerint a magyarok és ukránok képviseletét az állam föderatív átalakítását követően a szlovák nemzeti szervek fogják biztosítani, mégpedig oly módon, hogy az SZNT, valamint a vegyes lakosságú kerületek és járások nemzeti bizottságai mellett képviselőkből és szakemberekből álló nemzetiségi bizottságokat hoznak létre. A tanácskozásról kiadott közlemény szerint annak résztvevői az SZLKP KB melletti, szlovák, magyar és ukrán nemzetiségű tagokból álló nemzetiségi bizottság, valamint az SZNT Elnöksége melletti, a nemzetiségi ügyeket intéző titkárság létrehozásában is megállapodtak.¹²

7 *Нове життя*, 1968. március 23. Резолюція Пленуму ЦК КСУТ Чехословаччини до ЦК КПЧ і ЦК КПС, 1–2. p.

8 *Głos Ludu*, 1968. március 28. Stanowisko Plenum ZG PZKO, 1. p.

9 *Új Szó*, 1968. április 10. melléklete. Csehszlovákia Kommunista Pártja akcióprogramja, 12. p.

10 *Új Szó*, 1968. április 25. A kormány programnyilatkozata, 2. p.

11 A Csemadok küldöttségének további tagjai Szabó Rezső vezető titkár, Varga János titkár, valamint Fábrý István és Dobos László elnökségi tagok voltak.

12 *Új Szó*, 1968. május 1. A CSKP Akcióprogramja alapján kell megoldani a nemzetiségi kérdést, 2. p.

A tanácskozás résztvevői a nemzetiségi problémák megvitatása céljából egy országos szeminárium megrendezését is kezdeményezték. Erre a Marxizmus-leninizmus Főiskolai Intézete és a Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Kara szervezésében, 1968. május 21–24. között került sor Pozsonyban. A szeminárium, amely négy szekciójának (történelmi, gazdasági, államjogi és nemzeti kisebbségi) munkájába összességében mintegy 80 tudományos dolgozó kapcsolódott be, kiállt a nemzetiségi öngazgatás és a nemzetiségi jogok alkotmányos biztosítása mellett.¹³ A szeminárium résztvevői által elfogadott határozat szükségesnek tartotta, hogy létrehozzák a „nemzetiségi csoportok” politikai képviselőinek intézményes szerveit, mint például a Nemzetgyűlés nemzetiségi kérdésekkel foglalkozó bizottságát, a szövetségi és a leendő nemzeti kormányok nemzetiségi államtitkárságait, s hasonló, a nemzetiségi kérdéssel foglalkozó intézményes platformok kialakítását javasolta a CSKP és az SZLKP központi szerveiben is.¹⁴

1968 tavaszán különböző tudományos intézmények szintén megfogalmazták a nemzetiségi politika újragondolásának szükségességét. A Csehszlovák Tudományos Akadémia Szociológiai Társaságának nemzetiségi kapcsolatokkal foglalkozó alosztálya például május közepén tette közzé ezzel kapcsolatos javaslatait. Ezek szerint a CSKP KB mellett – a KB többi bizottságához hasonló – nemzetiségi bizottságot kellene létrehozni, a törvényhozó és végrehajtó szervek különböző szintjein intézményesen kellene biztosítani a nemzetiségi politika helyes végrehajtását, az alkotmányban pedig kifejezésre kellene juttatni, hogy a köztársaság nemcsak a csehek és a szlovákok, hanem a többi „nemzetiségi csoport” állama is, akiket kollektív kisebbségi jogokban kellene részesíteni, s politikai szubjektumként elismerni.¹⁵

Másfél hónappal a CSKP akcióprogramját követően, 1968. május 24-én megszületett az SZLKP akcióprogramja is. Ennek nemzetiségi része a szlovák párt- és állami vezetés, a Csemadok és a KSZUT képviselőinek április 30-i megállapodására épült, amelyben leszögezték, hogy a nemzetiségi problémákat a CSKP akcióprogramja szellemében kell megoldani. Az SZLKP akcióprogramja azonban, noha ígéretet tett a szlovákiai és az országos törvényhozó és végrehajtó szervek melletti nemzetiségi szervek, valamint az SZLKP KB melletti nemzetiségi bizottság létrehozására, az öngazgatás elvének érvényesítéséről már nem tett említést, ami ellentétben állt a CSKP akcióprogramjával.¹⁶ Mindez egyúttal előrevetítette azt is, hogy a nemzetiségi kulturális szövetsé-

13 A szemináriumon a magyar kisebbségi tudományos és kulturális élet képviselői közül részt vett többek között Csanda Sándor irodalomtörténész és Kardos István szociológus, a nyitrai Pedagógiai Kar docensei, valamint Szabó Rezső jogász, a Csemadok vezető titkára. (FKI, f. Szabó Rezső iratai, 12. d., Správa o celoštátnom seminári o národnostnej otázke.)

14 FKI, f. Szabó Rezső iratai, 12. d., Rezolúcia celoštátneho seminára o národnostnej otázke; *Új Szó*, 1968. május 26. Országos szeminárium a nemzetiségi kérdésről, 1–2. p.

15 NA, f. Úrad předsednictva vlády 1968 (a továbbiakban: ÚPV), k. 180., Rezoluce porady sekce národnostních vztahů Sociologické společnosti ČSAV, vö. Šutaj 2016, 117–118. p.

16 *Új Szó*, 1968. május 29. melléklete. Akcióprogram. Elfogadta: Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága az 1968. május 22–24-i ülésén, 5–6. p.

gek javaslatainak keresztülvitele a nemzetiségek új alkotmányjogi helyzetének kidolgozása során is akadályokba fog ütközni.

Az SZLKP KB melletti nemzetiségi bizottság létrehozásáról a KB Elnökségének 1968. június 7-i ülése határozott.¹⁷ A szlovák pártvezetés határozata a bizottság elsőrendű feladataként azt jelölte meg, hogy a föderatív államjogi elrendezés kidolgozása céljából létrehozott bizottsággal együtt javaslatot dolgozzon ki a magyar és ukrán kisebbség államjogi helyzetének rendezésére. A szlovák, magyar és ukrán/ruszin tagokból álló 16 fős bizottság nemzetiségi tagjait a nemzetiségi kulturális szövetségek delegálták.¹⁸ Első, június 17-i munkaértekezletéről még megjelent egy rövid hír a sajtóban,¹⁹ a későbbiekben azonban egyáltalán nem hallatott magáról. Mindössze kétszer ülésezett,²⁰ s amint azt Dobos László, aki maga is a bizottság tagjai közé tartozott, az *Új Szó* július 28-i számában megjelent nyilatkozatában elmondta, „egy rögtönzött programnyilatkozat és procedurális kérdéseken túl (...) nem jutott tovább”.²¹ Hasonló passzívítás jellemezte a CSKP KB mellett létrehozott nemzetiségi bizottságot is, amely mindössze egyszer ült össze. Érdemi munka a nemzeti kisebbségek államjogi helyzetének rendezése terén így egyedül a kormány államjogi bizottságának nemzetiségi albizottságában zajlott.

3. A nemzetiségi szervek kérdése a kormány államjogi bizottságának nemzetiségi albizottságában

A prágai kormány az új cseh–szlovák viszonyt rendező alkotmánytörvény előkészítése céljából 1968. május 15-én Gustáv Husák miniszterelnök-helyettes javaslatára több bizottságot is létesített. Az egyik az Oldřich Černík miniszterelnök által vezetett, 75 fős kormánybizottság volt. Ebben az egyes politikai pártok, a kormány, a prágai és a pozso-

17 Slovenský národný archív, Bratislava (a továbbiakban: SNA), f. Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska (a továbbiakban: ÚV KSS), Predsedníctvo, k. 1206., Zápis z 11. schôdze predsedníctva ÚV KSS, 7. 6. 1968.

18 A bizottság magyar tagjai a Csemadok KB május 7-i elnökségi ülésének javaslata alapján Dobos László, az *Irodalmi Szemle* főszerkesztője, Szabó Rezső, a Csemadok vezető titkára, Krivošik István, a komáromi Magyar Területi Színház igazgatója, Szőke József, az *Új Ifjúság* főszerkesztője, Turczel Lajos, a Comenius Egyetem magyar tanszékének vezetője és Tolvaj Bertalan, a királyhalmeci általános műveltséget nyújtó középiskola igazgatója lettek. Turczelen kívül valamennyien a Csemadok Elnökségének vagy Központi Bizottságának a tagjai voltak. (FKI, f. Csemadok irattára, E-XI-257, Jegyzőkönyv a Csemadok KB elnökségének XVI. üléséről, 1968. május 7-én.)

19 *Új Szó*, 1968. június 18. Ülésezett az SZLKP KB nemzetiségi bizottsága, 1. p.

20 FKI, f. Nemzetiségi Tanács (a továbbiakban NT), 8. d., Informatívna správa.

21 *Új Szó*, 1968. július 28. Haza és jog. Beszélgetés Dobos Lászlóval és dr. Szabó Rezsővel, 5–6. p.

nyi parlament, különböző társadalmi szervezetek és tudományos intézmények képviselői mellett helyet kaptak a nemzetiségi kulturális szövetségek elnökei, Lőrincz Gyula, a Csemadok, Vaszilij Kapisovszkij, a KSZUT és Ernest Sembol, a PZKO elnöke, valamint – német kulturális szövetség hiányában – Heribert Panster, a Nemzetgyűlés egyik német nemzetiségű képviselője is. (Felcman 2000, 241. p.; Žatkuliak 1996, 114–115. p.)

A föderációs, valamint a nemzetiségek helyzetét rendezni hivatott alkotmánytörvény javaslatának előkészítésében ugyanakkor meghatározó szerepe nem a Černík-féle kormánybizottságnak, hanem annak a 32 fős ún. államjogi bizottságnak volt, amelynek élére Gustáv Husákot állították. (Petráš 2007, 312. p.; Žatkuliak 1996, 115–116. p.) Husák, akit 1954-ben szlovák burzsoá nacionalizmus vádjával, koncepciós perben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, majd 1963-ban rehabilitáltak, a politikai életbe a prágai tavasz idején, a szlovák emancipációs törekvések elsőszámú szószólójaként, a Černík-kormány miniszterelnök-helyetteseként tért vissza.

A Prága melletti Kolodějében ülésező államjogi bizottság mindjárt május 21-i első ülésén öt albizottságot hozott létre. Ezek egyike a nemzetiségi albizottság volt, amely elnökévé Gustáv Husák javaslatára Samuel Falán történészt, a Szlovák Tudományos Akadémia (SZTA) Történettudományi Intézetének tudományos munkatársát nevezték ki. Falán távollétében azonban az albizottság alelnökeként gyakran az a Daniel Okáli vezette az üléseket, aki a második világháború után kitelepítési kormánybiztosként a magyar lakosság kitelepítésének egyik fő szorgalmazója és végrehajtója volt. Husákkal együtt őt is elítélték, majd rehabilitálták, 1968-ban pedig szlovák nemzeti körökben a nemzetiségi kérdés egyik első számú „szakértőjének” tekintették. Rajtuk kívül helyet kaptak még az albizottságban többek között Viliam Plevza és Ľudovít Haraksim történészek, az SZTA munkatársai, valamint a szlovák–magyar kapcsolatok történetével foglalkozó Juraj Fabian, a Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karának az oktatója.²²

A nemzetiségi albizottság 1968. május 27-én kezdte meg a munkáját, első érdemi üléseire azonban június 4-én került sor,²³ amelyeken arra az álláspontra jutottak, hogy a nemzetiségek jogállását nem a föderációs alkotmánytörvényben, hanem egy azzal párhuzamosan elfogadandó önálló jogszabályban kellene tárgyalni. Miután ezt az álláspontot az államjogi bizottság ugyanaznap ülése is támogatta azzal, hogy a jogszabályt október 28-ig kell elfogadni, az azonban csak általános alelveket fog tartalmazni, a részleteket pedig majd a nemzeti parlamentek szabályozzák,²⁴ az albizottság a továbbiakban egy önálló nemzetiségi alkotmánytörvény, vagy, ahogyan kezdetben nevezték, nemzetiségi státútum kidolgozásában gondolkodott.

22 NA, ÚPV, k. 179., Prvé plenárne zasadanie odbornej komisie pre vypracovanie návrhu ústavného zákona o novom štátoprávnom usporiadaní republiky, Praha 21. 5. 1968.

23 Az albizottság általában naponta két ülést tartott, az elsőt délelőtt, a másodikat pedig délután.

24 NA, f. ÚPV, k. 179., Zápis zo zasadnutia pléna vládnej odbornej komisie pre vypracovanie návrhu ústavného zákona o novom štátoprávnom usporiadaní ČSSR, zo dňa 4. júna 1968.

Első ülései még a nemzetiségek részvétele nélkül zajlottak, június 6-án azonban úgy határoztak, hogy az albizottságba nemzetiségi tagokat is kooptálnak: a magyarok részéről Dobos László író, az *Irodalmi Szemle* főszerkesztőjét, a lengyelek részéről Stanisław Zahradnik történészt, a třineci vasgyár levéltárának vezetőjét, a németek részéről Gerhard Hünigent, a *Volkszeitung* című prágai német hetilap szerkesztőjét, az ukránok/ruszinok részéről pedig Andrij Kovacs történészt, a kassai Pavol Jozef Šafárik Egyetem eperjesi Bölcsészettudományi Karának oktatóját. A nemzetiségek képviselőinek kooptálásával az albizottság tagjainak száma összességében 15-re emelkedett. A június 6-i ülésen egyúttal arról is döntöttek, hogy az egyes nemzetiségek kérdésével foglalkozó albizottsági ülésekre meghívják az adott nemzetiség néhány képviselőjét is. A magyar kisebbség kérdésével foglalkozó, június 12-én esedékes ülésre Lőrincz Gyula, a Csemadok elnöke és Szabó Rezső, a szervezet vezető titkára kapott meghívást.²⁵

Az albizottság első ülésein annak egy-egy tagja tájékoztatta az albizottságot az egyes nemzetiségek helyzetéről és törekvéseiről, majd június 11–14. között, immár a meghívott nemzetiségi képviselők jelenlétében, megvitatták a nemzetiségi javaslatokat. Az üléseken a nyelvhasználatról kezdve, a járások etnikai alapú átszervezésének kérdésén keresztül, a második világháború utáni jogfosztó törvények eltörléséig számos témakört érintettek, miközben a legproblematisabb kérdések egyikének a nemzetiségi képviseleti szerveknek a nemzetiségek által előterjesztett igénye számított.

A magyar kisebbséggel foglalkozó június 12-i ülésen végül a Csemadok-elnöki tisztségéről lemondott Lőrincz Gyula helyett Dobos László, a szervezet június 9-én megválasztott új elnöke és Szabó Rezső vezető titkár vett részt.²⁶ Utóbbi a Csemadok javaslatait ismertetve megfogalmazta annak az igényét, hogy foglalják alkotmányba, miszerint Csehszlovákia nem csak a csehek és szlovákok, hanem a nemzetiségek közös állama is, valamint hogy a nemzetek és a nemzetiségek egyenjogúak. Ezt követően – akárcsak az ukránok/ruszinok által előterjesztett igények tárgyalásakor – heves vita bontakozott ki arról, hogy a nemzetiségek jogot formálhatnak-e saját képviseleti szervekre, amilyenekkel a nemzetek, vagyis a csehek és szlovákok rendelkeznek, vagy sem. A szlovák fél véleménye szerint, amit belefoglaltak az ülésen elfogadott állásfoglalásba is, mivel a nemzetiségek nem rendelkeznek a nemzeti szubjektum jegyeivel, nincs joguk államjogi szervekre, melyek csak a nemzeteket illetik meg, a létrehozandó nemzetiségi szervezetben ezért a nemzetiségek mellett a többségi nemzeteknek is képviseletet kell kapniuk.²⁷ Az állásfoglalásban rögzített tétel a későbbi tárgyalások egyik sarkalatos, s a nemzetiségek képviselői által leginkább sérelmezett kérdésévé vált.

25 NA, f. ÚPV, k. 180., Zápis zo zasadnutia komisie pre národné menšiny 6.6.1968 (dopoludnia).

26 Lőrincz a Csemadok KB-hoz intézett levelében már május 10-én felmentését kérte az elnöki tisztsége alól. Ezt hivatalosan az *Új Szó* főszerkesztőjévé történt kinevezésével indokolta, elhatározásában azonban döntő szerepet játszottak a személyét ért támadások, valamint az a tény, hogy nem lelkesedett a Csemadok érdekvédelmi szerepvállalásáért.

27 NA, f. ÚPV, k. 180., Záznam z rokovania komisie pre otázky národných menšín 12. 6. 1968.

Hasonló vitát generáltak és ugyancsak elutasításra találtak az ukránok/ruszinok által előterjesztett törekvések, akik az albizottság ülésein is sikra szálltak az Ukrán Nemzeti Tanács felújítása mellett. A lengyelek, korábbi álláspontjukat megváltoztatva, miszerint kulturális szervezetüket, a PZKO-t alakítsák át érdekképviselői szervvé, képviselői szervükként ezúttal már a képviselői szervek melletti nemzetiségi szervet képzelték el. A korábbi alkotmányokban még csak meg sem említett németek ugyanakkor saját képviselői szervben nem gondolkodtak. Elsődleges célkitűzésükként a többi nemzetiséggel való egyenjogúsításukat és egy saját kulturális szervezet létrehozását fogalmazták meg.²⁸

Az albizottság 1968. június 12-i ülésén elfogadott állásfoglalást, különösen annak az önálló nemzetiségi képviselői szervek létrehozását elutasító kitételeit a magyar és ukrán/ruszin albizottsági tagok, illetve értelmiség elfogadhatatlannak tartotta. A magyar és az ukrán kulturális szövetség az albizottság üléseiben beállt néhány napos szünetet ezért arra használta fel, hogy az albizottság állásfoglalását megvitassa, s konkrét előterjesztéseket fogadjon el vele kapcsolatban.

A Csemadok KB Elnökségének június 14-i ülése, miután meghallgatta Dobos László és Szabó Rezső beszámolóját a nemzetiségi albizottság június 12-i üléséről és az azon elfogadott állásfoglalásról, kiállt amellett, hogy a nemzetiségek is államalkotó elemek, s hogy az őket érintő ügyekben az öngazgatás elve alapján a nemzetiségi szervek illetékesek dönteni. A szövetségi parlamentben Nemzetiségi Bizottság, a szövetségi kormányban nemzetiségi államtitkárság, az SZNT-ben a magyar kisebbség képviselői szerveként Magyar Nemzetiségi Tanács, a szlovák kormányban pedig a magyar nemzeti kisebbség ügyeit intéző minisztérium létrehozását javasolta.²⁹ A Csemadok június 14-i javaslata, akárcsak a későbbi magyar javaslatok, az SZNT-ben létrehozandó magyar, illetve nemzetiségi képviselői szervként már nem a Nemzetiségi Bizottságot, hanem – az ukránok által szorgalmazott Ukrán Nemzeti Tanács mintájára – az önálló Magyar Nemzetiségi Tanácsot, vagy a külön magyar és ukrán szekcióból álló Nemzetiségi Tanácsot (Nemzetiségi Testületet) képzelték el.

A kelet-szlovákiai ukránok/ruszinok állampolgári helyzetével kapcsolatos javaslatokat június 14-én a Szlovák Írók Szövetségének ukrán tagozata dolgozta ki, majd másnap, június 15-én megtárgyalta és jóváhagyta a KSZUT KB Elnöksége is. Ez kitért az Ukrán Nemzeti Tanács létrehozása mellett, amelynek mindössze a nevét változtatta volna meg Csehszlovákiai Ruszinok (Ukránok) Tanácsára. Plénümának tagjai a prágai és a pozsonyi parlament ukrán/ruszin nemzetiségű képviselői, valamint a járási nem-

28 NA, f. ÚPV, k. 180., Záznamy zo zasadnutí subkomisie pre národné menšiny.

29 FKI, f. Szabó Rezső iratai, 6. d., Pripomienky a návrhy predsedníctva ÚV CSEMADOKU k záverom z rokovania komisie pre národnostné menšiny zo dňa 12. júna 1968; közli Popély 2008, 145–147. p.

zeti bizottságok által delegált képviselők lettek volna, elnöke pedig a szlovák kormány egyik alelnöki tisztségét is betöltötte volna.³⁰

Az ukrán/ruszin és magyar módosító javaslatokat a nemzetiségi albizottság legközelebbi, június 18-i és 19-i ülésein terjesztették elő és vitatták meg. Ezeken a megbeszéléseken, amelyeket Dobos László a Csemadok KB július 3-i elnökségi ülésén úgy jellemzett, hogy „kínosak” és „feszültek” voltak,³¹ az albizottság magyar és ukrán/ruszin tagjai számos kérdésben nem tudtak közös nevezőre jutni annak szlovák tagjaival, akik az általuk előterjesztett javaslatok java részét elutasították. Vita tárgyát képezte egyebek között a nemzetiségi képviselet mikéntje csakúgy, mint az öngazgatás elvének kérdése, amit szlovák részről elfogadhatatlannak tartottak. Az albizottság június 20-i ülésén ezért úgy határoztak, hogy a június 12-i állásfoglalás némileg módosított változatát, valamint a nemzetiségek által előterjesztett alternatív javaslatokat egyaránt a felőbb politikai szervek elé terjesztik.³²

A nemzetiségi albizottság munkája ezt követően több mint két héten keresztül szünetelt. Ez idő alatt a politikai szervezeteknek állást kellett volna foglalniuk a javaslatokkal kapcsolatban, erre azonban nem került sor. Az SZLKP KB nemzetiségi bizottságának az ülésére ugyanis, amelyen a javaslatokat meg kellett volna tárgyalni, annak szlovák tagjai nem jöttek el, ami – ismét csak Dobos László szavaival élve – a bizottság „csendes bojkottálása” volt. Daniel Okáli ugyanakkor a kéthetes szünet alatt kidolgozott egy konkrét nemzetiségi alkotmánytörvény-tervezetet, így az újból összeülő albizottság a július 8-i és 9-i – ismét a nemzetiségek képviselői nélkül megtartott – ülésein ennek a megvitatásával foglalkozott. Okáli tervezetének a 3. §-a a képviseleti szervek melletti nemzetiségi bizottságokkal kapcsolatban a következőket fogalmazta meg:

- a) *A nemzeti kisebbségek és nemzetiségek képviseletét választott képviselőik – a képviseleti szervek nemzeti kisebbségi és nemzetiségi tagjai látják el.*
- b) *A képviseleti szervezetben az arányos képviselet elve alapján nemzetiségi bizottságok létesülnek.*
- c) *A nemzetiségi bizottságok tagjai a nemzeti kisebbségek és nemzetiségek képviselői mellett az államalkotó nemzetek képviselői is.*
- d) *A nemzetiségi bizottságok hatáskörét a nemzetiségi statútumról szóló törvény állapítja meg, amelyet a tagköztársaságok adnak ki.*

30 NA, f. ÚPV, k. 180., Návrh na riešenie štátoprávneho postavenia ukrajinskej menšiny v ČSSR; *Нове життя*, 1968. június 29. Пропозиція на рішення державно-правового становища української меншості в ЧССР, 1., 4. р.

31 FKl, f. Csemadok irattára, E-XI-263. XXI. elnökségi ülés – 1968. július 3.

32 NA, f. ÚPV, k. 180., Záznám z rokovania komisie pre národné menšiny dňa 20. júna 1968 (dopoludnia).

Az Okáli-féle tervezet tehát teljes egészében a június 12-i állásfoglalásban foglalt alapelvek alapján készült, vagyis a képviseleti szervezetben olyan nemzetiségi bizottságok létrehozását helyezte kilátásba, amelyekben a nemzeti kisebbségek és nemzetiségek mellett az államalkotó nemzetek is képviseletet kapnak. Megemlékezett a tervezet a nemzetiségek kérdésével foglalkozó végrehajtó szervekről is, azok létrehozásával azonban csakis a tagköztársaságok kormányai mellett számolt.³³

Miután a július 10-i albizottsági ülésen, amely ismét Dobos László és Szabó Rezső részvételével zajlott, a lényegi kérdésekben továbbra sem született megállapodás, s nem sikerült megegyezni a mindkét fél számára elfogadható alkotmánytörvény-javaslatban, az ülés résztvevői úgy határoztak, hogy a magyar kisebbség képviselői július 17-ig kidolgoznak egy alternatív alkotmánytörvény-javaslatot, amelyet majd az Okáli-féle alkotmánytörvény-javaslatral együtt az illetékes szervek elé terjesztenek. Ezen túlmenően az ukránokat, lengyeleket és németeket is felkéri, hogy fejtssék ki véleményüket a javaslatról. Az albizottság elnöke, Samuel Faltán ezt a döntést az államjogi bizottság ugyanaznapján ülésén is ismertette, amely ezek után szintén arra az álláspontra jutott, hogy az egyes javaslatokat a politikai szervek elé kell terjeszteni.³⁴ Az albizottság július 11-én még meghallgatta a lengyelek képviselőjének véleményét az Okáli-féle javaslatról, majd miután tárgyalásai lényegében holtpontra jutottak, munkájának megszakításáról határozott.

Az SZLKP KB Elnöksége végül csupán az albizottság munkájának megszakítása után, július 12-én kerített rá sort, hogy a nemzetiségi albizottság tárgyalásairól, az albizottság június 12-i állásfoglalásáról és a Csemadok június 14-i módosító javaslatairól előterjesztett tájékoztató jelentést megvitassa. A vita során az Elnökség tagjai a Csemadok javaslatait lényegében visszautasították, a végleges határozathozatalt azonban elhalasztották, s úgy döntöttek, hogy a kérdésre majd a nemzetiségi alkotmánytörvény javaslatainak elkészülte után térnek vissza.³⁵

A Csemadok vezetése részéről már a július 3-i elnökségi ülésen felmerült, hogy az albizottság tárgyalásaival kapcsolatos magyar álláspontot sajtóértekezleten ismertessék.³⁶ Erre végül szintén július 12-én került sor, amikor Dobos László és Szabó Rezső a Csemadok pozsonyi székházában tájékoztatta a sajtó képviselőit az albizottság tárgyalásairól és az azokon felmerült problémákról. Ennek során kritikus véleményt fogalmaztak meg magáról az albizottságról is, de különösen azt nevezték bántónak, hogy „a terület élén ott látjuk a magyarok kitelepítésének egykori kormánybiztosát, több naciona-

33 NA, f. ÚPV, k. 180., Návrh ústavného zákona o postavení národných menšin a národností.

34 NA, f. ÚPV, k. 179., Záznam zo zasadnutia pléna odbornej vládnej komisie pre prípravu návrhu zákona o novom štátoprávnom usporiadaní republiky, ktoré sa konalo v Kolodějoch 10. júla 1968.

35 SNA, f. ÚV KSS, Predsedníctvo, k. 1209., Zápis zo 14. schôdze predsedníctva ÚV KSS, 12. 7. 1968.

36 FKI, f. Csemadok irattára, E-XI-263. XXI. elnökségi ülés – 1968. július 3.

lista uszító nyilatkozat szerzőjét, a Matica slovenská dél-szlovákiai klubjainak talán leg-problematikusabb vendégszónokát – dr. Daniel Okálit”.³⁷ Ez utóbbi utalás nyilván Okálinak a kassai Matica-klub június 25-i gyűlésén elhangzott, magyar kisebbségi körökben nagy visszatetszést keltő kijelentésére vonatkozott, miszerint hasznos volna, ha sor kerülne a csehszlovák–magyar lakosságcsere befejezésére.

A Csemadok KB Elnöksége az Okáli által kidolgozott s a nemzetiségi albizottság szlovák és cseh tagjai által kisebb módosításokkal elfogadott nemzetiségi alkotmány-törvény-javaslatot 1968. július 15-én tárgyalta meg. Azzal nem értett egyet, s amint arról az albizottság július 10-i ülésén megállapodtak, saját javaslatot dolgozott ki a nemzetiségi jogok érvényesítésének biztosítására. A bevezetőből, indoklásból, az alkotmány egyes cikkelyeinek módosítására, valamint a nemzetiségekről szóló alkotmány-e-rejű törvényre vonatkozó tervezetből álló terjedelmes javaslatcsomag a legrészletesebb korabeli tervezet volt, amelyhez hasonlót sem a többségi nemzetek, sem pedig a többi kisebbség részéről nem fogalmaztak meg. (Zvara 1972, 63. p.; Šutaj 2016, 130. p.) A Csemadok nemzetiségi alkotmánytörvény-tervezete a nemzetiségi képviseleti és végrehaj-tó szervekkel kapcsolatban a következőket tartalmazta:

2. §

1.) A nemzeti kisebbségek és nemzetiségek önálló és öngazgatási képviseleti és végrehaj-tó szervei a következők:

2.) a Csehszlovák Föderatív Szocialista Köztársaságban:

– a Nemzetgyűlés Nemzetiségi Bizottsága

– nemzetiségi államtitkárság a Csehszlovák Föderatív Szocialista Köztársaság kor-mányának elnöksége mellett

3.) a nemzeti államokban:

– Nemzetiségi Tanács a Cseh, illetve a Szlovák Nemzeti Tanácsban

– nemzetiségi minisztérium a nemzeti államok kormányában.

3. §

1.) A Nemzetgyűlés Nemzetiségi Bizottsága a nemzeti kisebbségek és nemzetisé-gek képviseleti és érdekvédelmi szerve.

2.) A Nemzetgyűlés Nemzetiségi Bizottsága a Nemzetgyűlés ellenőrző, kezdemé-nyező és munkaszerve.

3.) A Nemzetgyűlés Nemzetiségi Bizottsága mint a Nemzetgyűlés része aktívan részt vesz a Nemzetgyűlés munkájában a nemzeti kisebbségek és nemzetiségek sajá-tos kérdéseinek megoldása során és az öngazgatás szellemében érvényesíti azok érdekeit.

37 Hét, 1968. július 21. Mi lesz a sorsunk?, 2. p.

4.) Az állami költségvetés előkészítésének és jóváhagyásának folyamatában a Nemzetgyűlés Nemzetiségi Bizottságának joga és kötelessége a nemzeti kisebbségek és nemzetiségek sajátos gazdasági és pénzügyi szükségleteinek érvényesítése.

5.) A Nemzetiségi Bizottságot a Nemzetgyűlés nemzetiségi képviselői alkotják.

6.) A Nemzetgyűlés Nemzetiségi Bizottsága saját tagjai közül elnököt és alelnököt választ. A Nemzetgyűlés egyik alelnöke a Nemzetgyűlés Nemzetiségi Bizottságának elnöke.

7.) A Nemzetgyűlés Nemzetiségi Bizottságának hatáskörét külön törvény határozza meg.

4. §

1.) A Csehszlovák Föderatív Szocialista Köztársaság kormányának elnöksége keretében működő nemzetiségi államtitkárság a nemzeti kisebbségek és nemzetiségek életével, az egyes nemzeti kisebbségek és nemzetiségek nemzeti sajátosságának fejlesztésével kapcsolatos kérdések végrehajtó szerve teljes és tényleges politikai, gazdasági és kulturális egyenjogúságuk megvalósítása érdekében.

2.) Az államtitkárság élén államtitkár áll. Az államtitkár a Csehszlovák Föderatív Szocialista Köztársaság kormánya elnökének egyik helyettese.

3.) Az államtitkárt a Nemzetgyűlés Nemzetiségi Bizottsága javasolja.

4.) A nemzetiségi államtitkárság hatáskörét külön törvény határozza meg.

5. §.

1.) A Cseh, illetve a Szlovák Nemzeti Tanács Nemzetiségi Tanácsa a nemzeti kisebbségek és nemzetiségek képviselői és érdekvédelmi szerve.

2.) A Cseh Nemzeti Tanács, illetve a Szlovák Nemzeti Tanács Nemzetiségi Tanácsa a CSNT, illetve az SZNT ellenőrző, kezdeményező és munkaszerve.

3.) A Cseh Nemzeti Tanács, illetve a Szlovák Nemzeti Tanács Nemzetiségi Tanácsa mint a CSNT, illetve az SZNT része aktívan részt vesz a CSNT, illetve az SZNT munkájában, s a nemzeti kisebbségek és nemzetiségek sajátos kérdéseinek megoldása során az öngazgatás szellemében érvényesíti azok érdekeit.

4.) A területi-nemzeti-regionális költségvetések előkészítésének és jóváhagyásának folyamatában a Nemzetiségi Bizottság joga és kötelessége a nemzeti kisebbségek és nemzetiségek sajátos gazdasági és pénzügyi szükségleteinek érvényesítése.

5.) A Cseh Nemzeti Tanács, illetve a Szlovák Nemzeti Tanács Nemzetiségi Tanácsának joga, hogy tagjait a CSNT, illetve az SZNT egyes bizottságainak ülésére felhívással joggal delegálja.

6.) A Cseh Nemzeti Tanács, illetve a Szlovák Nemzeti Tanács Nemzetiségi Tanácsát a CSNT, illetve az SZNT nemzeti kisebbségi és nemzetiségi képviselői alkotják.

7.) A Nemzetiségi Tanács saját tagjai közül elnököt és alelnököt választ, akik a CSNT, illetve az SZNT Elnökségének tagjai. A CSNT, illetve az SZNT egyik alelnöke a nemzetiségi tanács elnöke.

8.) A Cseh Nemzeti Tanács, illetve a Szlovák Nemzeti Tanács Nemzetiségi Tanácsának joga, hogy üléseire meghívja a kormány tagjait és egyéb állami szervek vezetőit, s hogy tőlük jelentéseket és információkat kérjen. A meghívott kormánytagok és az egyéb állami szervek vezetői ebben az esetben kötelesek az ülésen részt venni, a kért jelentéseket és információkat 30 napon belül előterjeszteni, amennyiben a Nemzetiségi Tanács más időpontot nem állapít meg.

6. §

1.) A nemzeti kormányok keretében működő nemzetiségi minisztérium a nemzeti kisebbségek és nemzetiségek életével, az egyes nemzeti kisebbségek és nemzetiségek nemzeti sajátosságának fejlesztésével kapcsolatos kérdések végrehajtó szerve a teljes és tényleges politikai, gazdasági és kulturális egyenjogúságuk megvalósítása érdekében.

2.) A nemzeti kormány nemzetiségi minisztere a nemzeti kormány elnökének egyik helyettese.

3.) A nemzetiségi minisztert a Cseh Nemzeti Tanács, illetve a Szlovák Nemzeti Tanács Nemzetiségi Tanácsa javasolja.

4.) A nemzetiségi miniszter hatáskörét külön törvény határozza meg.³⁸

A Daniel Okáli által előterjesztett és a Csemadok által megfogalmazott tervezet nem csak terjedelmében különbözött, hanem jelentős eltérések voltak közöttük a nemzetiségi képviselet mikéntjével kapcsolatban is. Amint azt az Új Szó 1968. július 28-i számában megjelent nyilatkozatában Dobos László is kifejtette, a két elképzelés közötti leglényegesebb különbség az volt, hogy amíg az Okáli-féle tervezet vegyes, vagyis a többségi nemzetek képviselőiből is álló, addig a Csemadok kizárólag a nemzetiségek képviselőiből létrehozott, önálló nemzetiségi képviseleti szerveket szorgalmazott, valamint hogy a Csemadok javaslata magasabb szintű, s a központi kormány mellett is felállítandó nemzetiségi szervek létrehozásával számolt.³⁹

A Csemadok után egy nappal, július 16-án a PZKO KB Elnöksége is megvitatta a nemzetiségi alkotmánytörvény Okáli-féle tervezetét, s ha alternatív alkotmánytörvényjavaslatot nem is készített, de észrevételeit megfogalmazta vele kapcsolatban. Elutasította az albizottság állásfoglalását arról, hogy a nemzetiségek nem nemzeti szubjektumok és nem a csehszlovák államiság hordozói, az alkotmánytörvény tervezetét pedig azzal javasolta kiegészíteni, hogy a nemzeti kisebbségek és nemzetiségek képviseletét választott képviselőik mellett az egyes kisebbségek képviseleti szervei látják el. A kis létszámú lengyel kisebbség majorizálásának elkerülése érdekében szüksé-

38 NA, f. ÚPV, k. 180., Návrh legislatívnych opatrení na realizáciu Akčného programu ÚV KSČ a ÚV KSS o postavení národností.

39 Új Szó, 1968. július 28. Haza és jog. Beszélgetés Dobos Lászlóval és dr. Szabó Rezsővel, 5–6. p.

gesnek tartotta azt is, hogy a képviseleti szervek nemzetiségi bizottságai a paritás elve alapján jönnek létre, tagjaik pedig a nemzeti kisebbségek és nemzetiségek képviselői, valamint további választott nemzetiségi tagok közül kerüljenek ki.⁴⁰

Nem voltak megelégedve a nemzetiségi albizottság munkájával a kelet-szlovákiai ukránok/ruszinok képviselői sem. A KSZUT KB Elnökségének július 23-i állásfoglalása amellett, hogy elégedetlenségét fejezte ki az albizottság munkájával, elutasította annak álláspontját arról, hogy a nemzetiségeket, mivel nem nemzeti szubjektumok, nem illetné meg a képviseleti szervek, és síkra szállt a demokratikusan megválasztandó Csehszlovákiai Ruszinok (Ukránok) Tanácsának létrehozása mellett.⁴¹ Az ukránok/ruszinok és a magyarok által szorgalmazott nemzeti (nemzetiségi) tanácsok gondolatát idővel átvették a lengyelek is, s a PZKO részéről a későbbiekben szintén felmerült egy Lengyel Nemzeti Tanács megalakításának a lehetősége. (Nowak 2012, 52. p.)

A nemzetiségi albizottságban folytatott tárgyalások eredménytelensége és a nemzetiségek képviselői által felvetett javaslatok elutasítása arra készítette a nemzetiségi kulturális szövetségeket, hogy – megalakulásuk óta első ízben – közös tanácskozásra jöjjenek össze, s azon egyeztessék a nemzetiségek államjogi helyzetének rendezésével kapcsolatos nézeteiket. A Csemadok, a KSZUT és a PZKO 1968. augusztus 14-i pozsonyi tanácskozásának résztvevői a kérdéssel kapcsolatos elvi álláspontjukat közös nyilatkozatban is nyomatékosították. Véleményük szerint a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságát, valamint a nemzetiségek öngazgatási jogát nem elegendő csupán deklarálni, hanem az alkotmányban kell rögzíteni, s ugyancsak alkotmányosan kell megteremteni az említett jogok gyakorlásának azokat az államhatalmi, politikai s végrehajtó szerveit és intézményeit, amelyek a nemzetiségeknek az egyenjogúságukból fakadó öngazgatását biztosítják.

A nyilatkozatot, amelyet a Csemadok részéről Szabó Rezső vezető titkár, Csanda Sándor, Pathó Károly és Nagy Jenő elnökségi tagok, valamint Krivošík István KB-tag írt alá, a tanácskozó felek több állami és pártvezetőnek, köztük Ludvík Svoboda köztársasági elnöknek, Alexander Dubčeknek, a CSKP első titkárának, Vasil Bil'aknak, az SZLKP első titkárának, Oldřich Černík miniszterelnöknek és Gustáv Husák miniszterelnök-helyettesnek, az államjogi bizottság vezetőjének is megküldték.⁴² A német kisebbség képviselői a tanácskozáson nem vettek részt, a *Prager Volkszeitung* című prágai német hetilap azonban a közös nyilatkozatot ismertette leszögezve, hogy ugyanezekkel a kívánságokkal fog fellépni a szervezés alatt álló német kulturális szövetség is.⁴³

40 NA, f. ÚPV, k. 180., Připomínky k návrhu ústavního zákona o postavení národních menšin a národnosti.

41 FKl, f. Szabó Rezső iratai, 6. d., Stanovisko Predsedníctva ÚV KZUP k Záverom z rokovania komisie pre národné menšiny zo dňa 12. júna 1968.

42 *Új Szó*, 1968. augusztus 15. Közös nyilatkozat. A csehszlovákiai lengyel, ukrán és magyar kulturális szövetségek képviselőinek tanácskozása, 2. p.

43 *Prager Volkszeitung*, 1968. augusztus 16. Minderheiten tagten, 2. p.

4. A nemzetiségi alkotmánytörvény elfogadása és a Nemzetiségi Bizottság megalakulása

Csehszlovákia 1968. augusztus 21-i katonai megszállása és a megszállás utáni feszültségekkel teli hangulat tovább fokozta a nemzetiségi jogérvényesítés lehetősége iránti kételyeket. A Csemadok-vezetés aggodalmát növelte, hogy a magyarok sem az SZLKP augusztus 26–28-i rendkívüli kongresszusán, sem pedig az SZNT szeptember 6-i kibővítése során nem kerültek be számarányuknak megfelelően a legfelsőbb szlovák párt- és állami szervekbe. Az 50 új képviselővel kibővített szlovák parlamentbe – az Ondrej Klokoč SZNT-elnök és a Csemadok vezetése közötti július 30-i megbeszélésen kilátásba helyezett hét helyett – mindössze három magyar nemzetiségű képviselő, köztük Dobos László és Szabó Rezső kooptálására került sor.⁴⁴ Az SZLKP új, az előzőnél jóval nagyobb létszámú Központi Bizottságába a korábbi hét helyett pedig csupán négy magyar nemzetiségű tagot választottak be, miközben nem sikerült elérni többek között Dobos László Csemadok-elnök beválasztását sem a testületbe.⁴⁵

Mindezek után nem meglepő, hogy a Csemadok KB-nak a megszállás utáni első, szeptember 7–8-i ülésén, amely a szervezet egyik legfontosabb feladatáént továbbra is a magyar kisebbség államjogi helyzetének a rendezését jelölte meg, a magyarság elégtelen politikai képviselésével is kiemelt kérdésként foglalkoztak. A kialakult helyzet megvitatása során Csanda Sándor egy Magyar Nemzetiségi (Nemzeti) Tanács megválasztásának a lehetőségét is felvetette, amely az ukránok által létrehozni szándékozott Ukrán Nemzeti Tanáccsal együtt az SZNT nemzetiségi kamaráját alkothatná, Mács József, a Csemadok *Hét* című hetilapjának szerkesztője pedig megfogalmazta a kommunista párton belüli magyar szekció létrehozásának a gondolatát.⁴⁶

A tanácskozás másnapján, Szabó Rezső személyes rábeszélésére, (Szarka 2016, 292. p.) részt vett Gustáv Husák, az SZLKP újonnan megválasztott első titkára is. Husák – aki személyében első ízben vett részt a párt első embere a Csemadok KB ülésén – megígérte, hogy a magyar kisebbség helyzetét a teljes egyenjogúság alapján fogják rendezni, s hogy a nemzetiségi alkotmánytörvényt a föderációról szóló alkotmánytörvénytől elkülönítve, de azzal egy időben fogadják majd el. A Csemadok vezetésével közölte egyúttal azt is, hogy a nemzetiségi alkotmánytörvénynek csupán kerettörvény jellege lesz, amelyet majd az eltérő sajátosságok figyelembevételével a tagköztársasá-

44 *Stenografická správa o 20. schôdzke Slovenskej národnej rady v Bratislave 6. septembra 1968*, 11., 16–17. p.

45 SNA, f. ÚV KSS, Zjazdy, konferencie, k. 66., Mimoriadny zjazd KSS, 26. – 29. august 1968. Pripomienky delegátov volebnej komisie.

46 FKI, f. Csemadok irattára, KB-VI-2, Jegyzőkönyv a Csemadok Központi Bizottságának VII. üléséről, 1968. szeptember 7-8.; *Új Szó*, 1968. szeptember 10. Sürgősen megoldjuk a nemzetiségi kérdést!, 1., 5-6. p.

gok parlamentjeinek törvényei fognak részletezni. Az előző napon felvetett problémákat orvosolhatónak nevezte. A kommunista párton belüli magyar szekció létrehozását ugyan helytelenítette, nem ellenezte ugyanakkor a magyar kommunisták tanácskozá-
sának összehívását, s lehetségesnek tartotta azt is, hogy növeljék az SZNT magyar nemzetiségű képviselőinek a számát.⁴⁷

A nemzetiségi alkotmánytörvény előkészítésében tehát, legalábbis látszólag, semmilyen negatív fordulat nem következett be. Az erőviszonyok átalakulása és a lassan, de biztosan újtárra induló politikai visszarendeződés azonban nemcsak a demokratizálási folyamat sorsát pecsételte meg, hanem csökkent a kisebbségeket minden szempontból kielégítő alkotmánytörvény elfogadásának az esélye is. Daniel Okáli a nemzetiségi alkotmánytörvény előkészítésének folyamatában a továbbiakban már nem játszott meghatározó szerepet. Az Okálinál nem kevésbé nemzeti elkötelezettségű, azonban jóval pragmatikusabb Gustáv Husáknak ugyanakkor, aki a dubčeki reformok hívéből fokozatosan a kommunista párton belüli szovjetbarát irányzat vezéralakjává lépett elő, döntő szava lett az alkotmánytörvény végső formájának megalkotásában.

A nemzetiségi alkotmánytörvény 1968 nyarán félbeszakadt előkészületi munkálatai, amint azt Szabó Rezső az *Új Szónak* adott egyik nyilatkozatában megfogalmazta, „Gustáv Husák (...) intenciói alapján” folytatódtak.⁴⁸ Az alkotmánytörvény új javaslatát azonban már nem az eredeti tizenöt fős, hanem egy új, mindössze négyfős nemzetiségi albizottság dolgozta ki, amelynek elnöke Karol Rebro, a pozsonyi Comenius Egyetem Jogtudományi Karának professzora, további tagjai pedig Vlasta Baudyšová, a prágai Károly Egyetem Jogtudományi Karának oktatója, Viliam Plevza és Szabó Rezső voltak. Az 1968. szeptember 10–16. között ülésező albizottság munkájáról naponta tájékoztatták Gustáv Husákot, az elkészült javaslatot pedig szeptember 16-án a nemzetiségek képviselőivel, Dobos Lászlóval, Ernest Sembollal, Gerhard Hünigennel és Mihajlo Mindossal, a KSZUT júliusban megválasztott új elnökével is ismertették.⁴⁹

Az új alkotmánytörvény-tervezet nemzetiségi szervekkel – a tervezet megfogalmazása szerint „a nemzetiségi jogok érvényesítését” biztosító szervekkel – foglalkozó része az Okáli-féle tervezet és a Csemadok által kidolgozott alternatív javaslat eltérő elképzelései kérdésében nem foglalt állást. Nemcsak azt a kérdést hagyta nyitva, hogy a nemzetiségi szervek kizárólag a nemzetiségek képviselőiből vagy a többségi nemzetek képviselőiből is álljanak, hanem azt is, hogy mely képviseleti és végrehajtó szervek mellett jöjjenek létre, s e kérdésekben a döntést a tagköztársaságok parlamentjeire bízta. Ez utóbbi kitétel ugyanakkor tulajdonképpen azt is eldöntötte, hogy a nemzetisé-

47 *Hét*, 1968. szeptember 22. Dr. Gustáv Husák beszéde a Csemadok KB ülésén 9–10., 14. p.

48 *Új Szó*, 1968. szeptember 22. Közös sors – azonos jogok. Beszélgetés Dr. Szabó Rezsővel, a CSEMAKOK KB vezető titkárával, 4. p.

49 NA, f. ÚPV, k. 180., Prezenčné listiny zo zasadnutí subkomisie pre národné menšiny; FKI, f. Szabó Rezső iratai, 6. d., Zápis zo zasadnutia pracovnej skupiny pre riešenie problémov národností na Slovensku, konanej dňa 23. IX. 1968.

gi szervek csupán a cseh, illetve a szlovák nemzeti szervek mellett jöhetnek létre, s szövetségi szinten nem várható a létrehozásuk.

A nemzetiségi alkotmánytörvény tervezetét szeptember 30-án – a föderációs alkotmánytörvény tervezetével együtt – megtárgyalta és tudomásul vette a Szlovák Nemzeti Front Központi Bizottsága, az SZNT Elnöksége, valamint az SZLKP KB Elnöksége is.⁵⁰ Másnap, október 1-jén jóváhagyta az Oldřich Černík miniszterelnök által vezetett kormánybizottság, majd maga a kormány és az államjogi bizottság is.⁵¹ Október 4-én észrevételeket fűzött hozzá a Nemzetgyűlés Alkotmányjogi Bizottsága,⁵² október 8-án tudomásul vette a CSKP KB Elnöksége, majd október 11-én a Nemzetgyűlés bizottságainak együttes ülése és a Nemzeti Front Központi Bizottsága is foglalkozott vele.⁵³ Az alkotmánytörvény javaslatát időközben november első napjaiban nyilvános megvitatás céljából a sajtó hasábjain is közzétették.⁵⁴ A nyilvános vitára bocsátott nemzetiségi alkotmánytörvény-javaslat 2. cikkelyének 2. bekezdése „a nemzetiségi jogok érvényesítését” biztosító szervekről a következőképpen fogalmazott:

*A Cseh Nemzeti Tanács és a Szlovák Nemzeti Tanács külön törvényei határozzák meg, mely képviselői testületek és végrehajtó szervek mellett létesülnek külön szervek, amelyek biztosítják a nemzetiségi jogok érvényesítését és a törvények által meghatározott keretek között sajátos érdekeik önálló eldöntését.*⁵⁵

A szlovák politikai vezetés a Nemzetiségi Bizottság létrehozásával nem várt sem az SZNT kilátásba helyezett külön törvényeinek, sem pedig magának a nemzetiségi alkotmánytörvénynek a megszületéséig. Az SZLKP KB Elnöksége már 1968. szeptember 11-én megbízta Ondrej Klokočot, az SZNT elnökét az SZNT Nemzetiségi Bizottságának, valamint az SZNT Elnöksége melletti Nemzetiségi Titkárság megszervezésével.⁵⁶ Klokoč a szlovák pártvezetéstől kapott megbízás alapján szeptember 21-én az SZNT

50 Új Szó, 1968. október 2. Közlemény az SZLKP KB elnökségének üléséről, 1. p.

51 Új Szó, 1968. október 2. Végleges megszövegezés előtt a föderációs és a nemzetiségi alkotmánytörvény-tervezetek, 1. p.

52 Új Szó, 1968. október 5. Észrevételek a nemzetiségi törvénytervezethez, 3. p.

53 Új Szó, 1968. október 12. Egyetértés a törvényjavaslatokkal. Ülésezett a Nemzeti Front Központi Bizottsága, 1–2. p.

54 Pl. Rudé právo, 1968. október 4., Předsednictvo čs. vlády překládá k veřejné diskusi návrh zákona o postavení národností, 3. p.; Pravda, 1968. október 4., Návrh zákona o postavení národností v ČSSR. Na veřejnú diskusiu, 1. p.; Új Szó, 1968. október 5. A Csehszlovák Szocialista Köztársaság nemzetiségeinek helyzetét szabályozó alkotmányerejű törvényjavaslat, 1–2. p.

55 Jelen magyar fordítás az Új Szóban közzétett szövegváltozat alapján, de pontatlanul fordított részeinek korrigálásával készült.

56 SNA, f. ÚV KSS, Předsednictvo, a. j. 3., k. 1212., Zápis z 3. schůzky Předsednictva ÚV KSS, 11. 9. 1968.

Elnöksége elé is terjesztette a Nemzetiségi Bizottság és a Nemzetiségi Titkárság létrehozására vonatkozó javaslatot. A javaslat, amelyet az SZNT Elnöksége szeptember 23-án tárgyalta meg és hagyott jóvá, nemcsak a Csemadoknak és a KSZUT-nak a kizárólag nemzetiségi képviselőkkel álló, s nemzetiségi képviseleti szervként működő szerv létrehozását szorgalmazó elképzeléseivel ellenkezett, hanem a nemzetiségi alkotmánytörvény-javaslat 2. cikkelyének 2. bekezdésével is, amely olyan nemzetiségi szervek létrehozását feltételezte, amelyek biztosítják „sajátos érdekeik önálló eldöntését”.⁵⁷

A Nemzetiségi Bizottság az előterjesztett tervezet eredeti változata szerint egyharmad részben szlovák, egyharmad részben magyar, egyharmad részben pedig ukrán nemzetiségű képviselőkkel állt volna. A Gustáv Husákkal történt egyeztetést követően – amint arról Klokoč a javaslat tárgyalása során az Elnökséget tájékoztatta – annyi módosítás történt e téren, hogy tagjai a vegyes nemzetiségi összetételű területeken megválasztott szlovák, magyar és ukrán nemzetiségű képviselők lesznek. A lényegen azonban ez semmit nem változtatott, vagyis a bizottságot nem a nemzetiségek képviseleti szerveként, hanem az SZNT bizottságainak egyikeként, annak a nemzetiségi kérdésben illetékes kezdeményező és ellenőrző szerveként hozták létre, amely csupán a nevében különbözött a parlament többi bizottságától. Amíg a többi bizottság szlovákul a *komisia* megnevezést viselte, addig a Nemzetiségi Bizottság a *výbor* (Výbor SNR pre národnosti) megnevezést kapta.⁵⁸

Az SZNT Elnökségének Nemzetiségi Titkársága az Elnökség és a Nemzetiségi Bizottság segédszakszerveként jött létre, feladatai közé pedig egyebek között az tartozott, hogy kidolgozza a Nemzetiségi Bizottság és az Elnökség javaslatait, előkészítse az SZNT törvényeit és határozati javaslatait, s alapanyagokat készít a bizottság tárgyalásaira. Az SZNT Elnökségének szeptember 23-i ülése a parlament szerveinek legközelebbi feladatait is megvitatta, s ennek során a Nemzetiségi Bizottságra bízta az SZNT által elfogadandó nemzetiségi törvény tervezetének az elkészítését, aminek a határidejét 1968. október végében, azaz a nemzetiségi alkotmánytörvény elfogadásának idejében állapította meg.⁵⁹

Amíg a Nemzetiségi Titkárságot az SZNT Elnöksége saját hatáskörén belül is létrehozhatta, addig a Nemzetiségi Bizottság létrehozásához már a parlament plenumának a jóváhagyására volt szükség. A Nemzetiségi Bizottság létrehozására vonatkozó javaslat megtárgyalására és jóváhagyására az SZNT 1968. október 4-i ülésén került sor, az azonban nem zajlott zökkenőmentesen. Az egyik szlovák képviselő, Andrej Faglic – arra

57 SNA, f. Predsedníctvo Slovenskej národnej rady – uznesenia, zasadnutia 1960-1968 (a továbbiakban: P SNR), k. 174., Návrh na zriadenie Výboru SNR pre národnosti a Sekretariátu Predsedníctva SNR pre národnosti.

58 Magyar fordításban a bizottságoknak ez a megkülönböztetése nem érvényesült, mivel mind a *komisia*, mind a *výbor* magyar megfelelőjeként a *bizottság*ot használták.

59 SNA, f. P SNR, k. 174. Uznesenia zo schôdze Predsedníctva Slovenskej národnej rady zo dňa 23. septembra 1968.

hivatkozva, hogy a nemzetiségi alkotmánytörvény tervezete szerint a bizottságot csak az alkotmánytörvény elfogadása után lehetne létrehozni – már az ülés elején megpróbálta megakadályozni a javaslat napirendre tűzését, a testület azonban ennek ellenére a megtárgyalása mellett döntött.⁶⁰ Az SZNT Nemzetiségi Bizottságának létrehozására előterjesztett javaslat a következő volt:

**A Szlovák Nemzeti Tanács Elnökségének javaslata
a Szlovák Nemzeti Tanács Nemzetiségi Bizottságának létrehozására**

I.

A Szlovák Nemzeti Tanács Nemzetiségi Bizottsága

1. cikkely

A Szlovák Nemzeti Tanács Nemzetiségi Bizottságát (a továbbiakban csak bizottság) a Szlovák Nemzeti Tanács létesíti az SZNT Elnökségének javaslatára. A bizottságot a Szlovák Nemzeti Tanácsnak a nemzetiségileg vegyes választókerületekben megválasztott szlovák, magyar és ukrán nemzetiségű képviselői alkotják, továbbá az SZNT magyar és ukrán nemzetiségű nem képviselő tagjai.⁶¹

2. cikkely

A bizottság a tagjai közül hattagú elnökséget választ, azonos számban a szlovák, magyar és ukrán nemzetiségű tagjaiból.

A bizottság elnöke az SZNT nemzetiségi képviselője, miközben – ha az elnök az egyik nemzetiség tagja – az alelnök a másik nemzetiség tagja.

3. cikkely

A bizottság a Szlovák Nemzeti Tanács kezdeményező és ellenőrző szerve a szlovákiai nemzetiségek életének kérdéseiben.

Kifejezésre juttatja a nemzetiségek érdekeit és biztosítja jogaik gyakorlását.

Gondoskodik a Csehszlovák Szocialista Köztársaság nemzetiségi politikája alapelveinek betartásáról Szlovákia területén, főleg azáltal, hogy

a) kezdeményező javaslatokat terjeszt az SZNT Elnöksége elé a nemzetiségek gazdasági, politikai, társadalmi és kulturális élete kérdéseinek megoldására;

b) véleményt mond az SZNT szervei által javasolt intézkedésekről, amelyek kapcsolatban állnak vagy érintik Szlovákiának azokat a területeit, amelyeken jelentős mértékben élnek magyar vagy ukrán nemzetiségű polgárok;

c) felülvizsgálja az országos törvényeknek, a Szlovák Nemzeti Tanács törvényeinek és határozatainak s a nemzetiségek életét vagy az olyan területeket érintő más intézkedések gyakorlati végrehajtását, amelyeken túlsúlyban nemzetiségek élnek.

60 Stenografická správa o 21. schôdzke Slovenskej národnej rady v Bratislave 4. októbra 1968, 20–21. p.

61 Az SZNT nem képviselő tagjai alatt a testület 1968. szeptember 6-i kibővítése során kooptált személyeket értették.

4. cikkely

A bizottság tevékenységében a Szlovák Nemzeti Tanács tárgyalási és munkarend-jéhez, valamint az SZNT Elnöksége által jóváhagyott statútumhoz igazodik.

II.

Az SZNT Elnökségének Nemzetiségi Titkársága

1. cikkely

Az SZNT Elnökségének Nemzetiségi Titkársága az SZNT Elnökségének és az SZNT Nemzetiségi Bizottságának segédszakszerve.

Az SZNT Elnöksége Nemzetiségi Titkárságának nincs végrehajtó hatásköre.

A Szlovák Nemzeti Tanács illetékes szerveivel együttműködésben

a) szakmai és módszertani vonatkozásban kidolgozza a bizottság vagy az SZNT Elnökségének javaslatait;

b) előkészíti az SZNT törvényeinek és a Szlovák Nemzeti Tanács vagy az SZNT Elnöksége határozatainak illetékes javaslatait. A javaslatokat az SZNT Elnökségének megbízott tagja vagy a bizottság elnöke terjeszti az SZNT Elnöksége elé;

c) a Szlovák Nemzeti Tanács elnökét figyelmezteti a törvények vagy a határozatok végrehajtásának hiányosságaira a túlnyomórészt nemzetiségek által lakott területeken;

d) alapanyagokat készít a bizottság tárgyalásaira;

e) tevékenységéről negyedévenként jelentést terjeszt az SZNT Elnöksége elé.

2. cikkely

Az SZNT Elnöksége Nemzetiségi Titkársága feladatainak teljesítése érdekében az összes szlovákiai állami és gazdasági szerv, valamint szervezet köteles a titkárság rendelkezésére bocsátani a szükséges alapanyagokat.

3. cikkely

Az SZNT Elnökségének Nemzetiségi Titkársága a szakemberek köréből ideiglenes munkacsoportokat létesíthet az egyes feladatok előkészítésére és ellátására.

4. cikkely

Az SZNT Elnökségének Nemzetiségi Titkársága szervezetileg a Szlovák Nemzeti Tanács Irodájának része.

5. cikkely

A Szlovák Nemzeti Tanács Elnöksége hagyja jóvá az SZNT Elnöksége Nemzetiségi Titkárságának szervezeti felépítését és nevezi ki a titkárság vezetőjét.⁶²

62 Stenografická správa o 21. schôdzke Slovenskej národnej rady v Bratislave 4. októbra 1968, 133–135. p. (A magyar fordítás az Új Szó 1968. október 5-i számában közzétett szövegváltozat alapján, de pontatlan részeinek korrigálásával készült. A javaslatnak a bizottság leendő tagjainak jegyzékét tartalmazó részét nem közöljük, névsoruk, más adatokkal kiegészítve, megtalálható a tanulmány 1. táblázatában.)

A javaslatot előterjesztő Ondrej Klokoč a bizottság létrehozásának szükségességét egyebek között azzal indokolta, hogy az az SZNT segítségével lehet annak a törvénynek az előkészítésében, amelynek meg kell határoznia, hogy mely képviseleti testületek és végrehajtó szervek mellett jöjjenek létre a nemzetiségi jogok érvényesítését biztosító szervek. Andrej Faglic a javaslat vitája során ismét a bizottság létrehozása ellen érvelt, mondván, hogy még nincs kidolgozva a statútuma, s leszögezte, hogy ezért nem is szavazhat a javaslatra. Egy további szlovák képviselő, a költő Vojtech Mihálik a bizottság személyi összetételét bírálta, azt mechanikusnak nevezte, s elsősorban azt kifogásolta, hogy miközben a Csemadok képviselői ott lesznek a bizottságban, a Matica slovenská nem kap benne képviseletet. Zárszavában Klokoč azzal vette védelmébe a bizottság összetételét, hogy magyar és ukrán nemzetiségű tagjai nem a kulturális szövetségeket képviselik, hanem azért kapnak benne helyet, mivel az SZNT választott képviselői vagy kooptált tagjai. A jelenlevő képviselők végül szavazattöbbséggel – négy ellenszavazattal – megszavazták a Nemzetiségi Bizottság létrehozására vonatkozó javaslatot.⁶³

A 33 fős Nemzetiségi Bizottságban az SZNT 14 magyar és 6 ukrán/ruszin nemzetiségű képviselője és tagja mellett a vegyes nemzetiségi összetételű választókerületekben megválasztott 12 szlovák és egy cseh nemzetiségű képviselő is helyet kapott.⁶⁴ A bizottság tagjainak jegyzékét, nemzetiségét, foglalkozását, párthovatartozását, valamint választókerületét az 1. táblázat tartalmazza.

63 *Stenografická správa o 21. schôdzke Slovenskej národnej rady v Bratislave 4. októbra 1968*, 107–111. p.; *Új Szó*, 1968. október 5. A Szlovák Nemzeti Tanács történelmi jelentőségű ülése, 1–2. p.

64 Bár a korabeli források és a szakirodalom (pl. Zvara 1972, 72. p.; Šutaj 2016, 134. p.) egyaránt 13 szlovák nemzetiségű bizottsági tagot emleget, a bizottság egyik szlovákként elkönyvelt tagja valójában cseh nemzetiségű volt.

1. kép. Az SZNT határozata a Nemzetiségi Bizottság létrehozásáról⁶⁵

SLOVENSKÁ NÁRODNÁ RADA

UZNESENIE

SLOVENSKEJ NÁRODNEJ RADY

zo 4. októbra 1968

k návrhu na zriadenie Výboru Slovenskej národnej rady pre národnosti

Slovenská národná rada na návrh Predsedníctva SNR
z r i a ě u j e

podľa § 4 zákona o rokovacom a pracovnom poriadku
SNR č. 124/1964 Zb. Výbor Slovenskej národnej rady pre národnosti ako svoj iniciatívny a kontrolný orgán pre otázky života národností na Slovensku.

Výbor tvoria poslanci SNR národnosti slovenskej, maďarskej a ukrajinskej zvolení v národnostne zmiešaných volebných obvodoch a členovia SNR - neposlanci maďarskej a ukrajinskej národnosti.

P r e d s e d a
Slovenskej národnej rady
Ondrej Klokoč v.r.

⁶⁵ FKI, f. NT, 19. d. Uznesenie Slovenskej národnej rady zo 4. októbra 1968 k návrhu na zriadenie Výboru Slovenskej národnej rady pre národnosti.

1. táblázat. A Nemzetiségi Bizottság tagjainak névsora⁶⁶

Név	Nemzetiség	Foglalkozás	Párttagság	Választókerület száma és neve
Bánszky Zoltán	magyar	a párkányi autóbusz-vállalat géplakatos	SZLKP	25. Párkány
Anna Bilanyin	ukrán/ruszin	a vízközi ruhagyár dolgozója	SZLKP	69. Vízköz
Czaban Bálint	magyar	az abafalvai efsz elnöke	SZLKP	60. Torna
Cserge Károly	magyar	az alistáli efsz agrármérnöke	SZLKP	–
Vojtech Daubner	szlovák	a Szlovák Szakszervezeti Tanács elnöke	SZLKP	24. Érsekújvár
Dénes Ferenc	magyar	nyugdíjas, 1968 májusáig az Új Szó főszerkesztője	SZLKP	91. Királyhelme
Dobos László	magyar	író, a Csemadok elnöke	SZLKP	–
Petro Dupej	ukrán/ruszin	az eperjesi járási nemzeti bizottság elnöke	SZLKP	85. Nagysáros
Irena Ďurišová	szlovák	a Szlovákiai Nőszövetség elnöke	SZLKP	26. Nagysurány
Fábry István	magyar	pártmunkás	SZLKP	87. Rozsnyó
Faraga Ferenc	magyar	a közép-szlovákiai kerületi pártbizottság dolgozója	SZLKP	49. Losonc
Štefan Ferencei	szlovák	a dunaszerdahelyi járási pártbizottság vezető titkára	SZLKP	10. Dunaszerdahely
Gulis Valéria	magyar	a kissallói efsz könyvelője	pártonkívüli	17. Zseliz
Anna Hirka	ukrán/ruszin	homonnai járási tanfelügyelő	SZLKP	70. Homonna
Horváth Vince	magyar	a komáromi hajógyár rajzolója	SZLKP	16. Komárom
Martin Hraško	szlovák	a közép-szlovákiai kerületi pártbizottság titkára	Szlovák Megújodás Pártja	51. Nagykürtös
Mihajlo Hrib	ukrán/ruszin	a szinni Vihorlát üzem hegesztője	pártonkívüli	71. Szinna
Ján Janík	szlovák	a nyugat-szlovákiai kerületi nemzeti bizottság elnöke	SZLKP	12. Galánta
Vaszil Kapisovszkij	ukrán/ruszin	pedagógus, a P. J. Šafárik Egyetem docense	SZLKP	68. Bártfa
Ernest Križan	szlovák	a nyugat-szlovákiai kerületi pártbizottság elnökségi tagja	Szabadság-párt	18. Ipolsyág
Ladislav Leco	szlovák	a kelet-szlovákiai kerületi pártbizottság titkára	Szlovák Megújodás Pártja	75. Rozgony
Mihajlo Mindos	ukrán/ruszin	történész, a P. J. Šafárik Egyetem adjunktusa, a KSZUT elnöke	SZLKP	–
Ján Paško	szlovák	az SZLKP KB osztályvezetője	SZLKP	17. Léva
Ervín Polák	szlovák	a Csehszlovák Távirati Iroda szlovákiai igazgatója	SZLKP	7. Cseklész
Retkes Lajos	magyar	a búcsi efsz elnöke	SZLKP	15. Ógyalla

66 Stenografická správa o 21. schôdzke Slovenskej národnej rady v Bratislave 4. októbra 1968, 135–136. p.; Slovenská národná rada v IV. volebnom období 1964.

Františka Šimegová	szlovák	a melleki efsz dolgozója	pártonkívüli	21. Verebély
Stifter Emília	magyar	a somorjai közszolgáltatási üzem dolgozója	pártonkívüli	11. Somorja
Ondrej Súlety	szlovák	a kelet-szlovákiai kerületi pártbizottság titkára	Szabadság-párt	92. Tőketerebes
Szabó Rezső	magyar	jogász, a Csemadok vezető titkára	SZLKP	–
Szaniszló Gyula	magyar	a komaróci efsz traktorosa	pártonkívüli	74. Szepsi
Tomaskovics Károly	magyar	a szelőcei efsz elnöke	SZLKP	14. Vágsellye
Vilma Vaculová	cseh	a hurbanfalvai efsz dolgozója	pártonkívüli	13. Diószeg
Michal Žákovič	szlovák	a Szabadságpárt elnöke	Szabadság-párt	59. Rimaszombat

Az SZNT által elfogadott alapelvek szerint a Nemzetiségi Bizottság élére elnököt, alelnököt és hatfős elnökséget kellett választani, amelyben azonos számban kapnak képviselmet a bizottság szlovák, magyar és ukrán/ruszin nemzetiségű tagjai. Az elnökség tagjainak és vezetőinek megválasztása a bizottság alakuló ülésének a feladata volt, mindezeket a döntéseket azonban előzetesen a szlovák pártvezetésnek is jóvá kellett hagynia.

Ondrej Klokoč a Nemzetiségi Bizottság elnökére, alelnökére, elnökségi tagjaira és a Nemzetiségi Titkárság vezetőjére vonatkozó javaslatot 1968. október 18-án terjesztette az SZLKP KB Elnöksége elé jóváhagyásra. A javaslat a Nemzetiségi Bizottság elnökévé Fábry Istvánt, alelnökévé Petro Dupejt, további elnökségi tagjaivá Faraga Ferencet, Anna Hirkát, Ján Janíkot és Ernest Križant, a Nemzetiségi Titkárság vezetőjévé pedig Tolvaj Bertalant, a királyhelmecei általános műveltséget nyújtó középiskola igazgatóját javasolta.⁶⁷ Az SZLKP KB Elnökségének október 21-i ülése azonban a Klokoč által előterjesztett javaslatokat csak részben hagyta jóvá. A Nemzetiségi Bizottság elnökére és alelnökére, valamint a Nemzetiségi Titkárság vezetőjére előterjesztett javaslattal egyetértett, a Nemzetiségi Bizottság elnökségének többi tagjáról viszont nem határozott.⁶⁸

Tolvaj Bertalan kinevezését a Nemzetiségi Titkárság élére a Csemadok kezdeményezte, amely a Klokoč és a szövetség vezetése közötti 1968. július 30-i megállapodás alapján, Elnökségének augusztus 2-i és Központi Bizottsága augusztus 3-i döntése értelmében őt javasolta a titkárság vezetőjévé.⁶⁹ Kinevezése a szlovák pártvezetés álta-

67 SNA, f. ÚV KSS, Predsedníctvo, a. j. 9., k. 1214., Návrh na predsedu, podpredsedu a ostatných členov predsedníctva Výboru Slovenskej národnej rady pre národnosti a na vedúceho sekretariátu Predsedníctva SNR pre národnosti.

68 SNA, f. ÚV KSS, Predsedníctvo, a. j. 9., k. 1214., Zápis z 9. schôdze predsedníctva ÚV KSS, 21. 10. 1968.

69 FKI, f. Csemadok irattára, KB-VI-1, Jegyzőkönyv a Csemadok VI. Központi Bizottsági üléséről 1968. augusztus 3-án; *Hét*, 1968. augusztus 11. A Csemadok KB VI. ülésének határozata, 2. p.

li jóváhagyásának másnapján, október 22-én meg is történt, amikor is Klokoč közölte a nála látogatást tevő Tolvajjal, hogy azonnali hatállyal megbízza a Nemzetiségi Titkárság vezetésével.⁷⁰ Október 23-án az SZNT Elnöksége is határozatot hozott a titkárság vezetőjének kinevezéséről,⁷¹ amely ezt követően hivatalosan november 1-én kezdte meg a tevékenységét.

A Nemzetiségi Bizottság alakuló ülését 1968. október 23-ára hívták össze. Ezen Fábry Istvánt megválasztották a bizottság elnökévé, Petro Dupejt pedig alelnökévé, s jóváhagyták a bizottság munkatervét is,⁷² elnökségének tagjait azonban a pártvezetés jóváhagyásának hiányában egyelőre nem választották meg. Erre közel másfél hónap elteltével, a bizottság december 3-i második ülésén kerítették sort, amikor a bizottság hatfős elnökségébe – nyilván a pártvezetés jóváhagyásával – Fábry és Dupej mellett beválasztották Dobos Lászlót, Mihajlo Mindost, Štefan Ferenceit és Ján Janíkot.⁷³ Fábry István bizottsági elnökké jelölésének és választásának a hátterét nem ismerjük. Meglehet, csupán az állt mögötte, hogy a magyar nemzetiségű képviselők közül egyedül ő rendelkezett tapasztalattal parlamenti bizottság vezetése terén.⁷⁴ Nem zárható ki ugyanakkor teljességgel bizottsági elnökké tételének az a magyarázata sem, hogy az SZLKP Husák-féle új vezetése a demokratizálási folyamat hívének korántsem nevezhető Fábryra már ekkor a szovjetbarát irányzat potenciális szövetségeseként tekintett.

A Nemzetiségi Bizottság létrehozását, abban a formában, ahogyan az megtörtént, a Csemadok és a szlovákiai magyar értelmiség hatalmas csalódásként élte meg. Ezt a csalódottságot tükrözte a *Hét* szerkesztősége által szervezett beszélgetés is, amely során Bertha Géza és Gyönyör József jogászok, utóbbi a Nemzetiségi Titkárság későbbi munkatársa, Csanda Sándor irodalomtörténész, Hamar Kálmán történész és Kardos István szociológus mondott véleményt a Nemzetiségi Bizottságról és a nemzetiségi alkotmánytörvény tervezetéről.

A bizottságnak ezt a formáját valamennyien elhibáztak, illetve csupán ideiglenes megoldásnak tartották mindaddig, amíg meg nem alakulnak a végleges, önálló nemzetiségi szervek. Amint azt Csanda Sándor kifejtette, az SZNT határozata ellentmond mind az alkotmánytörvény-javaslatnak, mind pedig Gustáv Husáknak a Csemadok KB szeptemberi ülésén tett ígéretének. Gyönyör József és Hamar Kálmán annak az aggodalmának adott hangot, hogy a közös szervek létrehozása lényegében a

70 *Új Szó*, 1968. október 23. Tolvaj Bertalan az SZNT nemzetiségi titkárságának vezetője, 2. p.

71 SNA, f. P SNR, k. 175. Uznesenie Predsedníctva SNR z 23. októbra 1968 číslo 211.

72 *Új Szó*, 1968. október 24. Fábry István az SZNT nemzetiségi bizottságának elnöke, 2. p.

73 FKI, f. Gyönyör József iratai, 18. d., Zápisnica z 2. zasadnutia Výboru SNR pre národnosti, ktoré sa konalo dňa 3. decembra 1968 v Bratislave; *Új Szó*, 1968. december 4. Ülésezett az SZNT Nemzetiségi Bizottsága, 1. p. (Az *Új Szó* tudósítása az elnökség tagjainak sorából kihagyta Mihajlo Mindos nevét.)

74 Fábry 1964–1967 között az SZNT Helyi Gazdálkodási Bizottságának az elnöki tisztségét töltötte be.

meglevő helyzetet konzerválja, s az a veszély fenyeget, hogy nem lehet majd önálló magyar és ukrán nemzetiségi szerveket létrehozni. Csanda szerint a Nemzetiségi Bizottság megmaradhatna egyszerű parlamenti bizottságnak, a nemzetiségi öngazgatást pedig az SZNT nemzetiségi kamarájának létrehozásával vagy pedig egy Magyar Nemzetiségi Tanács megválasztásával lehetne biztosítani. Ugyanezen az állásponton volt Kardos István, aki szerint a magyar politikai képviseleti testület szerepét a Magyar Nemzetiségi Tanács tölthetné be.⁷⁵

Meglehetősen negatív véleményt fogalmazott meg a Nemzetiségi Bizottságról az orvos Janics Kálmán is, aki a prágai tavasz idején számos tényfeltáró írást publikált a magyar kisebbség történelméről és helyzetéről. A *Hét* című hetilapban megjelent egyik írásában arra mutatott rá, hogy a Nemzetiségi Bizottságnak ez a formája nem biztosítja a nemzetiségi öngazgatást, ráadásul ellentétben áll a nemzetiségi alkotmánytörvény-javaslat 2. cikkelyének 2. bekezdésével is, amely szerint a nemzetiségi szervek biztosítják a nemzetiségek számára „sajátos érdekeik önálló eldöntését”. Janics szerint ezért csakis olyan nemzetiségi szervek fogadhatóak el, amelyeknek magyar nemzetiségű tagjaik vannak és az alkotmánytörvény értelmében alkalmasak sajátos érdekeik önálló eldöntésére.⁷⁶

A nemzetiségi öngazgatás elvét azonban végül nemcsak a Nemzetiségi Bizottság létrehozása során nem tartották meg, hanem a nemzetiségi alkotmánytörvény előkészítésének záró szakaszában kiiktatták magából a jogszabályból is. Az október elején nyilvános megvitatás céljából közzétett alkotmánytörvény-javaslatához rendkívül sok észrevétel érkezett, amíg azonban a nemzetiségek által megfogalmazott javaslatok a nemzetiségi jogok bővítését szorgalmazták, addig a Matica slovenská, a különböző szlovák és cseh intézmények és szervezetek, vagy akár magánszemélyek beadványai általában amiatt fejezték ki az aggodalmukat, hogy a jogszabály a nemzetiségek számára túlzott jogokat kíván biztosítani.

A pro és kontra észrevételek egy része az alkotmánytörvény-javaslat preambulumaiba foglalt nemzetiségi öngazgatás elvére és a 2. cikkely 2. bekezdésére vonatkozott. A Szlovák Írók Szövetsége magyar tagozatának 1968. október 13-i keltezésű nyilatkozata például a saját nemzetiségi szervek nélküli öngazgatást látszat-öngazgatásnak nevezte, s megfogalmazta azt a kérést, hogy a törvényjavaslatban „rögzítsék azoknak az önálló nemzetiségi szervezeteknek a szükségét, amelyek a nemzetiségi öngazgatást kifejezik és gyakorolják”.⁷⁷

A KSZUT KB október 14-i észrevételei szintén hiányolták, hogy a tervezet 2. cikkelyének 2. bekezdése nem konkretizálja a létrehozandó nemzetiségi szerveket, s bírálta annak a „nemzetiségi jogok érvényesítését” biztosító „külön szervekre” utaló megfogalmazását is. Ez a KSZUT szerint arra enged következtetni, hogy a nemzetiségek

75 *Hét*, 1968. október 13. Egyforma mércével, 2. p.

76 *Hét*, 1968. október 27. A hivatalos nemzetté válás árnyékában, 11. p.

77 *Új Szó*, 1968. október 15. A Szlovákiai Írók Szövetsége magyar szekciójának nyilatkozata, 2. p.

saját ügyeiket nem saját maguk, hanem csupán e külön szerveken keresztül fogják tudni intézni. Tisztázatlannak tartotta végül az ukrán kulturális szövetség azt is, hogy ezeket a „külön szerveket” kinevezés vagy pedig demokratikus választások útján hozták-e létre.⁷⁸

A föderatív és a nemzetiségi alkotmánytörvény tervezetével kapcsolatban 1968. október 18-ig csak az SZNT Irodájába összességében 764 beadvány érkezett,⁷⁹ de természetesen nagy számban intéztek beadványokat a Cseh Nemzeti Tanácshoz, a Nemzetgyűléshez, valamint más állami és pártszervekhez is. A nemzetiségi alkotmánytörvényhez hozzászóló szlovák beadványok, mint például a Szlovák Tudományos Akadémia Lüdovít Štúr Nyelvtudományi Intézetének vagy a Matica slovenská állásfoglalása,⁸⁰ általában a nemzetiségek hivatalos nyelvhasználati jogának és az anyanyelvi művelődés jogának korlátozását, valamint a cseh és szlovák nyelv hivatalos államnyelvé nyilvánítását sürgették, de voltak, amelyek aggodalmukat fejezték ki a nemzetiségi öngazgatás alkotmányba foglalása miatt is.

A kormány 1968. október 18-án még a nemzetiségi alkotmánytörvény tervezetének október elején közzétett eredeti változatát terjesztette a Nemzetgyűlés elé megvitatása.⁸¹ A társadalmi vita, a nemzetiségek számára biztosítandó túlzott jogok miatti aggodalom ugyanakkor a jogszabály parlamenti bizottsági tárgyalásaira is begyűrűzött. Vojtech Mader, a szlovák igazságügyi megbízott helyettese például már a Nemzetgyűlés Kulturális, Külügyi és Egészségügyi Bizottságának október 15-i együttes ülésén elutasította, hogy a nemzetiségi szervezeteknek önálló döntési joguk legyen, véleménye szerint csupán kezdeményező és ellenőrző szereppel kellene rendelkezniük.⁸² Miután október 22-én a Nemzetgyűlés Alkotmányjogi Bizottságának kibővített ülésén is komoly aggodalmakat fogalmaztak meg az alkotmánytörvény-tervezettel kapcsolatban, a jelen levő Peter Colotka miniszterelnök-helyettes ígéretet tett az észrevételek figyelembe vételére és a javaslat átdolgozására.⁸³ Számos kifogást emelt az alkotmánytörvény tervezetével

78 *Нове життя*, 1968. október 19. Зауваження ЦК Культурного союзу українських трудящих до пропозиції конституційного закону про федерацію і конституційного закону про місце національностей, 3. p.

79 SNA, f. P SNR, k. 175. Informatívna správa o spracovaní pripomienok návrhov ku „Stanovisku k federalizácii ČSSR“ uverejnenému dňa 26. 9. 1968 v dennej tlači.

80 *Matičné čítanie*, 1968. október 28. Za práva slovenčiny, 7. p.

81 NA, f. ÚPV, Uznesenie vlády Československej socialistickej republiky zo dňa 18. októbra 1968 č. 365; Archiv Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky, Praha (a továbbiakban APSP), f. Národní shromáždění ČSSR – IV. volební období 1964 – 1968 (a továbbiakban NS ČSSR IV.), Tisk č. 209, Vládní návrh ústavního zákona o postavení národností v Československé soc. republice.

82 APSP, f. NS ČSSR IV., Stenografický záznam ze společné schůze výborů kulturního, zahraničního a zdravotního, která se konala 15. 10. 1968.

83 APSP, f. NS ČSSR IV., Zápis ze schůze výboru ústavně právního a delegace ostatních výborů NS dne 22. října 1968.

szemben az SZNT Elnöksége is, amely a 2. cikkely 2. bekezdésében szintén a nemzetiségi szervek önálló döntési jogát kifogásolta.⁸⁴

A Csemadok KB a kormány végleges döntése és az alkotmánytörvény nemzetgyűlési elfogadása előtt még egy utolsó kísérletet tett a jogszabály módosításának megakadályozására. A KB október 20-i galántai ülésén kiállt a jogszabály október elején közzétett tervezete mellett, s a Ludvík Svoboda köztársasági elnökhöz intézett levelében, amelyet Jan Smrkovskýnak, a Nemzetgyűlés elnökének is megküldött, azt kérte, hogy „a Nemzetgyűlés a nemzetiségek jogait illetően olyan alkotmánytörvényt fogadjon el, mely a legtökéletesebben biztosítja a nemzetek és a nemzetiségek, a köztársaság építőinek és alkotóinak egyenjogúságát”.⁸⁵

A tervezettel szembeni ellenvetések végül mégis elérték a céljukat, s a jogszabály szövegét végleges változatának kidolgozása során a nemzetiségek számára hátrányos módon módosították. A nemzetiségi alkotmánytörvény tervezetének végleges szövegét a kormány 1968. október 24-én már ebben a módosított formában hagyta jóvá és terjesztette a Nemzetgyűlés elé.⁸⁶ A módosítás a tervezetnek „a nemzetiségi jogok érvényesítését” biztosító szervekre vonatkozó részét annyiban érintette, hogy kimaradt belőle a „sajátos érdekeik önálló eldöntését” szavatoló kitétel, maga a bekezdés pedig a 2. cikkelyből átkerült az 5. cikkelybe. Kimaradtak a módosított jogszabályból a nemzetiségek önzagztatását, gazdasági és kulturális egyenjogúságát és az államhatalom gyakorlásában való egyenjogú részvételét szavatoló részek is. Nyelvük hivatalos érintkezésben való használatának lehetőségét az általuk lakott területre korlátozták, az arányos helyett pedig a „megfelelő” képviselőhöz való jogukat rögzítették, amit ráadásul a végrehajtó szervek mellőzésével a választott szervekre szűkítettek.

A módosítások ellen Szabó Rezső, a Csemadok vezető titkára személyesen is megpróbált szót emelni. Előzetesen ígéretet kapott arra, hogy részt vehet a kormány október 24-i ülésén, erre azonban végül mégsem nyílt lehetősége. Ezt követően a Nemzetgyűlés Alkotmányjogi Bizottságának október 25-i kibővített ülésén tett kísérletet a nemzetiségek véleményének tolmácsolására, amely során azt kérte, hogy a módosításokat jóváhagyásuk előtt vitassák meg a nemzetiségek képviselőivel is.⁸⁷ Próbálkozása azonban nem járt érdemi eredménnyel, s az Alkotmányjogi Bizottság, majd a Nemzetgyűlés

84 NA, f. ÚPV, k. 180., Stanovisko Predsedníctva Slovenskej národnej rady k návrhu ústavného zákona o postavení národnosti v Československej socialistickej republike.

85 Új Szó, 1968. október 23. A CSEMADOK KB levele köztársaságunk elnökéhez, 1. p.; *Rudé právo*, 1968. október 24. Dopis Csemadoku prezidentu republiky. Rovnoprávnost národům i národnostem, 1. p.

86 NA, f. ÚPV, Usnesení vlády Československé socialistické republiky ze dne 24. října 1968 č. 371; APSP, f. NS ČSSR IV., Tisk č. 211., Vládní návrh ústavního zákona o postavení národnosti v Československé soc. republice.

87 APSP, f. NS ČSSR IV., Zápis ze schůze výboru ústavně právního a delegace ostatních výborů NS dne 25. října 1968.

Elnökségének ugyanazonapi ülése a nemzetiségi alkotmánytörvény módosított változatát lényegében az előterjesztett formában hagyta jóvá.⁸⁸

A Nemzetgyűlés a nemzetiségi alkotmánytörvényt végül 1968. október 27-én, a föderációs alkotmánytörvénnyel egy időben, annak mintegy kiegészítéseként fogadta el.⁸⁹ A 144/1968. számú nemzetiségi alkotmánytörvény 5. cikkelye, amely kilátásba helyezte az alkotmánytörvényt konkretizáló végrehajtási törvények, valamint olyan nemzeti tanácsi törvények kidolgozását, amelyek meghatározzák, hogy mely képviseleti testületek és végrehajtó szervek mellett létesüljenek nemzetiségi, pontosabban „a nemzetiségi jogok érvényesítését” biztosító szervek, a következőképpen fogalmazott:

(1) Ezt az alkotmánytörvényt a Szövetségi Gyűlés törvényeivel és a nemzeti tanácsok törvényeivel hajtják végre.

*(2) A nemzeti tanácsok törvényei egyben meghatározzák, mely képviseleti testületek és végrehajtó szervek mellett létesülnek olyan szervek, amelyek biztosítják a nemzetiségi jogok érvényesítését.*⁹⁰

A nemzetiségek kárára módosított nemzetiségi alkotmánytörvényt, akárcsak korábban a korlátozott jogkörű ún. nemzetiségi szerveket, bár a korábbiakhoz képest kétségtelenül előrelépést jelentett, a kisebbségi magyar értelmiség csalódással fogadta. A Csemadok vezetése ennek ellenére továbbra is bízott benne, hogy – elsősorban a nemzetiségi alkotmánytörvény végrehajtási törvényei és az alkotmánytörvényből kimaradt tételeknek a végrehajtási törvényekbe való belefoglalása révén – sor kerülhet egy új és valóban működő nemzetiségpolitikai modell kialakítására. Ezt a reményt tükrözte a Csemadok KB 1968. december 14–15-i ülése, illetve az azon elfogadott nyilatkozat, amely szerint „bár az alkotmánytörvény adós maradt a nemzetiségeket megillető, a CSKP akcióprogramjában leszögezett elvek következetes érvényesítésével, ennek ellenére olyan vívmány, mely a magasabb szintű társadalmi kibontakozás alapjául szolgálhat”. A nyilatkozat az alkotmánytörvényből kimaradt, s a jövőben pótlandó tételek között sorolta fel egyebek között a nemzetiségeknek azt a jogát, hogy a sajátos nemzetiségi kérdésekben önállóan és az öngazgatás elvei alapján dönthessenek.⁹¹

A nemzetiségi alkotmánytörvényről a Nemzetiségi Bizottság és a Nemzetiségi Titkárság vezetői is kifejtették a véleményüket. A *Vasárnapi Új Szó*-ban megjelent nyilatkozatában Fábry István, Petro Dupej és Tolvaj Bertalan egyaránt felemás érzésekkel reagált

88 APSP, f. NS ČSSR IV., Zápis 91. schůze předsednictva NS z 25. 10. 1968.

89 A nemzetiségi alkotmánytörvény létrejöttéről lásd még Szabó 2004; Petráš 2007, 286–351. p.; Šutaj 2018, 240–264. p.

90 *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky*. Ročník 1968, částka 41, 402–403. p.

91 *Új Szó*, 1968. december 16. A CSEMADOK KB nyilatkozata, 2. p.

az alkotmánytörvényre, s bár létrejöttét pozitívan értékelték, nem titkolták, hogy többet vártak tőle, egyúttal felhívták a figyelmet realizálásának várható nehézségeire is.⁹²

Azon szervek egyike, amelyeknek a nemzetiségi alkotmánytörvény realizálásában, végrehajtási törvényeinek, köztük a nemzetiségi szervekről szóló törvény kidolgozásában közre kellett volna működniük, az SZNT Nemzetiségi Bizottsága volt. A bizottság e téren kifejtett tevékenységének bemutatása már nem tartozik tanulmányunk feladatai közé, annyit azonban feltétlenül rögzítenünk kell róla, hogy bár nem a nemzetiségek képviseleti szerveként, hanem egyszerű parlamenti bizottságként jött létre, 1968 őszén nagy ambíciókkal látott munkához. Kezdeti lendülete azonban a visszarendezés előrehaladtával megtört. A Husák-féle normalizációs rezsिम pedig végül nemcsak a nemzetiségi alkotmánytörvény végrehajtási törvényeinek elfogadását akadályozta meg, nem tartotta be magát az alkotmánytörvényt sem és a nemzetiségi ügyekkel foglalkozó szerveket is sorra leépítette.

Források és irodalom

Levéltári források

Archiv Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky, Praha

fond: Národní shromáždění ČSSR – IV. volební období 1964 – 1968

Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja

fond: Csemadok irattára

fond: Gyönyör József iratai

fond: Nemzetiségi Tanács

fond: Szabó Rezső iratai

Národní archiv České republiky, Praha

fond: Úřad předsednictva vlády 1968

fond: Ústřední výbor Komunistické strany Československa, 00/13, XIII. sjezd KSČ 31. 5. – 4. 6. 1966

fond: Ústřední výbor Komunistické strany Československa, 02/1, Předsednictvo 1962 – 1966

fond: Ústřední výbor Komunistické strany Československa, 10/5, Ideologická komise 1958-1968

Slovenský národný archív, Bratislava

fond: Predsedníctvo Slovenskej národnej rady – uznesenia, zasadnutia 1960-1968

fond: Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska, Predsedníctvo

fond: Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska, Zjazdy, konferencie

⁹² Vasárnapi Új Szó, 1968. december 8. Mi a véleménye?, 3. p.

Jogforrások

Sbírka zákonů Československé socialistické republiky 1968

Forráskiadványok

Stenografická správa o schôdzkach Slovenskej národnej rady 1968

Korabeli sajtó

Głos Ludu (Karviná) 1968

Hét (Pozsony) 1968

Matičné čítanie (Turócszentmárton) 1968

Нове життя (Eperjes) 1968

Prager Volkszeitung (Prága) 1968

Pravda (Pozsony) 1968

Rudé právo (Prága) 1968

Új Szó (Pozsony) 1968

Vasárnapi Új Szó (Pozsony) 1968

Szakirodalom

Felcman, Ondřej a kol. 2000. *Vláda a prezident. Období pražského jara (prosinec 1967 – srpen 1968)*. Praha–Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR–Nakladatelství Doplněk /Prameny k dějinám československé krize 1967 – 1970. Díl 8/1. sv./

Nowak, Krzysztof 2012. Mniejszości narodowe w Czechosłowacji wobec Praskiej Wiosny. In Machnik, Jan– Stawowy-Kawka, Irena (red.): *Prace Komisji Środkowoeuropejskiej PAU*. T. XX. Kraków, Polska Akademia Umiejętności, 39–62. p.

Petráš, René 2007. *Menšiny v komunistickém Československu. Právní a faktické postavení menšin v českých zemích v letech 1948 – 1970*. Praha, Eurolex Bohemia.

Popély Árpád 2008. *1968 és a csehszlovákiai magyarság*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet /Fontes Historiae Hungarorum, 3./

Rákoš, Elo–Rudohradský, Štefan 1973. *Slovenské národné orgány 1943 – 1968*. Bratislava, Slovenská archívna správa /Edícia Dejiny správy, 1/

Slovenská národná rada v IV. volebnom období 1964. Bratislava, Kancelária Slovenskej národnej rady.

Šutaj, Štefan 2016. Národnostné práva na prelome 60. – 70. rokov 20. storočia. Príklad postavenia maďarskej menšiny. In Tížik, Miroslav–Kmeť, Norbert (eds.): *Príliš ľudská tvár socializmu? Reforma zdola a okolnosti reformného procesu v Československu 1968*. Bratislava, Sociologický ústav SAV /Edícia Analýzy/, 109–148. p.

Šutaj, Štefan 2018. Príprava ústavného zákona o postavení národností v roku 1968. In Tokárová, Lucia–Pavlovič, Richard (eds.): *Na ceste k slovenskej štátnosti*. Bratislava, Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, odbor archívov a registratúr sekcie verejnej správy, 240–264. p.

Szabó Rezső 2004. *A Csemadok és a Prágai Tavasz. Beszélgetések, cikkek, előadások, dokumentumok*. Pozsony, Kalligram.

Szarka László 2016. *A multietnikus nemzetállam. Kísérletek, kudarcok és kompromisszumok Csehszlovákia nemzetiségi politikájában 1918–1992*. Dunaszerdahely–Pozsony, Kalligram.

- Žatkuliak, Jozef 1996. *Federalizácia československého štátu 1968 – 1970. Vznik česko-slovenskej federácie roku 1968*. Praha–Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR–Nakladatelství Doplňek /Prameny k dějinám československé krize 1967 – 1970. Díl 5/1. sv./
- Zvara, Juraj 1972. A CSKP nemzetiségi politikája a szocializmus építésének időszakában és a további feladatok. In Csanda Sándor (összeáll.): *Közös hazában. Tanulmányok a CSSZSZK magyar nemzetiségű lakosságának politikai, társadalmi, kulturális és gazdasági életéről*. Bratislava, Pravda, 5–82. p.

ÁRPÁD POPÉLY

A REPRESENTATIVE BODY FOR NATIONALITIES OR A SIMPLE PARLIAMENTARY COMMITTEE?

THE ESTABLISHMENT OF THE COMMITTEE FOR NATIONALITIES OF THE SLOVAK NATIONAL COUNCIL IN 1968

One of the achievements of the Prague Spring was the establishment of nationality bodies alongside the Czech and Slovak representative and executive bodies. In Slovakia, one such body was the Slovak National Council, the Nationalities Committee of the Slovak Parliament. The Nationalities Committee was envisaged by the nationalities of Slovakia, namely the Hungarians and the Ukrainians, to be the representative body of the national minorities. However, as the Slovak and Czech political leadership refused to allow the nationalities to have their own independent representative body, the Committee was finally established on 4 October 1968 as just one of the parliamentary committees. This paper discusses the background to the establishment of the Nationalities Committee and the circumstances surrounding its creation.

Adalék a szekeresgazdák történetéhez

Nemes kemenczei Kemenczky nemzetség
komáromi jelenléte

ÁKOS LENGYEL

Addition to the History of the Wagon-Keepers. The Presence of the Noble Kemenczky Clan of Kemencze in Komárom

Keywords: Komárom; wagon-owner in Komárom; nobility; title of nobility certificate; citizenry, endogamy; carpenter; farmer

Mielőtt részletesebben elemeznénk a kemenczei Kemenczky nemzetséget, ki kell térni a komáromi szekeresgazda társadalmi rétegre, amelynek ez a nemzetség is a része volt. A dolgozatban a szekeresgazda társadalmi réteg alatt, ugyanazon díszmagyart viselő, nemességgel rendelkező, vallási és rétegendogámiát tartó személyeket értünk, akik nem mellesleg a városi bandériumot alkották. A 19. század végére a református nemeseket – akik a városi bandériumot alkották – foglalkozásuktól függetlenül szekeresgazdáknak nevezték. A 18. században különböző mesterségeket űző személyek különböző díszmagyart viseltek, de a 19. század második felére nagyrészt magába olvasztotta ezeket a szekeresgazdák rétege. Az 1891-es ipari és gazdasági kiállításra készült egy kiadvány, ebben a következőképpen írnak a szekeresgazdáról: „Sajátképeni népviseletről csak a szekeres gazdáknál lehet szó; akik fekete posztó bekecs (mándlit), sűrű ezüst gombbal, ugyancsak ezüst gombos mellényt, magyar nadrágot és csizmát viselnek télen-nyáron egyaránt. Mikor nagyon szigorú tél van, a báránybéléses bekecs fölé terítik a százzrétű kerek köpönyeget. A superok, halászok és talpasok szintén hasonlóan öltözködnek, de magyar nadrág helyett bő és fönt ránczokba szedett (bugyogó-szerű) pantalon viselnek.” (Útmutató..., 55. p.)

Komáromban a 'szekeresgazda' szóval már a 18. század második felében találkozhatunk az anyakönyvi bejegyzésekben, ennek ellenére a rétegmegjelölésre valószínűleg a 19. század második felétől került sor. Erre utaló jeleket találhatunk Kelemen István¹ szekeresgazda visszaemlékezéseiben,² ahol említi egyebek között azt, hogy a

1 Kelemen István (1894–1993) a Komáromi Református Egyházközség gondnoka, városi kamarás. Az 1896-os millenniumi felvonuláson részt vevő Kelemen István szekeresgazda unokája.

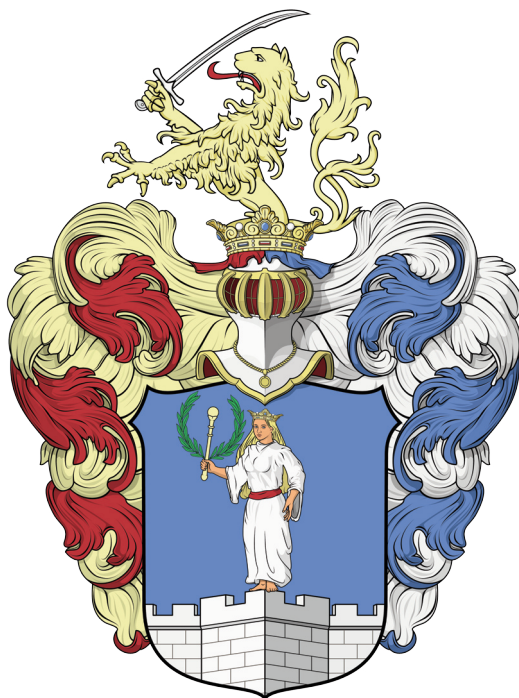
szekeresgazdák – fuvarozók – nem voltak a legvagyonosabb polgárok a városban, de ebbe a rétegbe sorolták a telkesgazdákat is, kik több hektár földdel és nagyobb vagyonnal rendelkeztek. Foglalkozásukat tekintve legjellemzőbb a földművelés volt, gazdagabb gazdákat földbirtokosként is feltüntetik a források. Továbbá számos más mesterséget űztek, úgymint: kertész, halász, hajóács, asztalos, csizmadia, kereskedő, kereskedői biztos, hajós, molnár, fuvarozó. A 19. század második felében értelemszerűen a vallási endogámia nagyobb szerepet kapott, mint a rétegendogámia. Természetesen voltak kivételek, van példa a vegyes házasságokra – leginkább a kertészek közt –, de a komáromi szekeresgazdák nagyon szoros kapcsolatban álltak a helyi református gyülekezettel. Ezt tanúsítja a gazdaénekkar is, amely 1880. május 9-én alakult, és lényegében a református egyház egyik énekkaraként szolgált, bár részt vettek világi eseményeken is. Kelemen István, az egyház gondnoka 1957-ben a következőket írta kéziratosszámlékezéseiben: „Ugyancsak a gazdákból rekrutálódott ebben az időben a kurátorok többsége. Alulírott azt sem tartja kizártnak, hogy csak a gazdák adták az Anyaszentegyháznak a kurátorokat. Úgyszintén a gazdáinkból választódott ki a presbiterok érdemes társasága, és ha még megvolt, akkor a diakónusok hűségese testülete is”. Ebből az idézetből érezhető a gazdák kötődése a gyülekezethez.

Nemes kemenczei Kemenczky nemzetség eredete és vitás vezetéke

A Kemenczky nemzetség vizsgálata előtt érdemes tisztázni, miért nemzetségről, nem pedig családról van szó a dolgozatban. Ebben az esetben Ballabás Dániel meghatározása az eligazító: „A nemzetség fogalma alatt itt és a továbbiakban egy közös őstől fiágon leszármazó, azonos vezetékevet viselő személyek összességét értjük. Ez nem azonos azzal, amit manapság általában családnak tekintünk.” (Ballabás 2013, 11. p.)

2 Kézirat 1957-ből és hanganyag az 1970-es évekből.

1. kép. A Kemenczky nemzetség címere

A Kemenczky nemzetség nemességszerző őse Kemenczky Péter volt, aki 1692. június 20/29-én kapta nemességét, még Kemenczei néven. A nemességszerzés napjának Alapi Gyula 20-át jelöli, (Alapi 1911, 8. p.) míg a később keletkezett nemességmegújító oklevélben 29-e áll. A Komáromvármegye nemes csalá dai című kötetben többször említik a nemzetség tagjait. 1769-ben Kemenczky Péter nemesi bizonyáglevelét kap (Alapi 1911, 38. p.), aki a családi feljegyzések alapján a nemességszerző unokája vagy annak fia, tehát dédunokája lehetett. A Nemességvizsgálatok című fejezet alatt három bejegyzés található. Az első Kemenczky 1692-es leszármazást jelöli, a másodikban egy 1769-es tanúvallatási jegyzőkönyvet találunk, ebben pedig Kemenczky István, János, András, Jánosnak fiai vannak megjelölve. A harmadikban az előző három személyhez csatlakozik Kemenczky Péter, aki valószínűleg az unokatestvérük (testvérük), esetlegesen nagybátyjuk lehetett a felsoroltaknak. A Nemességigazolások fejezetben található még egy bejegyzés, szintén 1769-es dátummal. Ezt Kemenczky István, János, András, Jánosnak fiai kapták Komáromban, hivatkozva az 1692-es armálisra, amit Kemenczey Péter kapott. (Alapi 1911, 152. p.) A vezetéknévvel kapcsolatos következtetések már eddig is feltűnhettek. A Kemenczey/i családnév helytelen használatú, legalábbis Komáromban a nemzetség nem használta, az 1769-es dokumentumok pedig ezt igazolták. A Komárom vármegyei nobilitáriában megtalálható, acta Kemenczyana 10-es

számú iratban három külön tanúvallomás olvasható. Az első 1769. február 26-án jegyezték le. Itt a bevezetőnél vázolják a családfát a nemességszerzőtől az igazolást kérelmezőig, ami pontosan négy generáció. A tanú, akit kihallgattak: nemes Kosár Ferenc, 85 éves, komáromi lakos. Nem mellesleg a Kos(s)ár nemzetség szintén a szekeresszázadok társadalmi rétegéhez tartozott, általában a böggellői előnevet használták Komáromban. Ebben a dokumentumban Kosár Ferenc igazolja, hogy jól ismeri a kérelmező testvéreket úgymint: Kemenczky Istvánt, Andrást és Jánost. Édesapjukat, Kemenczky Jánost és testvéreit Pétert, Istvánt és Ferencet (utóbbi kettő már 1769-ben elhunyt) is jól ismerte. Itt egy fontos információt is közöl, amely elősegíti a témával kapcsolatos kutatást, mégpedig Kosár Ferenc igazolja, hogy Kemenczky Péter 1769-ben szintén a Megyercsi utcában lakik. Ez azért fontos, mert 1945-ig a Megyercsi utcában leginkább szekeresszázadok laktak. Természetesen más utcában is laktak gazdák, azonban a Megyercsi volt a legjellemzőbb a rétegükre. Erről nevezték el a gazdák verbunkját is, amely Megyercsi induló néven maradt fent. Kosár Ferenc a kérelmezők nagyapját szintén ismerte, lakóhelyét pontosan megnevezte. A tanúvallomás során több részletes információt közöl, amelyek a következők: a tanú apja Kemenczky Ferencről – a kérelmezők nagyapjától – a kuruc háborúban szénát vásárolt (tehát gazdasági kapcsolatban voltak). A tanú apja és az előbb említett Kemenczky Ferenc együtt gazdálkodtak az Erzsébet-szigeten, és barátságban voltak. Kosár Ferenc édesapja és több nemes gazda is – kik az Erzsébet-szigeten bírtak földet – említette, hogy Kemenczky Ferenc édesapja, Péter valóságos nemes volt, és élt is nemesi szabadságjogaival. A tanú továbbá igazolta, hogy gyermekkorától Komáromban élt, és egyszer sem hallotta vagy látta, hogy Kemenczei Péternek nevezték volna a kérelmezők dédapját. Csakis nemes Kemenczky Péterként emlegették. A második tanú a 90 éves nemes Jókai András volt, szintén komáromi lakos volt. Ő ismerte a kérelmezők édesapját, Kemenczky Jánost és testvéreit is, sőt azok atyját is, Kemenczky Ferencet. Továbbá állítja, hogy Ferenc a kuruc háború idején a keszégfalvi és vízvári halászházakat bírta, valamint „szigeteknek” javát kaszálni szokta. Ebben az esetben pontosan nem tudni, mely szigetekről vall a tanú. Jókai András a kuruc háborúban nemes Lábod Urat szolgálta, aki ismerte még Kemenczky Pétert (a nemességszerzőt), és valóságos nemesként tisztelte őt. Utoljára hozzáteszi, hogy Komárom sz. kir. városában soha nem hallott Kemenczei családról/nemzetségről, csakis Kemenczkyről. A következő dokumentum 1769. május 5-i keltezésű, ebben Nagy Gergely tesz tanúvallomást arról, hogy a kérelmezők apját és nagyapját is ismerte. Továbbá kiemeli, hogy Kemenczky Ferencsel közeli viszonyban álltak, mivel a szomszéd utcában lakott, közvetlenül a tanú lakhelye (a Megyercsi utca) mellett. Nagy Gergely is igazolta, hogy nemes Lábod Úr közeli viszonyban volt Kemenczky Péterrel. A harmadik dokumentum 1769. szeptember 2-án íródott, ebben a tanúk aláírásukkal igazolták, hogy Kemenczei családról nem tudnak, ellenben Kemenczkyekről igen. A következő három személy írta alá a dokumentumot: Ns. Töltés István, 48 éves;

Ns. Furó Sámuel, 50 éves; Ns. Szabó János, 57 éves.³ A vezetéknev írásával kapcsolatos eltérések az egész 18. század folyamán fennálltak. A római katolikus anyakönyvekben⁴ így írták: Kemenczeinek, Kemencziknek, Kemenszkynek, Kemenczkinék. A vezetéknevvel kapcsolatos dilemmának 1802. február 12-én lett vége, Alapinál hónapként június van megjelölve (Alapi 1911, 218, 219. p.), mikoris a nemzetség I. Ferentől megkapta a nemesség megújítását igazoló oklevelet. Ebben az oklevélben a Kementzky alakot használják, ezzel a vezetéknevvel kapja meg a nemesség megújítását István, András, Péter János, István, János, János, Sámuel, István, Ferenc, Sándor. A feleségek neve is fel van tüntetve, tehát genealógiai szempontból beazonosíthatóak a személyek. (HU-MNL-OL-A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 60. kötet – 639–644. p.)⁵ Vezetéknevük írása még a 19. század második felében változott, a 'tz' kapcsolatot felcserélte a 'cz', később már így kerültek be az anyakönyvekbe a személyek nevei.

A vezetéknev problémája után érdemes kitérni a nemzetség „mozgására”, és komáromi jelenlétére. A magyar nemességre jellemző volt a belső migráció (Rác 1988, 67. p.), ez a Kemenczky nemzetséget sem kerülte el. A családi feljegyzéseken kívül találunk erre bizonyítékot Alapinál is. Bizonyáglevelet kaptak 1829-ben Kemenczky József, József fia. 1838-ban János, Károly és János fiaival Pakson, Gábor Pákozdon, és János fiai. 1840-ben Dániel; József és Dániel fiával, Károly; Miklós, Gyula és Kálmán nevű fiaival Miskolcon, illetve József, Sámuel fia. (Alapi 1911, 218., 219. p.)

A nemzetség mozgásának felmérésében segítségül vannak még a komáromi nemesi összeírások. Az összeírásokat tekintve Kemenczky nemzetség képviselői általában sűrűn vannak képviselve, a legtöbb személy egyazon összeírás alatt 27 volt. Legrészletesebb egyértelműen az 1847-ben készült nemesi összeírás volt, amelyben támpontot kapunk a városon kívül élő, dolgozó nemzetségtagokról is. Ebben nemcsak genealógiai adatokat kapunk, hanem szép számmal jelölnek meg foglalkozásokat is. A foglalkozás is indokot adhatott a költözésre. Valószínű ez történt a fent említett Dániel és Károly esetében is, kik már Miskolcon éltek és asztalosokként dolgoztak. Jogi státuszt érintően mindenképpen meg kell vizsgálni a család tagjait, hogy képet kaphassunk arról, melyik státuszt preferálták a városon belül: nemesit, polgárit, esetleg mindkettőt? Komárom társadalmában, a szabad királyi városi cím elnyerése viszonylagos stabilitást hozott a lakosok életébe. Mindezek után a szekeresgazdák is érdeklődést mutattak a polgári rend iránt, bár belépésük nem volt túl gyakori. Ez a jogi variabilitás más szabad királyi városokra is jellemző volt. Valószínűsíthetően a legnagyobb problé-

3 Státny archív v Nitre, Komárňanská Župa, acta nobilitaria.

4 1783-ig a komáromi reformátusok anyakönyvi bejegyzéseit a római katolikus anyakönyvekben vezették.

5 https://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii/hu_mnl_ol_a057_60_0299/?list=eyJxdWVyeSI6IjE4MDIga2VtZW4qliwiZmlsdGVycyl6eyJEQVRBQkFTRSI6WyJLSVJlI19fQ&fbclid=IwAR0f5ZmKAS87RnAu8QqIPGMon02uyTgrlOMpxA0GwSI6dBB-8tk55X0X1XY, letöltés: 2022.05.14.

ma ebben az esetben a polgári eskü volt. Az eskü szövegében erős katolikus hatás volt érezhető, ezért a református nemesek egyszerűen megtagadták az eskütételt, ami 1747. júniusáig összesen 90 személyt jelentett. (Paluga 2017, 99. p.) A Kemenczky nemzetségből 1745 és 1847 között 12 személy lépett be a polgári rendbe, 7 esetben fel van tüntetve a felekezeti hovatartozás, 8 személynél a foglalkozást is megjelölték.⁶ Felekezetüket tekintve mind reformátusok voltak, ahogy a többi szekeresgazda nemzetség is (bár akadt néhány kivétel).

Foglalkozás és családi kapcsolatrendszer

Első látásra a címben szereplő két témát teljesen különállónak gondolhatnánk, bár a gyakorlatban ez mást mutat. Mint említettük, a szekeresgazda réteg esetében is kimutatható az endogámia több fajtája, úgymint vallási és rétegendogámia is. A leszármazottak és a visszaemlékező szekeresgazdák szerint a késő rendi időszak után továbbra is uralkodott a „föld a földdel házasodik” elv. Ezt bizonyítja számos eset, például az 1894-ben házasodó nemes Kossár István földbirtokos, ki a szomszéd házban élő nemes Rácz Lídiát vette feleségül. A szülők mindkét esetben szekeresgazda nemzetségekből származtak.⁷ Másik példa 1883-ból: nemes Gulyás János földbirtokos feleségül vette az ugyanabban az utcában lakó nemes Kosár Máriát, akinél külön feltüntetik foglalkozás gyanánt, hogy „földművesnő”. Mindkét félnél a szülők földbirtokosok/földművesek, még az esküvői tanúk is földbirtokosok.⁸ A „föld a földel házasodik” elvről Kósa László azt írja, hogy a polgárosodás szellemében a vagyoni állapot lépett a származás helyébe. (Kósa 2001, 122. p.) Szekeresgazdák esetében ez azért is érdekes, mert a házasodási szokásaikból látszik, hogy a föld- vagy a foglalkozásorientált házasság általában nemesi származáshoz is (!) kötődik. Amennyiben lehetőség van rá, a már ismert szekeresgazda nemzetségek közül választottak párt a házasulandók (természetesen kivétel itt is akadt). A 19. századi társadalomváltozásról Kövér György a következőket írja: „Felfogható a 19. századi átrétegződés valamifajta professzionalizációként is, ahol a foglalkozási csoportok nemcsak differenciálódnak, hanem eljutnak a közös csoporttudatig, sőt a szakmai önszerveződésig.” (Gyáni-Kövé 2003, 109. p.) Következtethetünk arra, hogy a foglalkozások nagymértékben befolyásolták a szekeresgazda társadalmi réteg formálódását, ezáltal nagy hatással voltak a házasodási politikájukra.

A fentieket bizonyítva érdemes megvizsgálni a Kemenczky nemzetség házassági szokásait és a családtagok által űzött foglalkozásokat. Kiindulásképp nézzük meg az

6 Štátny archív v Nitre, pracovisko Archív Komárno, A.XXIV. Mestská a obecná správa do roku 1945, A.XXIV.1. Magistráty, Magistrát mesta Komárno 1277 – 1922 (1923), „Felesküdött polgárok lajstroma”.

7 Štátny archív v Nitre, Druhopský ref. Komárno, inv. č. 236., šk. č. 462.

8 Štátny archív v Nitre, Druhopský ref. Komárno, inv. č. 236., šk. č. 461.

előző fejezetben tárgyalt polgári rendbe belépő Kemenczkyek foglalkozását. 8 esetben van feltüntetve a foglalkozás, ebből 4 asztalos volt. A komáromi asztalosok egész Magyarország területén dolgoztak (ebben a témában több tanulmány is született). 1761-ben a szentesi református templom belsejét is komáromi asztalosok készítették, ahol a mennyezet közepén egy táblán a következő felirat szerepelt: „Kemenczki Péter. Molnár Mihály. Ifjú Jókai Sámuel. Rév Komáromi Asztalos Mesterek által.” (Kecskés 2006, 166. p.) Az 1761-ben polgári rendbe felvett Kemenczky Istvánnál a kereskedési biztos és halász foglalkozást is feltüntették. Kereskedőt rajta kívül még kettőt találunk. Halász foglalkozást találhatunk az 1764-ben belépett Kemenczky András nevénél. A 19. századi halászmesterekről is van egy névsor, melyben három esetben említették a Kemenczky nemzetség egy-egy tagját. (Kecskés 2006, 113. p.) A genealógiai kutatósoknak köszönhetően felmérhetők a nemzetség által űzött legjellemzőbb foglalkozások. A 18. század második felében az asztalos, földműves/fölbirtokos és halász foglalkozás volt a legjellemzőbb. A 19. századtól leginkább kereskedő/kereskedési biztos, fuvarozó, hajóvontató, hajóács, hajós mesterséget gyakorolták. Az asztaloság azonban a nemzetség tagjainál kitartott egészen a 20. századig. A családfők természetesen nem csak a felsorolt jellegzetes munkakörökben mozogtak, akadtak köztük szabók, pénzváltók és értelmiségi pályán mozgók is. Hozzá kell tenni, a mesterségeket elég gyakran váltották, valószínűleg azt gyakorolták, ami éppen a legjövedelmezőbb volt. Vannak példák, mikor minden egyes születendő gyermeknél különböző foglalkozás van feltüntetve a családfőnél. Ilyen nemes Kemenczky József, aki a katolikus nemes Nagy Zsigmond városi tisztviselő Mária nevű lányát vette feleségül 1868-ban. A házaspár tanúi Pulay Kornél polgármester és Sárkány Ferenc volt városi főbíró voltak. A házasság megkötésekor József tanítóként szerepel, (Házassági anyakönyv 1829–1872. Református Egyház, Komárom),⁹ 1871-ben Keszegfalván földbirtokos, (Szülöttek és megkereszteltek anyakönyve 1865–1875. Református Egyház, Komárom),¹⁰ 1873-ban földész, (Szülöttek és megkereszteltek anyakönyve 1865–1875. Református Egyház, Komárom),¹¹ 1877-ben ügyészégi írnok, (Szülöttek és megkereszteltek anyakönyve 1875–1891. Református Egyház, Komárom)¹² és 1879-ben már ügyészégi hivatalnok-

9 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GBTQ-R9B?i=145&wc=9PQ3-44H%3A107653801%2C107653402%2C107653403%2C108743201&cc=1554443>, letöltés: 2023.04.21.

10 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9BT7-61C?i=124&wc=9PQ3-C65%3A107653801%2C107653402%2C107653403%2C108355701&cc=1554443>, letöltés: 2023.04.21.

11 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9BT7-X9L?i=162&wc=9PQ3-C65%3A107653801%2C107653402%2C107653403%2C108355701&cc=1554443>, letöltés: 2023.04.21.

12 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-8BT7-XGF?i=38&wc=9PQ3-C6D%3A107653801%2C107653402%2C107653403%2C108434601&cc=1554443>, letöltés: 2023.04.21.

ként szerepelt. (Szülöttek és megkereszteltek anyakönyve 1875–1891. Református Egyház, Komárom)¹³ Foglalkozást tekintve a nemzetség fontos szerepet vállalt a komáromi asztalosmesterek történetében. Két ág a 18. századtól gyakorolta ezt a mesterséget. Nehézséget okoz, hogy egy nemes Kemenczky generáció asztalosai közt ugyanazon nevű iparosokat találunk. Az egyik asztalosvonal nemes Kemenczky Sándor (1799-es születésű, felesége nemes Kováts Lídia) 1842-es halálával valószínűleg megszakadt. Sándor édesapja nemes Kemenczky Péter, foglalkozását tekintve kereskedő és asztalos. Édesanyja nemes Mézes Judit. A Mézes nemzetség egyik képviselője, György 1698-ban kapott nemesi bizonyáglevelet Komárom vármegyétől. Mézes András gyermekeivel, Andrással és Ádámmal 1721-ben kaptak nemesi bizonyáglevelet. (Alapi 1911, 45. p.) Ez a nemzetség szintén a komáromi szekeresgazdák rétegét erősítette. Visszatérve a Kemenczky nemzetséghez, az egyik ágnál egészen biztosan 4 generáció „örökölte” az asztalosmesterséget. Ez a téma is megköveteli a további kutatásokat, azonban elengedhetetlen vázolni a részeredményeket. Minél közelebb kerülünk a nemességszerző őshöz, annál bizonytalanabb adatokat kapunk az asztalosok vonatkozásában. A nemességszerző Kemenczky Pétert követő 2. vagy 3. generációhoz tartozó Kemenczky Péter foglalkozásánál már fel van tüntetve a kereskedő, illetve az asztalosmesterség. Fia nemes Kemenczky Sándor, akinél szintén az asztalos és kereskedő van feltüntetve az anyakönyvi bejegyzésekben. Első felesége nemes Seres Éva volt, akinek az apja szintén asztalos volt. Ebből a házasságból született Sándor fia, foglalkozása szintén asztalos. Második házasságából (özvegy Tóth Lídia) született két fia, Zsigmond és Sámuel, az előbbi asztalosmester, utóbbi asztalos. Az első házasságból született Sándor asztalosmester első felesége nemes Tuba Zsuzsanna. A Tuba nemzetség tagjai 1722-ben kaptak nemesi bizonyáglevelet a vármegyétől. (Alapi 1911, 61. p.) Ennek a nemzetségnek volt tagja Tuba János országgyűlési képviselő, takarékpénztár igazgató. (Szinyei) Ifjabb Kemenczky Sándor második felesége Erdélyi Mária volt, aki szintén szekeresgazda nemzetségből származott. A mesterséget egészen biztosan a második feleségétől született fia, Kemenczky Lajos vitte tovább. 1884-ben a házassági anyakönyvben található bejegyzésben asztalosként tüntetik fel.¹⁴ Mindezek alapján elmondhatjuk, hogy a Kemenczky nemzetség egyik ága legalább 4 generáción keresztül űzte az asztalos foglalkozást, ami a – földművelést leszámítva – szekeresgazdák közt ritkaszámba ment. Az eddigi kutatások azt mutatják, hogy a komáromi szekeresgazdák mindig alkalmazkodtak az aktuális gazdasági helyzethez, valószínűleg ez az oka annak, hogy többször váltottak életük során foglalkozást, legyen szó iparról vagy földművelésről. Más nemzetségeknél következesen, több generáción keresztül nem

13 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-8BT7-XV2?i=74&wc=9PQ3-C6D%3A107653801%2C107653402%2C107653403%2C108434601&cc=1554443>, letöltés: 2023.04.21.

14 Štátny archív v Nitre, Druhopisy ref. Komárno, inv. č. 236., šk. č. 461.

tudunk egyelőre felmutatni iparban olyan képviselőt, mint amelyet a Kemenczky nemzetségnél láthatunk.

Összegzés

Amennyiben a komáromi szekeresgazdák társadalmi rétegéről szeretnénk kapni átfogó képet, egyéb források mellett érdemes megvizsgálni egy-egy nemzetség genealógiai történetét. Nem minden esetben lehet olyan részleteséggel, mint a kemenczei Kemenczky nemzetségnél, de így is számos fontos adatot nyújtanak. Az anyakönyvek, a nemesi összeírások és egyéb források a családi kapcsolatrendszer mellett betekintést nyújtanak a foglalkozásokba és a nemesek migrációs folyamataikba. Mindezen adatok és eredmények erősen hozzájárulnak a város 19. századi képéhez.

Irodalom

- Dr. Alapi Gyula 1911. *Komáromvármegye nemes családai*. Komárom, Spitzer Sándor Könyvnyomdája.
- Ballabás Dániel 2013. A magyar nemesség társadalmi tagolódása (16–20. század). In Kollega Tarsoly István et al. (szerk.): *Genealógia 2*. Budapest, Tarsoly Kiadó.
- Gyáni Gábor–Kövé György 2003. *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Kecskés László 2006. *Komáromi mesterségek*. Komárom, Kiadta a Kecskés László Társaság.
- Kósa László 2001. „Hét szilvafa árnyékában”. *A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Paluga, Lukáš [é.n.]. Remeselníci medzi komárňanskou honoráciou a inkorporovaným mešťanstvom. In *Remeslá a živnosti v dejinách miest / Mesterségek és kisipar városaink tükrében*. Bratislava–Komárno, MVSZ, Štátny archív v Nitre, pracovisko Archiv Komárno.
- Rácz István 1988. *Városlakó nemesek az Alföldön 1541–1848 között*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Szinnyei József 1891–1914. *Magyar írók élete és munkái*.
- Útmutató... 1891. *Útmutató Komárom vármegye, Vár. és Szab. Kir. Város rövid ismertetésével*. Komárom, Kiadja a kiállítási végrehajtó bizottság. Nyomtatott Ziegler Károly könyvnyomdájában, Ipar- És Gazdasági Kiállítás Komáromban.

ÁKOS LENGYEL

ADDITION TO THE HISTORY OF THE WAGON-KEEPERS. THE PRESENCE OF THE NOBLE KEMENCZKY CLAN OF KEMENCZE IN KOMÁROM

The aim of the research is to understand why the Komárom wagon-keepers passed on their feudal traditions until the first half of the 20th century. What family and occupational ties were necessary for this social stratum to survive until 1945? In order to answer this question, it is necessary to look into the history of individual clans using genealogy. This will give us a picture of family relationships, occupation, and the variability of the latter. From the study of these relationships, we can get an idea of the stratification and religious endogamy of the wagon-keepers. However, we must not forget their legal status in the town. The question arises for the wagon-owning clans: when and how many times did they prove their nobility (if at all)? Of course, there were also examples where they entered the civil order despite their noble status. The Kemenczky clan of Kemencze is relatively well documented and their activities in Komárom can be well analysed. It is possible to observe the problems caused by the misspelling of a surname, which could only be finally resolved 100 years later.

LISZKA JÓZSEF Egy csónakban

Rendhagyó könyvismertetés lesz ez, talán inkább afféle köszöntőnek mondható, hiszen az egyik szerző, Szarka László e sorok írása során még nem, de megjelenésük idejére már betöltötte hetvenedik életévét, Ján Botík meg nagyjából a *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2023. évi harmadik száma napvilágra kerülése táján tölti be a nyolcvanötöt. Sok közös van bennük, s ennek egyik markáns vonulatát majd éppen az alább szóba kerülő munkák cövekelik ki, de általánosságban is: Ján Botík historiográfiai érdeklődéssel megáldott néprajzkutató, Szarka László meg mindig is élénk etnográfiai (kultúrantropológiai stb.) vonzalmakat is felvillantó történész. A geográfiai térség, amiben az a bizonyos csónak képletesen (és némileg képzavarosan) cikázik, alapvetően a Kárpát-medence etnikai tengere, az idősík leginkább a dualizmus korától napjainkig nyúlik. Most nem az a cél, hogy ezt a munkát elvégezzem, de mindenképpen utalni kell két alpműre, amelyek a két nevezett csónakos nevéhez kapcsolódnak, s noha különböző aspektusokból, de voltaképpen mégiscsak ugyanazt vizsgálják: Botík a Szlovákia politikai határai közé zárt multietnicitást,¹ a Szarka által (is) szerkesztett (részben írt) kötet² meg a határokon átnyúló etnicitást, a kulturális nemzet entitását. Ilyen kitérőt persze Botík is tesz, hiszen az említett kötetben a Szlovákia határain kívül élő szlovákoknak (ha jól emlékszem, ő ezt így nem használja, de a szlováknak mint kulturális nemzetnek) is szán egy kiegészítő zárófejezetet, ami még inkább indokolhat egy alapos, analitikus egybevetést. Miközben periférikus látásukkal folyamatosan a másikat is figyelik, vigyázó szemüket hol Pozsonyra, hol Budapestre vetik, részben mások a kiindulási, de voltaképpen azonosak a megérkezési pontok. E két szóba hozott alpmű analitikus megértését is segíti az a kötet, amely jelen ismertetésfélém első sarokpontját jelenti.

- 1 Botík, Ján: *Etnická história Slovenska. K problematike etnicity, etnickej identity, multietnickeho Slovenska a zahraničných Slovákov*. Bratislava, Lúč, 2007, 231 p.
- 2 Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László szerk.: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest, Gondolat Kiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet, 2008, 508 p.

1.

A Szarka László és Tóth István által jegyzett, szerkesztett kötet címe (*A magyarországi szlovákok*) meglehetősen homályban hagyja a publikáció valódi jellegét.³ A tanulmányértékű bevezető címe (*A magyarországi szlovákok története a források tükrében*) viszont már jelzi, hogy valójában dokumentumgyűjteményről van szó. Mégpedig a szlovák történelemre, azon belül is a szlovákok mint nemzeti kisebbség történetére vonatkozó, több száz, több ezernyi meglehetősen dokumentumból való szemezgetés eredményeként létrejött kulcsfontosságú források gyűjteménye. Ez talán némi magyarázatra szorul, ugyanis a „magyarországi szlovákság” mint entitás vizsgálata, történetileg nézve két részre bontható, és (talán) bontandó. Az első a történeti Magyarország szervezeti keretei között élő szlovák nemzetiség léte, a második az első világháborút követő békeszerződések utáni Magyarország területén élő szlovákok kisebbségi helyzete. A mindösszesen 92 forrást az összeállítók tizenhat tematikai egységbe rendezték. Az első blokkot a magyar államalapítást megelőző afféle előtörténet okiratai, krónikatöredékei képezik,⁴ majd tíz, kronológiai sorba rendezett témakeretben az első Csehszlovák Köztársaság megalapításáig terjedő fontos forrásokba nyerünk betekintést.⁵ Ezt követően a 20. századi dokumentumok geográfiaiailag összetettebb és tagoltabb képet mutatva jórészt (ám ennél azért bonyolultabb, mert nem teljesen) kizsorulnak a mai Szlovákia területéről.⁶

De még maradjunk a bevezető tanulmánynál, amely a közreadott forrásokat egy vázlatos szlovák történet fényében helyezi el kelet-közép-európai kontextusban. A *Felső-Magyarország, Felföld, Felvidék* fogalmai persze rögtön az első lapokon felvetődnek, s nagy önfegyelmet kellene tanúsítanom (a feltételes módban benne van, ez eleve nem fog nekem sikerülni), hogy ne kapaszkodjak beléjük azonnal, így csak mérsékelten annyit jegyzek meg, hogy nem szerencsés etnikus tartalommal megtölteni ezeket a fogalmakat. Elég probléma az is, hogy általános érvénnyel mind földrajzilag, mind történetileg meglehetősen nehezen definiálhatók. A Felső-Magyarországot meg kellene hagyni történelmi fogalomnak, ami adminisztratív egységet, mi több: egységeket! jelöl,

3 Szarka László–Tóth István: *A magyarországi szlovákok*. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, 2022, 331 p. /Magyarországi kisebbségek: nemzeti, nemzetiségi és vallási közösségek/

4 Nagymorávia és a pannóniai szlávok.

5 Felső-Magyarország etnikai viszonyai a középkorban; Reformáció és ellenreformáció a török-kori Magyar Királyságban; Felföldi és alföldi szlovákság a 18. században; Nyelvújítások, nyelvi normák, nyelvharcok; Ludovít Štúr a pozsonyi országgyűlésben; Szlovákok 1848–1849-ben; Nemzetiségi jogok, autonómiatervek, politikai programok és konfliktusok; Szlovák alternatívák a nagy háború éveiben; Csehszlovák államalapítás – szlovák önrendelkezés 1918-ban; A szlovák kérdés a párizsi béketárgyalások idején.

6 Kisebbség a trianoni Magyarországon; A második világháború éve; Csehszlovák–magyar lakosságcsere; Nemzetiségi politika a Kádár-korban; A rendszerváltozás hatása a szlovák nemzetiségi politikára [értve ez alatt a szlovákokat érintő magyarországi nemzetiségi politikát]

történetileg meghatározottan, hogy éppen milyen kiterjedéssel és határokkal. És hol. A Felföld viszont, ahogy azt számomra Paládi-Kovács Attila elég meggyőzően kifejtette, *néprajzi fogalom*, nagyjából a területileg ugyancsak meglehetősen elmosódó határokkal bíró palóc népterületet érti alatta a magyar néprajztudomány.⁷ Megállapodás kérdése tehát, hogy ezt elfogadják-e a történészek is. Ha nem, akkor marad a két vagy több malomban őrlés. A Felvidék nemcsak a közbeszéd, hanem a mindenkori politikai szóhasználat által is terhelt kifejezés, jómagam csak történeti szövegekben, világos kontextusban használnám. Ilyen vagy olyan etnicizálása, ráadásul területileg ide-oda tologatása meg történelmietlen, igaztalan és veszélyes is.⁸ A földrajzi értelemben vett Felvidék déli határterületéről az elmúlt évtizedekben számos példáját mutattam már be a belső migrációknak, nyelvváltásoknak, így azokat nem ismételtem meg.⁹ Most csak Dominik Tatarkára hivatkozom, akinek életrajzi ihletettséű könyvét (véletlenül?) épp e szöveg megfogalmazása idején olvasom ismét, s benne a félig-meddig gorál származású író vallomását, aki saját szlovák identitását *kárpáti szláv-lengyel-hungarus-mongol-vlach* gyökerűként határozza meg.¹⁰

Nagyjából ugyanebben a térségben fekszik Király- és Szentivánboca. A két település monográfiáját Ján Botíknak köszönhetjük, s ebből tanulságosan kirajzolódik a jelenleg karakterisztikusan szlovák jellegű települések történetileg figyelemre méltóan színes etnikai képe.¹¹ És harmadik példaként, hogy visszataláljunk végre a szóban forgó kötethez, megemlítem azt az 1717-ből származó főjegyzői értesítést, amely a Zólyom megyei Gyetváról néhány Nógrád és Pest megyei településre (a többi között a magyar népművészet ikonikus helyeire, Rimócra és Bujákra) szökött szlovák jobbágyok jegyzékét tartalmazza. Nem tömegesen telepedtek itt meg (noha ki tudja?), de mégis fölvethető a kérdés: mi lett ezekkel a szlovákokkal? Annyi adatolható, hogy 1715-ben a faluban 11 magyar és 5 szlovák háztartást írtak össze. Ugyanezen a, tegyük hozzá: bizonytalan forrás¹² szerint 1720-ra a magyar háztartások száma 17-re emelkedett, s ez szlovákokról már nem beszél. Egy másik helyen, amely a palócok világában kalauzolgat le

7 Paládi-Kovács Attila: A Felföld mint kulturális régió. *Ethnographia*, 105 (1994), 1–35. p. A továbbiakban majd erről még lesz szó, de már most jelzem, hogy ez a *Felföld* nem azonos a szlovák *Horná zem*-mel. Na ja, nehéz az élet!

8 Vö. Liszka József: Töredékek a felvidékről. Uő: *Kísérletek. Kritikák, vitairatok (és egyéb úri huncutságok) a néprajzi tudományok köréből*. Komárom–Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Etnológiai Központ, 2023, 23–28. p.

9 Vö. Liszka József: Etnikai és kulturális folyamatok a pannon térség északi határvidékén. Uő: *Határvidékek. Határok és határtalanságok az összehasonlító folklorisztika és etnológia szempontjából*. Komárom–Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2016, 431–435. p., valamint a kötet néhány további tanulmánya, főleg: 437–468., 481–494. p.

10 Tatarka, Dominik: *Sám proti noci*. Bratislava, Artforum, 2017, 111–112. p.

11 Botík, Ján: *Vyšná a Nižná Boca. Vlastivedná monografia*. Bratislava, Lúč, 2004, 134–137. p.

12 <https://hu.wikipedia.org/wiki/Rim%C3%B3c> [utolsó megtekintés: 2023. 07. 25.]

s föl, arról olvashatunk, hogy „a török hódoltságot a falu megsínylette, de utána gyorsan benépesült”.¹³ Szlovákokról, kissé orwelli módon itt már szó sincs. De hova lettek? Továbbálltak, integrálódtak, asszimilálódtak, s utódaik már a híres rimóci viseletet hordták? Vagy netán annak kialakításában akár tevékenyen részt vettek? Nem hagyott békén a dolog, s noha korlátozott forráshasználat révén, de csak hozzájutottam néhány további, persze ugyancsak bizonytalan adathoz. Egy szerző nélküli,¹⁴ alighanem előadásként elhangzott szövegre bukkantam (*A Rimóci Katolikus Népiskola története*¹⁵), amely a forrás megjelölése nélkül ugyan, de közli: „1686-ban a szécsényi járás 53 faluja, köztük Rimóc is, teljesen letarolt hely, azaz 'totaliter deserta' volt. Ezt követően később megindult a fejlődés. 1697-ben 118,25 Rimócon a dica-szám (fizetett adó egysége), 1709-ben pedig ugyanez 300-ra nőtt. Az 1690-es években megindult a más falvakból érkező emberek betelepülése a falunkba, többségük Gyetváról és más zólyomi falvakból érkezett.” A továbbiakban az első három ismert kántortanító neve (Ocskó Mihály [Michel Ocsko] 1731-ben, Mócsány András [Andreas Mocsány] 1755-ben, Petrik Antal 1772-ben) egyértelműen szlovák eredetre utal. Annál is inkább, mivel Mocsány Andreasban talán az egyik, Gyetváról odaszökött testvérpár, az 1698 táján már Rimócon élő Moulcsan György és Márton leszármazottját (valamelyikük fiát?, unokáját?) fedezhetjük föl... A településen egyébként 1880-ban ketten, 2001-ben öten vallották magukat szlováknak. A 2011-es népszámlálás már nem talált szlovákot a faluban...¹⁶

S ha már Gyetva szóba került, akkor hadd utaljak a bevezető tanulmány egy fontos megállapítására, mely szerint a regionalizmus, a nyelvterületen belüli belső földrajzi tagolódás, s az ahhoz kapcsolódó regionális tudat (?) nem jellemző a szlovák kultúrára. Ebben lehet valami, hiszen *Szlovákia néprajzi enciklopédiája* sem tartalmaz például régió-szócikkeket. Nincs benne sem Csallóköz, sem Turóc, sem Szepesség, sem Bodroghöz, viszont vannak barkók, gorálok, habánok, mánták, palócok stb., akik persze földrajzilag is elhelyezhetők, de mégis valamilyen etnikai megközelítésű a besorolásuk.¹⁷ Miközben megvannak a sajátos, néprajzilag is jól kutatott (kis)térségek, egyikük-másikuk kifejezetten ikonikus, szlovák karakterisztikumú vidék, mint amilyen a Felső-Garam mente, Bosáci-völgy vagy éppenséggel Gyetva. Utóbbi jellegzetes népművészetével, azon belül is tipikus, gazdagon faragott, színpompás *gyetvai feszületeivel* tűnik ki. Ezek egyébként, meglátásom szerint legalább fél lábbal a magyar kopjafákhoz

13 http://www.palocut.hu/hu/rimoc_tortenet [utolsó megtekintés: 2023. 07. 25.]

14 Talán Szekeres Norbert, de az adat nem egyértelmű. Lehet a feltöltő neve is.

15 <https://docplayer.hu/4665667-A-rimoci-katolikus-nepiskola-tortenete-bevezetes.html> [utolsó megtekintés: 2023. 07. 25.]

16 https://mtatkki.ogyk.hu/nepszamlalas_adatok.php?ev=&ev2=&megye=&telepules=2102&kod=&nemzetiseg=11&felekezet=&tipus=etnikai&keyword=&page=50 [utolsó megtekintés: 2023. 07. 25.]

17 Botík, Ján–Slavkovský, Peter szerk.: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska I–II*. Bratislava, Veda, 1995.

hasonlóan¹⁸ egy általános szlovák nemzeti jelképpé válás útján vannak és (ha bátoritanul is) a szimbolikus etnikai térkijelölés eszközeivé próbálnak válni. Ezt érzékelteti alsóesztergályi, dióspatonyi, gyaraki, tótmegyeri stb. felbukkanásuk is.¹⁹

A magyarországi szlovákok-at lapozgatva eredetileg úgy gondoltam, hogy egy (mégannyira terjedelmes) recenzió keretében vagy valami nagyon általános bemutatót érdemes (?) itt megfogalmazni, vagy inkább mazsoláztatni a közölt dokumentumok között, ezt-azt kiemelni, esetleg továbbgondolni. Nos, az eddig leírottakat elolvasva nyilvánvaló, hogy már bele is sodródtam az utóbbi metódusba. Maradjunk is ennél, miközben érdemes, sőt, magamra nézve kötelezőnek gondolom Szarka László eddigi munkásságára hivatkozni,²⁰ amely (nem is voltaképpen) együtt lenne olvasandó ezzel a for-

- 18 Vö. L. Juhász Ilona: „Fába róva, földbe ütve...” A kopjafák/emlékoszlopok mint a szimbolikus térfoglalás eszközei a szlovákiai magyaroknál. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Kiadó, 2005, 287 p.; Uő: „Kopjafa” versus hagyományos fejfa? Hagományörzés vagy divat? Hajdúböszörményi példa. In *Az Alföld vonzásában. Tanulmányok a 60 esztendő Novák László Ferenc tiszteletére*. Nagykőrös–Debrecen, 2007, 499–510. p.
- 19 Vö. Liszka József: *Monumentumok. Szakrális (és „szakrális”) kisemlékek a Kárpát-medencében. Forma–Terminológia–Funkció*. Komárom–Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Etnológiai Központ, 2021, 151–160. p.
- 20 Jelen kötetben csak rendkívül visszafogottan hivatkozik a saját munkákra, így nem lesz felesleges ezt legalább egy lábjegyzetben, ahogyan önvédelemből mondani szokás, a teljesség igénye nélkül, kiegészíteni. Szarka László: *A szlovákok története*. Budapest, Bereményi Könyvkiadó, 1993, 223 p. /Népek hazája.../; Uő: *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában*. Budapest, Ister Kiadó, 1998, 377 p. /Láthatár/; Uő: *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918. Slovenský národný vývin – maďarská národnostná politika 1867–1918*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó–A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete, 1999, 345 p. /Dialogus Könyvek – Edícia Dialogy/; Uő: *A multietnikus nemzetállam 1918–1992. Kísérletek, kudarcok és kompromisszumok Csehszlovákia nemzetiségi politikájában*. Dunaszerdahely–Pozsony, Kalligram, 2016, 373 p.; Uő: *Fejezetek a magyar-szlovák kapcsolatok 19. századi történetéből*. Komárom, Selye János Egyetem Tanárképző Kar, 2022, 98 p. Az általa kezdeményezett, összeállított és/vagy szerkesztett tényfeltáró, elméleti, útkereső kötetek sorát pedig éppen csak jelezni van itt lehetőség: Kovács Nóra–Szarka László szerk.: *Tér és terep I. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2002, 476 p. /Az MTA Kisebbségkutató Intézetének évkönyve, I./; Kovács Nóra–Szarka László szerk.: *Tér és terep II. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003, 488 p. /Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetének évkönyve, II./; Kovács Nóra–Osvát Anna–Szarka László szerk.: *Tér és terep III. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004, 401 p. /Az MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézetének évkönyve, III./; Szarka László szerk.: Uő: *Párhuzamos nemzetépítés, konfliktusos együttélés. Birodalmak és nemzetállamok a középeurópai régióban (1848–1938)*. Budapest, Országház Könyvkiadó, 2017, 364 p. A hatvanadik születésnapjára összeállított tisztelegő gyűjteménynek viszont nagyon is itt a helye, még akkor is, ha igen szerényen nem hogy még az alcím sem jelzi a műfajt, de az íratlan szabályoknak megfelelően az ünnepelt személyi bibliográfiáját sem tartalmazza (Fedinec Csilla–

ráskorpuszsal. Az általa írott, összeállított, megszervezett és szerkesztett publikációk hosszú sora földrajzi-történeti kontextusban helyezi el a most közölt dokumentumokat, illetve ezek a források (sokukat időnként persze már korábban is idézve) a korábbi/későbbi tanulmányok szilárd megalapozottságát biztosítják. Kérdésként felvethető persze, mi lehetett az a vezérelv, ami ezt a közel száz dokumentumot (a létező sok ezerből) kiválasztotta és egymás mellé sorolta? Nyilván több szempont is elővezethető lenne, én most csak egyet emelnék ki: az egymás álláspontjainak a megismer(tet)ése, s ezáltal a megbékélés szorgalmazása. Egyik oldalról sem feltétlenül a legmilitánsabb, legszélsőségesebb megnyilatkozások kerültek tehát a válogatásba. Inkább azok, amelyek a közös utat egyengették így vagy úgy. Most túlzok kissé, természetesen, de a gyűjteménynek kétségtelenül létezik ilyen olvasata is.

2.

Ján Botík sok évtizedes tudományos pályafutása egyik, ha nem a legfontosabb csapás-iránya az etnikai kérdések néprajzi szempontú elméleti és gyakorlati megközelítése. Már a hetvenes évek közepén olyan fontos, praktikus kihatással is bíró teoretikus problémákat vetett fel, mint az enkláv és diaszpóra kérdése, a nemzeti, nyelvi kisebbségi körülmények között élő csoportok kultúrája, a kutatás elméleti és módszertani kérdései, az etnikus specifikumok problematikája a népi építészetben, mígnem megszületett a fentebb már említett, azóta is alaplóműként kezelt, időközben angolul is hozzáférhető, Szlovákia etnikai történetét tárgyaló kézikönyve, amely egyrészt a mai szlovákiai etnikumok (szlovákok, magyarok, romák, németek, ruszinok, lengyelek, horvátok, zsidók stb.), másrészt a Szlovákia határain kívül élő szlovákok (kultúr)történetét tárgyalja gondos alapos-sággal és objektivitással. E könyv megszületését megelőzően, illetve vele szinte párhuzamosan egy sor olyan alaplómunkát tett le az asztalra, amelyek a szlovákiai horvátok, továbbá az argentinai, a bulgáriai, vajdasági stb. szlovákok története, életmódja, kultúrája, identitása kérdései alaposabb megismerését és megértését szolgálják.²¹

Ilyés Zoltán–Simon Attila–Vizi Balázs szerk.: *A közép-európaiság dicsérete és kritikája*. Pozsony, Kalligram, 2013, 668 p.). Akit mégis érdekel (és már miért ne érdekelné, ha már a szövegemet eddig elolvasta), azt az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történeti Intézete honlapjára tudom irányítani: <https://tti.abtk.hu/tagok/adatlap/liszka> [utolsó megtekintés: 2023. 07. 25.]

- 21 Botík, Ján: *Slovenskí Chorváti. Etnokultúrny vývin z pohľadu spoločenskovedných poznatkov*. Bratislava, Lúč, 2001, 230 p.; Uő: *Slováci v argentínskom Chacu. Historický a etnokultúrny vývin pestovateľov bavlny*. Bratislava, Lúč, 2002, 300 p.; Uő: *Slováci v Bulharsku*. Bratislava, Slovenské národné múzeum, 1994, 80 p.; Uő: *Slováci vo Vojvodine*. Nový Sad, Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov, 2017, 272 p. Ján Botík irodalmi munkásságát a professzori kinevezése alkalmából megjelentetett személyi bibliográfiája (Ján Botík: *Výberová personálna bibliografia*. Nitra, Univerzita Konštantína Filoza v Nitre–Filozofická fakulta, 2001, 91 p.), s az azt követő időszak publikációs tevékenységét a nyolcvanadik születésnapjára kiadott

A továbbiak ürügyeül kínálkozó összeállítás a 2011-ben megjelent, Ján Botík hasonló tematikájú tanulmánykötete²² óta a témában született újabb dolgozatait tartalmazza²³. A tanulmányok főszereplői azok a telepese szlovákok, akiknek eleik a török kiűzése után a 17. század legvégén és a 18. század elején a korabeli Felső-Magyarországról, a szlovákok törzsterületéről vándoroltak le az akkori ország délebbi részeire, a többi között a Nagy Magyar Alföldre, de nem csak oda. Mivel azonban a szlovákban a *Dolná zem* (Alföld) a kibocsátó térségnek, a *Horná zem*-nek (Felföldnek) valamiféle általános pandanja, a tőle délre, „lent” elterülő vidékeket jelöli, amelyek aztán az első világháborút követően több országra széthullott Magyar Királyság utódállamaiba (Romániába, Szerbiába és Horvátországba) is kerültek, ezért azt ott élő szlovákokat, a magyarországiakhoz hasonlóan, egybefogóan, noha földrajzi szempontból némileg pontatlanul, alföldi szlovákokként (*dolnozemszí Slováci*) határozza meg a szakkutatás. Nem csekély népességről van szó, hiszen az egy- és kétmillió nagyságrend közé becsült korabeli szlovákságból mintegy 40 ezer család kelt útra a jobb boldogulás reményében, és telepedett le a Dunántúlon, a Pilisben, a Nyírségben és – az Alföldön. Ez a tény (ide gondolva még a német, morva, ruszin, továbbá a magyar!²⁴ kolonisták jelentős számát is) kétségtelenül alaposan megkavarta és hallatlanul tarkává, olykor szinte áttekinthetetlenné formálta a Kárpát-medence etnikai és kulturális arculatát. Tanulságosan ábrázolja ezt a jelenséget Závada Pál: „...mert nem feltétlenül fedik egymást a mi hazánk történetének szereplői a mi elődeinkkel. Így hazai méhészt-elődeink sem azonosak a mi elődeink méhészeivel. A mieink a mieinkkel. Attól függ ugyanis, hogy kik a 'mieink' és hogy mi az a 'mi'.

tisztelgő kötet bibliográfiai melléklete tartalmazza (Maráky, Peter–Hlôšková, Hana–Botíková, Marta szerk.: *Cesty Jana Botíka. Zborník venované životným cestám etnografa prof. PhDr. Jána Botíka, DrSc. pri príležitosti životného jubilea*. Bratislava, Lúč, 2018, 147–163. p.)

- 22 Botík, Ján: *Dolnozemszí Slováci. Tri storočia vystahovaleckých osudov, spôsobu života a identity Slovákov v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku a Bulharsku*. Nadlak, Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2011, 335 p.
- 23 Botík, Ján: *Slovenská Dolná zem. Historický a etnokultúrny vývin slovenských minosít v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku a Bulharsku*. Nadlak, Vydavateľstvo – Editura Ivan Krasko, 2019, 191 p.
- 24 Ezt itt meg kell magyarázni! Északról dél felé a belső migráció során nemcsak szlovákok, hanem az ország északi, a töröktől megkímélt területeiről a jobb élet reményében (ők voltak éppen a manapság agyonszidalmazott gazdasági migránsok voltak!), szóval a jobb élet reményében más etnikumok mellett magyar nemzetiségű lakosok is húzódtak dél felé. Csak egy, jól ismert példát mondok: a nagyobbbrészt Nyitra (Nagyhind) és Heves megyéből, valamint a kalocsai Sárközből 1751-ben Nyugat-Bácskában megtelepedett, jellegükben palócokét, akiknek utódai Kupuszinán ma is a palóc dialektust beszélnek, s népi kultúrájuk számos elemében az „őshazák” viszonyainak egyvelegére emlékeztet. (vö. Silling István: *A kupuszinai nyelvjárás és szótára*. Budapest, Loisir Könyvkiadó, 2007, 406 p.)

Mi magyarok?, mi tótok?, mi kárpát-medenceiek?, mi magyarországiak? (de miko-ri magyarországiak?), mi felvidékiek? (de felvidéki magyarok vagy felvidéki tótok?, és persze megint kérdés a mikor?), vagy mi alföldiek?, mi alföldi szlovákok? (és magyarok és egyebek?), mi tót ajkú magyarok? (amit jó ideje helyesebb volna már úgy mondani, hogy magyar ajkú tótok, pontosabban szlovák származású de jobbára magyar ajkúak), vagy kicsodák?”²⁵

A fentiekben az is benne van, hogy a letelepedést (ami igen gyakran nem volt egy egyszeri aktus, a telepések olykor helyet változtattak, Békés megyéből a Nyírségbe költöztek tovább, vagy éppenséggel Gömörből, Nógrádból Pest megyébe, majd onnan tovább a Bánátba, később még tovább, egész Bulgáriába), szóval a letelepedést követő több mint két évszázad alatt ezen kolonisták egy része nemhogy integrálódott, de a szó szoros értelmében nyelvileg is asszimilálódott, magyarrá vált, miközben eredeti kultúrája sok elemét nyilván megőrizte.²⁶ Nem állítom, hogy ennek a jelenségnek a szakkutatás semmilyen figyelmet nem szentelt volna, de mindenképpen kevesebbet, mint a nyelvét és nemzeti identitását megőrző csoportoknak. Botík jelen könyve, noha szervesen kapcsolódik nemcsak a saját, hanem a pályatársak jelentős eredményeihez, akár önállóan is olvasható, hiszen vázlatos elméleti-módszertani megközelítéstől kezdve, az etnikatörténeti passzusokon át, a kutatás eredményeinek, intézményeinek bemutatásán át a jelen (illetve közelmúlt) jelenségeinek a tárgyalására is sort kerít benne. Amit még kiemelnék, az az, hogy az archaikumok kétségtelenül fontos keresgélésén és rögzítésén túlmenően Botík az elmúlt jó két évszázad során bekövetkezett változásokra, a külön országokba került csoportok közti differenciálódásokra is felhívja a figyelmet. A jelenséget, amelyet a magyar nyelvészet szétfejlődésként határoz meg, s az első világháború után több országba szakadt magyarok egyenkénti különutas nyelvi fejlődése(i) leírására alkalmaz, jómagam az impériumváltásokból adódó, az egész kultúrára vonatkoztatható folyamatként is érzékelem.²⁷ És eddig valóban nem jutott az eszembe, de tényleg: nemcsak a Magyarország határain kívülre, különböző állami fennhatóságok alá került magyarokra, hanem a Szlovákia határain túl rekedt szlovákokra is érvényes ez. Ez a szép tudományszakunkban: egy-egy kutatási problémát sose lehet befejezni.

²⁵ Závada Pál: *Milota*. Budapest, Magvető, 2002, 79. p.

²⁶ A hellyel takarékoskodni próbálok, de egy példát mindenképpen meg kell említenem: Bodnár Mónika: Adatok egy elmagyarosodott ukrán (ruszin) telepítésű falu – Horváti (Chorvát) – történetéhez és néprajzához. In *Nemzetiség – identitás. A IV. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai*. Ujváry Zoltán közreműködésével szerkesztette Eperjessy Ernő és Krupa András. Békéscsaba–Debrecen, Ethnica kiadás, 1991, 55–66. p.

²⁷ Vö. Liszka József: Differenciáltság és homogenizálódás a szlovákiai magyarok 20. századi népi kultúrájában. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 4, 2002/2., 104–110. p.

3.

Viszont egy recenzió(k)nak álcázott köszöntésfélét mégis be kéne tudni... Valami személyességgel, talán.

Azt nem állítom, hogy a méltányosság kifejezést Szarka Laci szájából hallottam először, de szinte biztos, hogy őt megelőzően én korábban nemigen emlegettem. Neki viszont egy kulcsszava, s még ha abban az összefüggésben nem is használta (nem tudom, de az is lehet, hogy igen), legalábbis közvetett módon történelemszemléletét is meghatározza. A kelet-közép-európai kis népek zsákutcás történelmének egyik oka a méltányosság elve kölcsönös gyakorlásának a hiánya. Méltányosságért, toleranciáért mindig a gyengébbek, a kiszolgáltatottabbak kiáltanak, s mihelyt hatalmi pozícióba kerülnek, egy szemvillanás alatt megfélemlenek róla. Ez az utálatos emberi tulajdonság (Hunčík Pétert kellene megkérdezni, hogy valóban az embert jellemzi-e), szóval ez a tekintetnélküli taplóság nemzeti szinteken is végigvonul közös történelmünkön. Ezt csak sejtem, hogy Laci is valahogy így (is) tekint az általa vizsgált történelmi sorsfordulókra, s azok következményeire. Amit viszont tudok, hogy magánEMBERként, vezető pozícióban! is, a méltányosság szem előtt tartása valóban vezérelvei közé tartozott. És nyilván tartozik ma is, hiszen az ilyesmit nem lehet levetni, mint a szennyes fehérneműt. Volt életünknek egy rövid szakasza, amikor együtt dolgozhattunk, ő végső soron (na jó, ha nagyon-nagyon korlátozott mértékben is) hatalmi helyzetben, én meg az egyik helyetteseként. Ekkor hallottam tőle nagyon sokszor a méltányosság kifejezést, és tapasztaltam meg a méltányosság elvének a gyakorlását, illetve a gyakorlás szándékát. A tetteiből azért maradt sokszor csak szándék, mert hát neki is volt, hogyne lett volna! felettese, aki viszont minden megoldandó problémát a törvények, az előírások betű szerinti betartásával, betartatásával gondolt megoldhatónak, az adott személy, csoport egyéb érdemeit, sajátos körülményeit nem volt hajlandó akceptálni, s így már a pusztán szó (méltányosság!) hallatán is dührohamot kapott. Laci viszont megértő türelemmel, szelíd konokossággal kért, követelt méltányosságot a gyengébbekkel, a kiszolgáltatottakkal szemben.

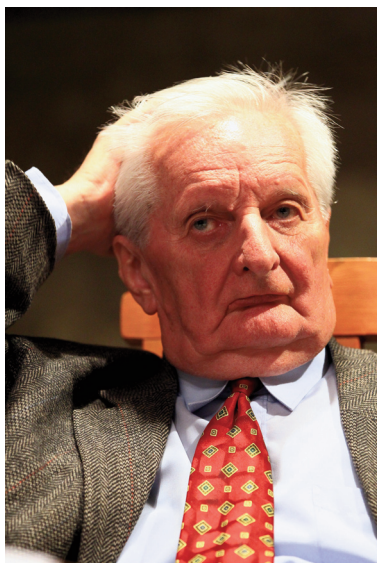
És ahogy mindezt leírom, hirtelen rádöbbenek, hogy hiszen ezt Jano Botíkkal kapcsolatban is elmondhatnám, ha nem is szó szerint. Sok mindent elmeséltem már több évtizedes szakmai barátságunkkal kapcsolatban, ezt itt nem fogom megismételni,²⁸ viszont eszembe jut egy viszonylag friss élmény. Amikor 2022-ben a Fórum Kisebbségkutató Intézet komáromi Etnológiai Központja negyedszázados jubileumi konferenciájára Janot az egyik plenáris előadás megtartására kértem fel, mielőtt fele-

28 Vö. Liszka József: Z mojich stretnutí s Janom Botíkom, valamint A multietnicitás bűvöletében. Uő: *Kísérletek. Kritikák, vitairatok (és egyéb úri huncutságok) a néprajzi tudományok köréből*. Komárom–Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Etnológiai Központ, 2023, 95–97., 98–100. p.

sége, Marta Botiková felolvasta volna magyarra fordított előadását, Jano kiállt és megköszönte, hogy őt, az „egynyelvű” embert meghívtuk erre a tanácskozásra. Könny szökött a szemembe, mert egyrészt nem egynyelvű, sok nyelven (köztük magyarul is) olvas és beszél is, másrészt meg eszembe jutott egy korai, ismeretségünk elején zajlott párbeszédünk. Valami konferenciára invitált, én meg szabadkoztam, hogy nem tudok én úgy szlovákul... Dehogynem tudsz! Gyere, és kész. Miközben tudtam én, de azt is tudtam, hogy nem eléggé. Szlovákul nem azt mondom, amit akarok, hanem azt, amit tudok. De meggyőződtem, elmentem. S nem is volt semmi gond. Hálás vagyok neki azért, hogy akkor rábeszélte, most meg azért, mert elfogadta a meghívást.

Nem találom a megfelelő szavakat, inkább csak érzem, hogy a két ember, Jano Botík és Szarka Laci, akikről, akiknek munkássága kapcsán most szólnom megadatott, nemcsak hogy egy csónakban ülnek, de nagyon hasonló stílusban és egy irányba is eveznek.

Isten éltesse őket, és tegyék ezt még nagyon sokáig!

Somogyi Tibor felvétele, 2013

POMOGÁTS BÉLA (1934–2023)*

Karcsi, Tóth Károly (1959–2016), intézetünk alapító igazgatója egyszer ezt mondta: „Meghalt Görömbei, elmegyünk a temetésére, mit szólsz hozzá?” Ha ezzel a kérdéssel zárta a mondatát, az azt jelentette, ajánl valami nagyon megfontolandót a megszólítottnak, úgyhogy természetesen igent mondtam. Amúgy kihasználtuk a kocsit, négyen mentünk, hátul Öllös Lászlóval, a Fórum elnökével és Végh Lászlóval, a Bibliotheca Hungarica akkori igazgatójával. A Farkasréti temető előtt, a kapuban Karcsi vett négy szál fehér szekfűt, s mindegyikünknek adott egyet. Görömbei András (1945–2013) irodalomtörténész

sokat tett a Magyarország határain túl élő magyarok irodalmának népszerűsítéséért; egy terjedelmes könyvben elsőként nyújtott szakszerű összefoglalót a 2. világháború után Csehszlovákiában alkotó írókról (*A csehszlovákiai magyar irodalom, 1945–1980*. Budapest, 1982, 444 p.). A monográfiáról a kisebbségi magyarok, vagy ahogy ő nevezte, „a szomszédos országokban élő magyar szórványok” irodalmának népszerűsítéséért ugyancsak sokat fáradozó Pomogáts Béla írt recenziót (*ItK*, 1983/6., 699–702. p.), előrebocsátva, hogy „mind ez ideig hiányzott az olyan összefoglaló áttekintés, amely valóban tudományos szellemben készült volna”. Ő maga is, mármint Pomogáts tevékenyen kivette részét a csehszlovákiai magyar irodalom láttatásából; a Görömbei-monográfiával egy időben jelent meg az a 664 oldalas munka, mely *Az újabb magyar irodalom, 1945–1981* címet kapta, benne a Csehszlovákiai magyar irodalom c. tízoldalas összefoglalóval. (Főnod Zoltánnak mintegy húsz évvel ezelőtt elmondja, hogy „ezt a könyvet a Gondolat Kiadó irodalmi vezetőjének, Pók Lajosnak a felkérésére” írta, s hogy ma már egészen másként írná meg, pontosabban ma már nem vállalkozna ilyen összefoglalás létrehozására, vagy ha mégis, nem több mint ezer író szerepelne benne, hanem legfeljebb kétszáz: „ez is igen nagy szám és igen nagylelkű kritikai szűrőre vall” – teszi hozzá P.B., ezzel önmagát is jellemezve.)

* Tudós elődömnek, e folyóirat korábbi főszerkesztőjének, a hetvenéves Fazekas József esztétának, köszönettel a stafétabotért.

Termékeny szerző volt Pomogáts Béla, ráadásul számos kulturális és közéleti funkciót is viselt, több folyóirat és lap szerkesztőbizottsági tagjaként, az Anyanyelvi Konferencia, a Magyar Írószövetség s az Illyés Közalapítvány elnökeként nagyon sok közvetítő és támogató feladatot vállalt magára, közben az irodalomtudományok doktoraként írta munkáit, állította össze könyveit. Személyesen csak annyira ismertem, mint Görömbeit, olykor láttam-hallottam, gyakrabban írásait-könyveit olvastam-lapozgattam (magam ugyanis Fried István munkáit érzem legközelebb ahhoz, ami érdekel ezen a köztes területen, már amennyire például Márai köztes területnek tartható), de több, hozzá hasonló korú szlovákiai magyar szerző tartotta-tartja őt figyelemreméltó kortársának, úgy tudom, a költő Cselényi László a legközelebbi barátai közé számolja (róla Pomogáts monográfiát is írt: *Dunaszerdahely*, NAP Kiadó, 2007, ezt megelőzően összeállítója volt az *Escorial avagy a Cs-tartomány* c., Cselényiről szóló dolgozatoknak: Bratislava–Dunaszerdahely, Madách-Posonium–Lilium Aurum, 2002), Tózsér Árpád pedig Pomogáts halálára *A spektátor utolsó gondolatai* címmel verset írt. Az épp hogy csak idősebb Pomogáts Béla Tózsérnek a *Csuang-ce és a pillangó* c. publicisztikakötetéhez (Dunaszerdahely, NAP Kiadó, 1998) írt bevezetőt.

Most, hogy polcainkon a szlovákiai magyar irodalommal kapcsolatos műveit keresem, a *Cselényi Lászlóról* írt kismonográfiája (Dunaszerdahely, NAP Kiadó, 2007) után elsőként a *Radnóti Miklósról* írt kismonográfiája akad kezembe (Budapest, Gondolat, 1977). Aztán persze látom sorra az egyebeket is, székre állva elsőként ezt: *Haza a magasban. Olvasókönyv a huszadik századi magyar irodalomból*, az ő összeállításában és bevezetőjével, benne olyan (nyolcvan évvel ezelőtti) időszerű verssel, mint Weöres *Magyar tanulsága*: „Fénylő tajték után fut a magyar. / Jaj, mindig azt a nemzetet csodálja, / amelyik vesztig lenni nem akar”. Sok klasszikus, kortárs és kisebbségi magyar alkotó, köztük szlovenszkoí (Győry és Mécs) meg szlovákiai (Cselényi, Dobos, Fábry és Tózsér) is – úgy tűnik, az illyési cím vagy az összeállító meglehetősen leszűkítette a választékot. Vizuális emlékezetem szerint itt, a legfelső polcon, a *Haza a magasban* mellett kellene lennie a következő égi gyűjteménynek, a Czine Mihály összeállította *Erdélyi csillagoknak*, de nem találok, vagy csak nem látom. Megannyi hazaszeretetről, hazaféltsérről, hazavesztésről, honvágyról szóló szöveg. De vajon hol lehet Pomogátsnak a *Márai Sándor breviáriuma* c. összeállítása (Pozsony, Madách–Magyarok Világszövetsége–Kriterion, 1992)? Megvan: afféle olvasókönyv, bevezető a Márai-irodalomba („breviárium, vagyis olvasmányok gyűjteménye” – írja előszavában P.B.), többnyire próza, néhány vers, sok Kassa (részletek az *Egy polgár vallomásaiból* és *A zendülőkből*, a *Kassai őrárból*), további sok-sok részlet a *Naplókból*, *Mágia*, *Füveskönyv*, *A szegények iskolája*, *Sértődöttek*, *San Gennaro vére*; élvezetes szemelvények nem csak tegnapi kezdőknek, mai utazóknak is, az idő tájt meg még nemigen lehetett új kiadású Márai-könyvekhez hozzájutni.

Aztán itt van a *Magyar tájak – magyar irodalom* c. válogatása (Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2008), a jellegzetes című *Ötágú síp. A határokon túli magyar irodalom antológiája* (Budapest, Móra, 1992), ezt is Pomogáts Béla válogatta s írt hozzá előszót – na, ebben végre Grendel is szerepel (*Csehszlovákiai magyar novella*), a másik Lajos

is, Zs. Nagy, hogy a próza mellett a líra is megnevezetten csehszlovákiai magyar legyen (*Csehszlovákiai magyar költő fohásza az Úrhoz*). S végre egy se nem összeállítás, se nem válogatás, se nem szerkesztés, hanem saját mű: *Kisebbségben és magyarságban. Tanulmányok a szlovákiai magyar irodalomról* (Dunaszerdahely, NAP Kiadó, 1997). S egy különösen értékes, nem túl terjedelmes többszerzős (Filep Tamás Gusztáv, Gaucsík István, Kántor Lajos, Nemes Tamás, Pomogáts Béla, Simon Attila, Szarka László) munka: *Jócsik Lajos emlékülés. 2011. szeptember 16.*, ez egy konferencia előadásainak gyűjteménye (Érsekújvár, KultúrKorzó, 2011); a történészek névsora önmagáért beszél; Nemes Tamás orvos Budapesten édesanyja testvérénél, dr. Jócsik Lajosnénál lakott, később ő gondozta Esztergomban az idős Jócsik Lajost.

Bele sem merek gondolni, hány olyan „kisebbségi irodalmi” antológia lehet még, amelynek elhunyt tudós irodalomtörténészünk a kezdeményezője és létrehozója, s hány további, melyekben másokkal, hozzá hasonlókkal együtt szerepel (a somorjai Bibliotheca Hungarica állománya szerint nagyon sok ilyen kiadvány van).

Na, és itt, az alsó polcon, már a kerti lakban, a híres spenót (*A magyar irodalom története*. Budapest, Akadémiai, 1966) VI. kötete, ebben is benne van PB munkája, majd ennek folytatása, a halványabb zöld borítója okán sóskának nevezett további négy kötet (*A magyar irodalom története 1945–1975*. Budapest, Akadémiai, 1982), melybe ő írta, Béládi Miklóssal és Rónay Lászlóval a Vázlat alcímű, a nyugati magyar irodalmat taglaló részét, benne az irodalom olyan emblemikus alakjaival, mint Kerényi Károly, Zilahy Lajos vagy Márai, a későbbi nemzedékből Faludy György, Határ Győző, Kibédi Varga Áron, a három „párizsi”: Nagy Pál, Papp Tibor és Bujdosó Alpár, vagy Ferdinandy György... hosszan lehetne sorolni, az ideiglenesen csehszlovákiai illetőségűek közül itt találjuk Peéry Rezsőt és Monoszlóy Dezsőt.

Ennyit árul el Pomogáts Béláról határon túli otthonunk. Emlékét őrzik polcaink.

Csanda Gábor

LISZKA JÓZSEF

KÍSÉRLETEK

**Kritikák, vitairatok
(és egyéb úri huncutságok)
a néprajzi tudományok köréből**

Romsics Ignác–Rác András–Fedinec Csilla:
Az orosz–ukrán konfliktus történelmi háttérrel.
Budapest, Kocsis Kiadó, 2023, 104 p.

Napjaink, utóbbi hónapjaink, s félő, még tovább tartó nyomasztó élménye az oroszok által indított háború Európában. Csaknem azt írtam, számunkra indirekt élménye, de hát nem az; nem arról van szó, hogy itt vannak a kertek alatt, itt zajlik a háború, Európában, közvetlen szomszédunknál, s egy-egy elkóborolt lövedék vagy más harci eszköz már itt is volt és van. Nem is arról, hogy pozsonyi bérházunk lakóinak egy része már ukrán menekült nők és gyermekek számára adta ki bérbe lakását, vagy hogy a szemközti polgármesteri hivatalban minden kétnyelvű (szlovák és ukrán), a boltokban a korábban ritkaságszámba menő pohánkától (hajdina) roskadoznak a polcok, a borbélynál is lehet már ukrán férfifodrászt (ő is fiatal nő) kérni, a mellettünk levő piacon az őszibarack, a dinnye és a szilva továbbra is jól fogy, de a legtöbb fiatal anyuka krumplit keres és vásárol stb. Nálunk zajlik a háború, még nem annak hívják, mert még nem katonai a formája-jellege, ne is legyen soha az; a nyomasztó élmény azonban már itt van, másfél éve. Már nem a drágának tűnő, a városban elsuhanó vagy rövid ideig parkoló ukrán jelzésű személygépkocsik látványa jellemző a fővárosra, hanem az autójukkal taxi- vagy futárszolgálatot teljesítőké, ezeké a szorgos, szűkszavú munkásoké, meg a kasszáknál kiszolgáló munkásnőké, ma úgy mondjuk, munkavállalók ezek; vállalnak ezek mindent, csak legyen fedél, élelem, orvosi ellátás, ha szükséges.

Kocsis András Sándor (kiadó) kiváló, 13. évfolyamát író, 84 oldalas folyóirata, a *BBC History* történelmi magazinjában (főszerkesztő: Györffy Iván, szerkesztő: Csunderlik Péter, online-változat: Fazekas László) figyeltem fel tavasszal (az áprilisi szám fő témája a

Harmadik Birodalom megszilárdulása, majd összeomlása, Hitlerrel a főszerepben) az újabb mellékletre, ez most 8 oldalon foglalja össze az orosz–ukrán háború első évét. Rác András térképekkel illusztrált tanulmánya mindekképp olyan szakszöveg, melyre érdemes odafigyelni, gondosan olvasni, szerkezete és terjedelme igazán nem megterhelő. Ezt megelőzően, a márciusi számban is volt melléklet, 16 oldalon, benne Romsics Ignác tanulmánya az orosz birodalom eszméjéről, erről a különös fenoménről, a szerző „gondolat”-nak nevezi, nos, ennek alakulásáról, múltjáról s jelenéről. A soron következő, a májusi lapszám pedig folyóiratunk szerkesztőbizottsági tagjának, a szintén történész Fedinec Csilla tanulmányát hozza, s ez már címével is napjaink, utóbbi hónapjaink, közel- s félő, távolabbi jövőnket vetíti elénk címében is: Putyin és Zelenszkij. (Most a szövegszerkesztő pirossal aláhullámoztta az ukrán elnök nevét, nem tudom, felvegye-e a szótárba, fogom-e még leírni s hány-szor, egyébként nem zavar a piros.)

Kiadóról lévén szó, nem lehetett túl nagy gond e három folyóiratszöveg egybeválogatása, blokkosítása és külön könyvben megjelenítése, szervezőkészség és hozzáértés kérdése, meg nyilván színvonalé is, mindhárom a magazinon is meglátszik, mindenesetre a szóban forgó publikáció az idei könyvhéten már mindenütt kapható volt, Pozsonyba szlovákiai futár hozta.

Romsics dolgozata (*Az orosz birodalmi gondolat múltja és jelene*) látszólag szabadon előadott tények sora, különösebb kommentár nélkül; e birodalom helyezkedése, növekedése, gyarapodása-terjeszkedése első látásra olyannak tűnhet, akár a többi, már nem létező nagyé, nem az Osztrák–Magyar Monarchiára gondolok most, bár arra is gondolhatnék, itt, ahol élek (még – úgy érte, még élek, családommal együtt, még itt), egy kőhajításnyira Béctől, hanem mondjuk távolabbi múlt biro-

dalmakra (Romsics Ignác a 14. századdal indítja az oroszokét, csírájával, a Moszkvai Fejedelemséggel); most épp Hérodotosz jutott eszembe, aki elképedve jegyezte le, hogy Babilon kapcsán a prófétának (az i.e. 8. században) igaza volt-lett, mármint ténnyé vált: „Olyan lesz Babilón, a királyságok díszé, a kál-deusok büszke ékessége, mint amilyen Sodoma és Gomora lett, amikor Isten elpusztította.” (is13,19). Hogy ez a másik, mármint az orosz birodalom aztán nemzedékről nemzedékre lakatlan maradna, ahogy a biblia írja, nem hinném, majd újjáépítjük Ukrajnát, aztán egy újabb tervvel nyilván Oroszországot is. Mi, magyarok ezt a sokszor ismétlődő történelmi tényt egy Berzsenyi-ódából ritmizálva is ismerhetjük: „Róma s erős Babylon leomlott.” Szóval Romsics bemutatja, a Moszkvai Fejedelemség a 14. sz. elején 47 ezer km²-nyi volt, Rettegten lván birodalma a 16. sz.-ban már 2,5 millió, haladunk sorjában (lévén szó könyvismertetőről, én itt most nagyobb léptékekkel), a 19/20. sz. fordulóján a cáré 22 millió km², majd a szerző a Fedinec-Font-Szakál-Varga-könyvre (Ukrajna története...) hivatkozik, száz évvel ezelőtti időben járunk: „a »Csendes-óceánnál véget értek a csaták«, vagyis a cári birodalom közép-ázsiai és távol-keleti tartományai is a szovjethatalom ellenőrzése alá kerültek.” (11. p.) Így valahogy. Romsics sok mindent érint, szintén csak tényszerűen, Hitler kapcsán, megemlíti pl., hogy a 2. világháború elején „az angolszászok nem ellenezték a kezdeti szovjet területi követeléseket” (16. p.), mondjuk, a nyugati irányban való terjeszkedés lehetőségéhez már felemás mód viszonyultak, a háború vége előtti formális diplomáciai megállapodás, a hírhedt „százalékos megegyezés” értelmében pedig „Nagy-Britannia számára Magyarországon és Bulgáriában 80%-os szovjet befolyás is elfogadható volt”. (17. p.) Tudjuk, 1991-ben már ki is vonultak a szovjet csapatok Magyarországról. Görögországban 10%-nál nem többet irányzott elő a megegyezés. Idézi Milovan Gyilaszt is, aki feljegyezte Sztálin szavait: „Ez a háború nem olyan, mint a régiek; aki

elfoglal egy területet, az arra saját társadalmi rendszerét is rákényszeríti. Mindenki addig terjeszti ki a saját rendszerét, ameddig a hadserege eljut. Másként ezt nem lehet.” (19. p.) Egyébként az Egyesült Államok, jegyzi meg a szerző, „szavakban többször tiltakozott a kelet-európai államok szovjetizálása ellen”. Oroszország 2000-ben – s ez már a Romsics-szöveg egyik fejezetének záró szakasza – a termelés értékében 2,5%-át teszi ki az amerikai-nak, Belgiumot, picit ugyan, de megelőzi. „A vásárlóerőre számított egy főre jutó nemzeti jövedelmé”-nek aránya révén a világranglista 55. helyén áll (Magyarország a 43-on). Új fejezet, Jelcintől napjainkig, az 1990-es évek kezdeténél tartunk: „Közben Oroszországhoz hasonlóan Ukrajna is közeledett a Nyugathoz.” (31. p.) Zárszó, s ez már a könyv terjedelmének a fele: „2022. február 24-én a második világháború 1945-ös befejeződése óta Európa legpusztítóbb háborúja kezdődött el.” (48. p.)

Rác András dolgozata (*Az orosz-ukrán háború egy éve*) kronológiai rendben taglalja a történeteket, csaknem történelmet írtam, de még ugye, lásd mint lejjebb: tart, s ennek megfelelő a bevezetője is, mely szerint a háború „nem 2022. február 24-én kezdődött, hanem 2014 eleje óta tart”. (49. p.) A közelmúlt sajnálatosan jól ismert eseményei következnek; csak a fejezetcímeket idézve: Oroszország elismeri Donyeck és Luhanszk függetlenségét, Oroszország 2022-es villámháborújának kudarca, A Kijevért vívott csata, Kiegyenlítődések és erőviszonyok, Orosz sikerek a Donbászban, Ukrán ellentámadás, Orosz mozgósítás és annexió, Stratégiai patthelyzet és újabb orosz offenzíva, Háború a mérlegen [itt azért álljunk meg egy pillanatra: Ukrajna a háború előtt 43 millió lakosú volt, ma kb. 32 millióan élnek az országban – 65. p.], A jövő: tartós elhidegülés a Nyugat és Oroszország között... A fejezetek nagyon sűrűek, úgy érteve, kevés szöveg, sok mondanivaló, és itt nem feltétlen csak a bucsai mérsárlásra kell gondolni. A recensens is rövide fogja, ez már a tanulmány végéből származik: „Ilyen értelemben a

háború valószínűsíthetően Moszkva soft power befolyásának végét is jelenti. Azzal ugyanis, hogy az orosz hadsereg Ukrajna többségében orosz nyelvű lakosság által lakta részeit rombolja, és követi el ott emberiség elleni bűncselekményei sorát, járulékos hatásként hitelteleníti a Kreml törekvéseit arra, hogy saját befolyása alatt egyesítse az orosz ajkúakat. Az erre használt *ruszskij mir* kifejezés keserű ironiája, hogy a mir szó nemcsak »világ«-ot, de »béké«-t is jelent. Tavaly február óta számos vicc, illetve elkeseredett megjegyzés épül erre a kettős jelentésre, így például az, hogy a lerombolt ukrainai falvak jelentik az orosz világot, illetve békét. Összességében tehát az „orosz világ”, a *ruszskij mir* megtelematésének esélye valószínűleg szintén Oroszország háborús veszteségei közé kerül.” (68–69. p.)

A könyvet Fedinec Csilla tanulmánya zárja, címe egyértelmű: *Putyin és Zelenskij*, van a szövegben két portré is (mindketten asztal mögött ülnek, a kezük is látszik, nyilván az utánunk következő nemzedékek számára lehet ez hasznos). A szerző alaposan megrajzolt, adatolt portrékat készít, jellemzésekkel, de főleg cselekedeteik alapján jellemez, illetve itt is úgy van, amint az előző két tanulmány esetében: a szikár szöveg önmagáért beszél, nem szükséges a sok kommentár. Meg aztán ez a térség nemcsak privát kutatóterületeinek s tanulmányainak terepe, eddigi szerkesztői tapasztalatait is kamatoztatja itt, jusson eszünkbe egyebek közt a »Kijevi csirke«. (*Geo*)politika a mai Ukrajnában c. sokszerzős kötet, mely az ő szerkesztésében jelent meg (MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest, Kalligram, 2019; Dobos Balázs és Fedinec Csilla kronológiájával; felelős kiadó: Mészáros Sándor, grafikai elrendezés és nyomdai előkészítés: Hrapka Tibor). Putyin felemelkedése – így az egyik fejezet cím, ismerjük, de aztán mégsem, mert Fedinec Csilla olyan apróságokról is tud, amelyekről csak a vele nagyjából hasonló tájékozottságú (és nyelv- meg szakismeretű) tudhat, s ezeket az apróságokat

szövi egybe, saját, visszafogott stílusában: „Az 1999-ben hivatalba lépő Putyin elnökségének korai időszakaszában arcképét már szőnyegbe szőtték, alakját egy uráli öntödében bronzba öntötték, Cseljabinszkban olyan órát gyártottak, amelynek számlapján az elnök képe volt látható, a helyi cukrászda ugyanilyen mintájú tortát árult, a »Putyin bár« nevű vendéglátóhelyen pedig »Amikor Vova kicsi volt« tejtermixot lehetett kapni...” (79. p.) és így tovább. Zelenskijről hasonló közelkép készül, bár neki, lévén színész, nem volt ekkora funclubja. Általában az ukrainai parlamenti választások kapcsán fontosnak tartja megemlíteni, hogy a 2019-es kampány már az internet és a koncertek megnövekedett szerepében zajlott, ezzel szemben (s e helyt Jessica Pisano egy írására hivatkozik: How Zelensky has changed Ukraine. *Journal of Democracy*, 2022/3.) „Zelenskij olyan kampányt folytatott, amely elutasította a szavazatok kikényszerítésére szolgáló patrónusi hálózatok vagy a népi támogatás egyéb megrendezett imitációinak bevezetését”. (91. p.) A szerző dolgozata utolsó fejezetének címe: A jövőről. Hogy mit gondoljunk a jövőről, nem tudom, általában szerkesztőként is derűlátó szoktam lenni, a Berzsenyi-ódához pl. azonnal Kovács András Ferenc más ritmusa, derűlátóbb verssora ugrik be: „Óh, Babylon stabilon leomlott.” Biztosra veszem, hogy ez jobb hely, mint mondjuk egy Putyin bár – volna, Pozsonyban.

Ajánlom az olvasónak a könyvet, a tegnapi napról és a máról. (Igazán nem drága.)

(Korrekto: Fogarasy Judit, borító: Kiss Áron.)

Csanda Gábor

Bajcsi Ildikó: Nemzethűség és őrségváltás. A komáromi és környékbeli zsidóság jogfosztása (1938–1944). Budapest, Múlt és Jövő–Clio Intézet–Impulzus, 2023, 204 p.

Bajcsi Ildikót, a budapesti Clio Intézet tehetséges fiatal kutatóját nem kell bemutatni, hiszen

tudományos körökben mind Magyarországon, mind Szlovákiában jól ismertek írásai, s a történelem iránt érdeklődő nagyközönség is gyakran hallhatja előadásait. Korához képest meglehetősen gazdag életművéből itt csak néhányat említek: mindenekelőtt a legelső monográfiáját, mely doktori témája lezárásaként *Kisebbségi magyar küldetés Csehszlovákiában: A sarlós nemzedék közösségi szerepvállalása Trianon után* címmel jelent meg. (Bajcsi 2021.) Ezenkívül a Clio Intézet honlapján elektronikus formában számos nagyobb lélegzetű munkáját olvashatjuk, ilyenek például a *Regionális konfliktusok és elitszerveződés az első bécsi döntést követően Komáromban és a Komáromi járásban*, (Bajcsi 2020c) vagy a *Szlovák történészek Trianon értelmezései: Historiográfiai áttekintés (1989–2019)*, (Bajcsi 2020b) vagy „Az új életnek útjában áll a zsidóság”: Jaross Andor és a zsidókérdés (1938–1940) (Bajcsi 2023b) című írások.

Ez alapján is jól látható tehát, hogy a társadalomtörténész szakíró érdeklődésének homlokterében Komárom városa és térsége, a kisebbségi lét és identitás, valamint a helyi zsidóság története áll, és hogy jellemzően a 20. század első felére vonatkozóan folytatja e sokszor igencsak bonyolult módon egymásba kapaszkodó témák tudományos igényű feldolgozását.

Itt ismertetett kötetének bevezetőjében utal arra, hogy az szintén a Clio Intézet honlapján elektronikus formában elérhető *Nemzet-hűség és őrségváltás. A komáromi zsidóság diszkriminációja (1938–1941)* (Bajcsi, 2020a) című korábbi művének az 1944-ig kibővített változata. Saját szakírói tapasztalatom alapján jegyzem meg: ez az eljárás mindképpen helyes, hiszen újabb és újabb források mindig előkerülnek, vagy a meglévők új szempontú elemzésének lehetősége nyílik meg. Ahogy mondani szoktam: kész könyv nincsen!

Ami a kötet mögött álló kutatások munkamódszerét illeti, az a társadalomtudományok elvárásait követi, és azokat minden tekintetben kielégíti. A szerző előbb feldolgozta a ren-

delkezésre álló magyar és szlovák nyelvű szakirodalmat témájára, különösen Komárom térségére és a felvidéki zsidóságra vonatkozóan, a meglévő anyagot könyvének fejezeteibe osztotta. Megjegyzem, ha csak az irodalomból a térséget illető tények és megállapítások összegyűjtése történt volna meg, már az is jelentős előrelépés lett volna a további kutatások folytatására nézve. A szerző könyvének azonban a legfőbb hozadékát az jelenti, hogy az országos problémák helyi szintű megvilágításához levéltári forrásokat tárt fel, amiket azután a szakirodalom alapján megrajzolt történeti kontextusba tökéletesen behelyezett. E kutatásait főleg a Nyitraivánkán működő Nyitrai Állami Levéltárban s annak komáromi fióklevéltárában folytatta, ahol a Magyarországhoz visszacsatolt Komárom vármegye főispáni és alispáni, a Komáromi járás főszolgabírói, továbbá Komárom törvényhatósági jogú város iratait vizsgálta. Ezenkívül még nagyszámú korabeli sajtóanyagot is áttekintett, közülük csak a *Komáromi Lapok* cikkeit említem meg. Mindez azért is jelent novumot, mert ezeknek a forrásoknak a nagy része korábban még nem látott napvilágot egyetlen feldolgozásban sem.

A csaknem hétszáz (!) lábjegyzetben rendkívül gondosan adatolt, bőséges szakirodalom-jegyzékkel ellátott, 13 fejezetbe (azonkon belül alfejezetekbe) tagolt könyv ne riasztja el a történelemtudomány iránt „csak” laikusként érdeklődő nagyközönséget, hiszen Bajcsi Ildikó olvasmányos, közérthető stílusa, művének erősen strukturált, logikus felépítése nagyban hozzájárul ahhoz, hogy az olvasó az események labirintusában ne tévedjen el. Ráadásul írását megható és megrázó személyes történetek színesítik, melyek még olvasmányosabbá teszik. Ilyen például Földes Sándorné komáromi lakos kérelmének esete, amit kislánya érdekében egyenesen Horthy Miklósnéhoz intézett a következő szöveggel: „20 éves kislányom, ki református hitre tért, úgyszintén én is, – a II. sz. zsidótörvény szerint zsidónak számít, s hiába végezte kitüntetéssel a pozsonyi magyar kereskedelmi akadémiát –

nem kap sehol kenyeret, – mert zsidónak számitják. A legrosszabb gondolatokkal foglalkozik, s attól kell tartanom, hogy öngyilkosságot követ el reménytelen helyzetében.” (Bajcsi 2023a, 82. p.) Hogy eredményes volt-e a kérévény? Ez is kiderül Bajcsi Ildikó könyvéből.

A szerző nagyközönség iránti nyitottságát szintén kifejezi, hogy igényesen összeválogatott korabeli fényképeket is találunk kötetének lapjain. Ráadásul olyan ritka kép is van közöttük, mint amilyen a komáromi Wilhelm családról készült fotó, melyet a szerző a Komáromi Zsidó Hitközség gyűjteményéből és engedélyével közölt.

A könyv szerkezetét alapvetően a kronológia elve határozza meg: a kötet témája, azaz a komáromi zsidóság diszkriminációja – természetesen az előzmények lényegre törő összefoglalása után – az első bécsi döntés (1938. november 2.) után „kerül középpontba”, majd a második, a harmadik és a negyedik zsidótörvény helyi végrehajtását és hatását vizsgálva a gettósítás és deportálás időszakáig jut el.

Bár helyesebbnek tartanám, ha a könyvet maga az Olvasó fedezné fel, úgy gondolom, hogy egy könyvismertetésnek a tömör tartalmi összefoglaló, illetve a bemutatott főbb problémakörök felvázolása mindenképpen része. E helyen – az ismertetés terjedelmi kereteire figyelemmel – nem fejezetenként haladok, hanem azon logikai vonal mentén, amit én látok.

A csehszlovák politikusoktól egyáltalán nem állt távol az antiszemitizmus: a helyi zsidó lakosságot bántalmazta a bevonuló csehszlovák katonaság a trianoni impériumváltáskor. 1921-től kezdve azonban a népszámlálások alkalmával beiktatták a zsidó nemzetiség kategóriáját, ami összekapcsolódott a csehszlovákiai magyarság számarányának csökkentésére irányuló törekvéssel. Mindazonáltal a komáromi zsidó közösség nagy része magyar anyanyelvű és érzelmű maradt. Bajcsi Ildikó könyvéből megtudjuk, hogy – az 1944-ben Auschwitzban elhunyt – Waldmann Ernő rabbi még a csehszlovák tanfelügyelőt is kiok-

tatta: „Uram, a mi hitközségünkben nincs egyetlen ember sem, aki az államnyelvet tudná, nem szükséges tehát, hogy a lelkész ismerje azt.” (Bajcsi 2023a, 26. p.)

A dél-szlovákiai – és azon belül a komáromi – zsidóság mégis szorongással fogadta az első bécsi döntést, ugyanis a visszacsatoláskor Magyarországon már hatályban volt az első zsidótörvény. A szerző kiemeli, hogy ezt a helyi zsidóság szempontjából a „kisebbségi rossznak” kell tekinteni, mert az 1939 márciusában, Németország bábálmaként megalakult tisódi Szlovákiában már 1939-ben a nürnbergihez hasonló faji alapú zsidórendeletet bocsátottak ki. A visszacsatolást követően megtörténtek az első antiszemita incidensek, úgymint Komárom főorvosának, Magyarországon az első agydagatantműtétet végrehajtó Lipscher Mór mellszobrának a széttörése.

A kötetnek rendkívül fontos része a felvidéki ügyek tárca nélküli miniszterének, vagyis Jaross Andor antiszemitizmusának mélyelemzése, aki kulcsszerepet játszott a „visszatért” „opportunisták” zsidóság képének a megteremtésében. A zsidóellenes irányt vett *Felvidéki Magyar Hírlap* például azt állította, hogy a zsidók saját pártot alapítottak, a népszámlálásnál is zsidónak vallották magukat, így Pozsonyban és Kassán annyira leesett a magyarság aránya, hogy elveszett a nyelvhasználati joga. A szerző rámutat, hogy az államváltást követően Kassán valóban magas volt a zsidóság asszimilációja, ez azonban Komáromra nézve nem igaz. Ezenkívül mindenképpen ki kell emelni, hogy Bajcsi Ildikó Jaross nézeteit megvizsgálta a Budapest Főváros Levéltárában őrzött népbírói periratok tükrében is. Továbbá szól Jaross mentesítési ügyeiről s a felvidéki miniszternek és körének az iparengedélyek revíziójával kapcsolatos korrupciós ügyeiről. Fontos szerepet játszott ugyanis a dél-szlovákiai zsidóság gazdasági ellehetetlenítésében, hogy felülvizsgálták iparengedélyeiket. A kötetben számos helyi vonatkozású iparrevíziós ügygel találkozunk, továbbá a társadalomba egyre inkább beépített

antiszemitizmus következményeként személyes konfliktusok egész sorát olvashatjuk. Ilyen például az – a helyzet tragikumában korunk olvasóját mégiscsak megmosolyogtató – eset, amikor Lovász Ferenc a zsidó származású Reif Henriket azért jelentette fel, mert „1939. október 3-án az Otthon kávéházban összeszólalkozás közben azt mondta neki, hogy ő egy »szar« és a levente intézmény is egy »szar«” (Bajcsi 2023a, 93. p.) – ahogy olvashatjuk azon az iraton, amit a szerző az általa szintén átkutatott Komáromi Királyi Ügyészség anyagában lelt meg.

A második zsidótörvényt követő időszak feldolgozásában világosan kirajzolódik Alapy Gáspár komáromi polgármester és a városvezetésben szintén részt vevő Balogh Miklós temetkezési vállalkozó konfliktusa. Alapy ugyanis túlzottan toleráns magatartást tanúsított a helyi zsidókkal szemben, így 1944-ben őt is deportálták. A szerző egyébként a *Polgármesteri székből a marhavagonba* című munkájában külön is megörökítette Alapy emlékét. (Bajcsi 2020d)

A továbbiakban szemléletesen mutatja be a zsidótörvényeket kijátszó stróman-rendszert, valamint a csendestársi viszony helyi működését – az előbbiről a könyvben idézett *Komáromi Lapok* egyik cikke így ír: „Élvezik a keresztény konjunktúra gyümölcseit, s a százhatvan-kétszáz pengővel jutalmazott szalmáember, az üzleti pótanyag az utcán sétál, vagy az üzletajtó előtt sütkérezik, hiszen jól megfőzte a levesét.” (Bajcsi 2023a, 92. p.)

Megtudjuk, hogy a harmadik zsidótörvényt Alapy is szorgalmazta, ugyanis attól a jogalkalmazás egyértelműsítését és a törvénytelenések megszüntetését várta. Ez érdekes következtetésre vezethet: bár a harmadik zsidótörvény német mintára kétségkívül faji alapokra helyezkedett, továbbra is a sajátosan magyar, jellegében gazdasági-szociális („Prohászka-féle”) antiszemitizmus érvényre jutását segítette. 1941-ben azonban már felsejlik a *Komáromi Lapok* hasábjain a holokauszt víziója: „Egyik vezető tisztviselőnk mondta, mikor a

zsidóknak a piacról kitiltását követelték tőle, hogy ő – bár nem antiszemita –, mégis hajlandó mind a zsidót kivégeztetni, ha azt a törvény elrendeli, de amit a törvény nem parancsol, azt nem hajta végre éppen a törvénytisztelet-nél fogva.” (Bajcsi 2023a, 105. p.)

A sajtó zsidóellenes látásmódját a szerző által összegyűjtött olyan korabeli cikkek is jól tükrözik, amelyek a zsidóság gazdasági sztereotípiáit erősítették. A szerző ezzel azt is jelezte, hogy a gazdasági csalások kapcsán elsősorban a zsidókat jelenítették meg. Weisz Dezsőnek például 400 pengős pénzbüntetést kellett fizetnie, mert közfogyasztás céljából hozott forgalomba 40 rész vízzel kevert tejet. 1943-ban pedig internálták juhtúróval való üzérkedés miatt, mivel árúját a hatósági ár több mint kétszeresén árusította. (Bajcsi 2023a, 123. p.)

Mivel az 1920 és 1935 közötti csehszlovák földreform során kiosztott birtokokból magyarok alig részesedtek, a negyedik zsidótörvény végrehajtása során ennek kompenzálására törekedtek, sőt a csehszlovák földreform revíziója nyomán számos jogszerű zsidó birtokszerzést is hatálytalanná tettek. Bajcsi Ildikó könyvében rávilágít a földek újraosztását övező korrupcióra, és bemutatja, hogy milyen lépéseket tettek a termelés folyamatosságának biztosítására.

Az 1943. év a magyarországi zsidóság szempontjából átmenetet jelentett, mivel a törvényhozás gyakorlatilag szünetelt. A szerző azonban további érdekességeket emel be, egyebek között a komáromi munkaszolgálatosokról. Például a népbíróági iratanyagból közli azt az esetet, amikor Gimes Ottó munkaszolgálatos így panaszkodott őrmesterére: „Durmics őrmester állandó rettegésben tartotta a századot, folyamatosan zsidózott, éltette Szálasit és bennünket rendszeresen véresre vert. Durva, kíméletlen, minden gazságra elszánt szadista természetű Durmics válogott kínzásokat alkalmazott, pocsolába hajszolt, munka közben állandóan ütlegelt, vagy veretett bennünket, hasáb fákat vert a fejünk-

höz, a jeges Dunába kényszerített egyeseket, így Kellner nevezetű bajtársam az így szerzett betegségébe belepusztult.” (Bajcsi 2023a, 157. p.)

Az összegzést megelőzően a komáromi zsidóság gettósításáról, az életben maradáért vívott kétségbeesett küzdelméről, az embermentőkről és a deportálásról olvashatunk – egy bőrkereskedő például a csendőrhöz fordult: ha bezárnák őt, megmenekülhetne az elhurcolástól. Szívszorító Holczer Szilárd kéziratos önéletrajzából származó visszaemlékezése is, melyből Bajcsi Ildikó az alábbi részt idézi: „A bevagónírozás borzalmas körülmények között ment végbe, a magyar csendőrök ütlegelve hajtották be a népet, mint a marhát a vagonokba. Ott aludtak, ott végezték el a szükségleteiket picis kis helyre össztömörítve, a betegek jajgattak, ordítottak, elképzelhetitek, hogy egy ilyen szerelvény, amikor megérkezett Auschwitzba és kinyitották az ajtókat, hogyan nézhetett ki.” (Bajcsi 2023a, 166. p.) A győri és a komáromi szállítmányt egyébként az ausztriai Strasshofba kellett volna irányítani, ám azt tévedésből Kassa felé küldték mégis.

Végül, e meglehetősen vázlatos tartalmi összefoglalás után szeretném a gondos szerkesztői munkát külön kiemelni, mely a Clio Intézetet dicséri, továbbá a kötethez egy személyes ajánlást is fűzni. Én közjog- és közigazgatás-történettel foglalkozom, így – bevallom – merevebb, szabályozásra és végrehajtásra irányuló gondolkodásom miatt viszonylag távolabb állnak tőlem a társadalomtörténeti írások. Ám a társadalomtörténész szerző talán maga sem gondolja, hogy milyen tetemes forrásanyagát dolgozta fel az általam preferált diszciplínának. Könyvének leginkább az olyan részei kötöttek le, ahol például azt tárgyalja, hogy 1938 novemberében és decemberében – a katonai közigazgatás időszakában – komáromi zsidókat a csendőrség közszégi illetőség hiányára hivatkozva hurcolt el, viszont az 1939 februárjában létrejött szlovák–magyar bilaterális egyezmény a közszégi illetőség helyett már a modernebb, állandó

lakhely fogalmát vezette be. (Bajcsi 2023a, 45. p.) Vagy például ahol rátér arra a problémára, hogy mivel Szlovákiában már 1942-ben megkezdődött a zsidók tömeges deportálása, átmenekülési hullámmal kellett szembenézniük a határterületeken a magyar hatóságoknak. Az átszökést segítő „bűnszervezetet” 1942 tavaszán Komáromban fedték fel. (Bajcsi 2023a, 124–125. p.)

Azt pedig talán felesleges is említeni – hiszen elég csak a kötet címében szereplő „jog” szótagra rápillantani –, hogy a zsidótörvények helyi alkalmazásához vagy kijátszásához a könyvben mennyi forrásanyagot lehet találni. Ezzel kapcsolatban jegyzem meg, hogy Bajcsi Ildikó az észak-komáromi római katolikus plébánián található keresztelési anyakönyveket is átnézte. Ezáltal pedig a katolikus egyházba történő kikeresztelkedések számát is nyomon követte, ami a zsidótörvények egymást követő sorában az érintetteken – sajnos – már egyre kevésbé segített. Legújabb műve tehát a más szakterülettel foglalkozó kollégáknak is hasznos információkat ad, ezért jó szívvel ajánlom számukra!

Befejezésül: kutatásai folytatására biztatom a szerzőt! Bár kötetének utolsó lapjain érintőlegesen foglalkozik vele, érdekes lenne megvizsgálni a holokausztot túlélők visszatérését, a helyi zsidó közösség újjáépülését az ismét Csehszlovákiához került területen, az újabb impériumváltás fényében. Érdemes lenne a forrásanyagot a magyar közigazgatás szempontjából nézve is rendszerezni, esetleg még kiegészíteni, a főispán, az alispán és a szolgabíró(k) személyéről, pályafutásukról, jogalkalmazási gyakorlatukról és különösen a zsidósághoz való viszonyukról még többet megtudni, pontosan úgy, ahogy kirajzolódik előttünk Alapy polgármester gondolkodása is. Kíváncsi vagyok, hogy a szerző az eddigiekhez hasonló sikerrel folytassa a témában a kutatásait!

*

- Bajcsi Ildikó 2023a. *Nemzethűség és őrségváltás. A komáromi és környékbeli zsidóság jogfosztása (1938–1944)*. Budapest, Múlt és Jövő–Clio Intézet–Impulzus.
- Bajcsi Ildikó 2023b. „Az új életnek útjában áll a zsidóság”: Jaross Andor és a zsidókérdés (1938–1940). *Clio Műhelytanulmányok*, 1. sz. <https://www.clioinstitute.hu/muhelytanulmanyok>
- Bajcsi Ildikó 2021. *Kisebbségi magyar küldetés Csehszlovákiában: A sarlós nemzedék közösségi szerepvállalása Trianon után*. Budapest, L'Harmattan.
- Bajcsi Ildikó 2020a. *Nemzethűség és őrségváltás. A komáromi zsidóság diszkriminációja (1938–1941)*. *Clio Műhelytanulmányok*, 11. sz. <https://www.clioinstitute.hu/muhelytanulmanyok>
- Bajcsi Ildikó 2020b. Szlovák történeszek Trianon értelmezései: Historiográfiai áttekintés (1989–2019). *Clio Műhelytanulmányok*, 4. sz. <https://www.clioinstitute.hu/muhelytanulmanyok>
- Bajcsi Ildikó 2020c. Regionális konfliktusok és elitszerveződés az első bécsi döntést követően Komáromban és a Komáromi járásban. *Clio Műhelytanulmányok*, 2. sz. <https://www.clioinstitute.hu/muhelytanulmanyok>
- Bajcsi Ildikó 2020d. Polgármesteri székből a marhavagonba (Alapy Gáspár). In: Czókos Gergely–Kiss Réka–Máthé Áron–Szalai Zoltán (szerk.): *Magyar hősök: Elfeledett életutak a 20. századból*. Budapest, Mathias Corvinus Collegium–Nemzeti Emlékezet Bizottsága–Mandiner.hu, 11–15. p.

Hollósi Gábor

Szeghy-Gayer Veronika: Tost László, Kassa polgármestere. Kassa, Kassai Magyarok Fóruma, 2022, 220 p.

Váczy Péter – akit a két világháború közötti kisebbségi magyar közvélemény talán a „legszlovenszkóbb történészként”¹ tartott számon, mivel Ruttkához és Kassához is kötődött – megkerülhetetlen igazodási pont. 1931-ben megjelent tanulmánya a helytörténetírásról, majd száz év távlatából fontos elrugaszkodási alapot nyújthat Szeghy-Gayer Veronika új szemléletű Tost-monográfiájához, annak szélesebb körű értelmezéséhez.

Váczy sajnos ma már alig olvasott tanulmánya a helytörténeti módszer és a lehetőségek azonosítására és körültekintő elemzésére fókuszál, miközben a történész személyiségét mértéktartóan háttérbe helyezi. Szerinte az általános történetfelfogás és a szintézisre épülő historiográfia nem számol a helytörténeti relativitással, magyarul: a nagy ívű társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális tendenciák összefoglalói sebezhetőek, sőt megállapításuk pusztán sémák szintjére süllyedhetnek, mert esetleg nem számolnak a viszonylagosság jelenlétével. A régió (Váczytól vidék) esetében az általánosító történetírást szerényebb megnyilvánulásokra inti, hiszen aprólékos részletrajzot nem képes festeni és emellett, mivel az empiria felett áll, kevésbé szól a „*Ma emberéhez*.” Ugyanakkor a részletkutatót sem idealizálja. Váczy mégsem lát versengést a kétféle történelmi megközelítésben, sőt az általánosító jellegű megközelítéseknek a kutatás helyi jellegű eredményeire kell(ene) támaszkodniuk. Az alapvető kérdés az, hogy a helyi mintákat vizsgáló történész milyen módon dolgozza fel az egyes „ténycsoportok

1 Mi a szellemi történet? *Prágai Magyar Hírlap*, 1935. június 23., 143. sz. 17–18. p. [Z.] A szlovenszkói magyar tudományos munka hiánya. *Magyar Írás*, 1934, 6. sz. 80. p.

kat.” Köztudomású mindenki számára, hogy „a rendelkezésre álló források döntik el a követendő utat.”²

Gondolatmenete inspiráló, de egy ponton mégis módosítom, illetve más az alapállásom: vizsgálódásomból nem küszöbölöm ki a „az író változó értékű személyiségét”, mert Szeghy-Gayer hely- és személyiségtörténeti kutatásainak indítóokait is keresem (Váczy frappánsan fogalmaz erről: „A történész ő, aki a történet-írás jelenlegi állását testesíti meg reálisan nem létező személyében”³). Ugyanúgy azonban „a helytörténeti módszer előnyeire és hátrányaira” is fel akarom hívni a figyelmet.

Szeghy-Gayer Veronika a fiatal szlovákiai magyar történész-nemzedék egyik legsokoldalúbb tagja, hiszen amellett, hogy (magyar, zsidó) kisebbségtörténettel, a politikai elitekkel, a közép-európai emlékezetkultúra változataival és változásaival foglalkozik, érdeklődése kiterjed egy társadalomtörténeti alapozottságú város- és régiótörténetre is.

Szeghy-Gayer a fentiekben vázolt Váczy-féle tudományelméleti és helytörténeti keretre (Buda, Kassa, Árva vagy éppen Sáros és Zemplén földrajzi tere) helyezi fel az „életrajzi vázsnat”, melyre aprólékos pontossággal, minden releváns és használható forrást felhasználva festi fel Tost László nem éppen töretlen, akadályokkal és buktatókkal teli, egyben tragikus élettörténetét és az egykori kertészdinasztia történetét a 18–19. század fordulójától a 20. századig.⁴

A szerző motivációja példaértékű (az egykori Tost-ház inspirálja): a múlt faggatásával a jelen jobb megértése, egyúttal a történelem étellel való megjelenítése a célja. Valahol ez a habitus a regényíróé: a képzelet hatalmára talál rá, ahogy fogalmaz: „a különleges épület egyszerre hús-vér emberekkel népesült be a szemem előtt.”⁵ Ezt a hangulatot ugyanakkor az élet tragikuma hatja át. Szeghy-Gayer Tost László életének bonyolult összefüggéseire fókuszál és életének nem önkényesen kihasított szeletét vizsgálja. Kis arányokkal dolgozik, melyben a szereplők – különösen az özvegyek, akik sorsa külön történeteket mutat – elfoglalják valós helyüket.

Hangsúlyozni kell, és a szerző ezt nem is titkolja, hogy nem ideális forrásanyaggal és ténycsoportokkal dolgozott, hiszen a Tost-hagyaték mint zárt levéltári egység nem létezik, így nemcsak Tost László, hanem a Tost család történetének rekonstruálása is a forrá-

elitek fontos tagjait térképezte fel. Vö. pl. Mešťanostovia na rázcestí. Stratégie, rozhodnutia a adaptácie najvyšších predstaviteľov miest na nové politické pomery po roku 1918. In Hudek, Adam–Šoltés, Peter (szerk.): *Elity a kontraelity na Slovensku v 19. a 20. storočí. Kontinuita a diskontinuita*. Bratislava, VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2019, 334–360. p. Poznámký k biografii Ödöna Faragóa, riaditeľa košického divadla. *Košické historické zošity*, 2022, 32. sz. 41–54. p. Bárkány Jenő és Austerlitz Tivadar – adalékok a szlovenszkoí magyar ajkú zsidóság két világháború közötti történetéhez. In Filep Tamás Gusztáv–Papp Z. Attila–Szerbhorváth György (szerk.): *Palimpszesztus. Írások Bárdi Nándor 60. születésnapjára*. Budapest, Társadalom-tudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet–Kalligram, 2022, 270–287. p.

- 2 Váczy Péter: A helytörténeti kutatás problémái. *Budapesti Szemle*, 1931, 223. köt., 647. sz. 68. p.
- 3 Uo., 57. p.
- 4 A szlovákiai magyar kollektív emlékezetből kihullott Tost László biográfiája valójában egy régebbi kutatói stratégia egyik eredménye lehet, hiszen a szerző némely előző, bár kisebb lélegzetvételű opusa a lokalitás vagy éppen a regionalitás szintjein tevékeny, a politikai és kulturális

- 5 Szeghy-Gayer Veronika: *Tost László, Kassa polgármestere*. Kassa, Kassai Magyarok Fóruma, 2022, 11. p.

sok szűkössége miatt megszakítottságokkal terhelt. Ellenben éppen ez a hiány lendíti őt új megközelítések felé, miközben az általános vagy országos történeti eseményeket pontosan mérlegelve helyezi el. Ezt a helyzetet, egyben kutatói kihívást – számomra szimpatikus módon – a kötet végén kellően meg is indokolja.

Az olvasmányosan és érdekfeszítően megírt és kellő arányokkal (szöveg és kép harmonikus egysége) megszerkesztett könyv tizenöt fejezetből szerveződik. Alapos, a szöveget nem terhelő jegyzetekkel van ellátva. A kötet végén a források, a felhasznált irodalom és egy rövid szerzői portré kap helyet.

Szeghy-Gayer Veronika könyve jól jelzi, hogy szűkebb tájainkon a társadalomtörténet-írás immár mind erősebb pozíciókra tesz szert, és az Erős Vilmos által egy évtizede rögzített nem éppen kedvező állapot, mármint a diszciplína-torlódás⁶ (tehát a politikatörténet egyeduralma és a társadalomtörténeteszek marginális szerepe) feloldódófélben van, s a társadalomtörténeti szempont a (szlovákiai magyar) történeti gondolkodásban alapvető és pozitív változásokon megy keresztül.

Gaučík István

Zsuzsanna Varga: The Hungarian Agricultural Miracle? Sovietization and Americanization in a Communist Country. Translated by Frank T. Zsigó. Lanham, Maryland, Lexington Books, 2021, 323 p. /The Harvard Cold War Studies Book Series/

Az agrártörténet ma nem divatos diszciplína. Perifériára szorult, nem tartozik a látványos és preferált tudományágak közé a közép-európai historiográfiákban, és ma már mintha tudománytörténeti jelentőségét is elfelejtenénk. Pedig elég csak a magyar történettudomány

fejlődésére gondolnunk: éppen a 19. század gazdag tudományos előzményei, főképpen a *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, majd 1957-től az *Agrártörténeti Szemle* fontos és fokozatosan újító szerepet játszott, sőt az utóbbi folyóirat – gyakran óvatosan, a marxista módszertan béklyóit leküzdvé – új ablakokat próbált nyitni a szűkebb közép-európai (főképpen a cseh és lengyel) és a nyugat-európai agrár- és gazdaságtörténetek irányába.⁷

Az agrárium historikuma és a társadalomtörténettel szoros összefüggésben álló tematikái gazdagok és sokrétűek, így pl. a gazdaságfejlesztés, az iparosodás és a mezőgazdasági szerkezetváltás mérföldkövei, a mezőgazdasági termelékenység növelése és a technikai színvonal emelése, a kollektív-állami tulajdonú szocialista gazdálkodás, a szocialista típusú kollektivizáció, a talajművelés társadalmi, földrajzi és éghajlati hatásai, agrárium és klímaváltozás hosszú távú viszonyrendszerre tartozik érdeklődési körébe. Sajnos a tudósi-kutatói gárda szelesebb régióinkban igen csak kis létszámú.

Varga Zsuzsanna könyve ezek miatt is nagy jelentőséggel bír. A szerző tanszékvezető egyetemi tanárként a 20. század második felével, főképpen a szocializmus magyarországi agrártörténetével foglalkozik. Kiterjedt hazai és nemzetközi kapcsolathálókkal rendelkezik. Számos magyarországi szakmai szervezet

7 Izsépy Edit: A Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle történetéhez. *Századok*, 1969, 5–6. sz. 1077–1103. p. Wallerhausen Gyula: Agrártörténet-írásunk kezdetei a Magyar Gazdaságtörténeti Szemléig. In Búza János–Estók János–Szávai Ferenc–Varga Zsuzsanna (szerk.): *Agrártörténet – Agrárpolitika. Tanulmányok Szuhay Miklós emeritus professzor tiszteletére*. Budapest, 2006, 105–118. p. Kosáry Domokos: Bevezető. *Agrártörténeti Szemle*, 1957, 1–2. sz. 3–8. Erős Vilmos: *Modern historiográfia. Az újkori történetírás egy története*. Budapest, Rátió Kiadó, 2015, 351., 379., 385. p.

6 Erős Vilmos: A magyar történetírás 1945 után. *Valóság*, 2013, 10. sz. 58. p.

vezetőségi tagja, 2019-től az European Rural History Organisation alelnöki tisztjét tölti be.

Varga Zsuzsanna könyve több évtizedes levéltári és szóbeli történeti kutatásra támaszkodik, az államszocializmus sajátos magyarországi változatának szentel figyelmet (először a könyv szerkezetét mutatom be, majd a szerző fontosabb téziseit tárgyalom).⁸

A terjedelmes kötet a Harvard Egyetem hidegháborús tanulmányorozatán belül jelent meg és a patinás Lexington Books kiadó adta ki, mely célzottan társadalomtörténeti jellegű témákat karol fel.

A kötet, mely hét fejezetre tagolódik, előszót, kutatástörténeti és módszertani bevezetőt tartalmaz. Végül összefoglaló, mutatók és részletes sajtó- és irodalmi bibliográfia zárja (a levéltári forráshelyek a jegyzetekben foglalnak helyet).

Az 1. fejezet felvázolja a tágabb kontextust, amelybe a magyar eset beágyazható. Megvizsgálja a kolhozrendszer főbb jellemzőit, másrészt a magyar esetet kelet-európai összehasonlító keretbe helyezi. A szerző felteszi az alapvető kérdést: vajon valóban szovjet típusú kolhozrendszer jött létre Magyarországon? Megközelítése problémaközpontú (ugyanakkor a klisékkel is felveszi a harcot): milyen kapcsolat mutatható ki a sztálinista típusú kolhoz és a kollektív gazdaság között Magyarországon? Szerinte ez a kolhozmodell csak az egészen belül, azaz a szocialista mezőgazdaság részeként értelmezhető, miközben az új működési egységek hierarchiáját is figyelembe kell venni (állami gazdaságok, gép- és traktorállomások). A kelet-közép-európai kollektivi-

zálás okai, lefolyása és következményei (a kisbirtok problémája, a parasztság ellenállása) alaposan feltártak és az elmúlt évtizedek magyarországi kutatásai tovább gazdagították az ismereteinket. Mindezek a kutatási eredmények beépülnek a 2., 3. és 4. fejezetbe, mely az elhúzódó és erőszakos kollektivizálás fázisával foglalkozik, különösen a szocialista mezőgazdaság 1949 és 1961 közötti magyarországi kialakításával. Az 5. és 6. fejezet a nyugati transzfermodell és technológiai tudás átadásának kezdeti szakaszait és alkalmazását elemzi a kollektivizálás befejezését követően. A 7. fejezet pedig szélesebb kontextusba helyezi „a magyar mezőgazdasági csodát”, annak sikereit és korlátait.

A szerző valójában gordiuszi csomót old meg. Az összehasonlítás és a transzfermodszerek segítségével megállapítja, hogy a kényszerkollektivizálás révén létrejött szervezeti formák egy magasabb szervezetségi fokon képesek voltak integrálni a kapitalista mezőgazdaság ipari jellegű termelési modelljeit az 1970-es években. Ez egy olyan termelési rendszert eredményezett, amelynek alapját az intenzív növénytermesztés és állattenyésztés jelentette a gyors gazdasági növekedés elérése érdekében.

A történész „hitvallás” az előszóban kerül megfogalmazásra. Eszerint a kutatás motivációit a szocialista gazdasági rendszer egyik specifikus területe, a szövetkezetek, egyben a magyar agrártársadalom átalakulásának nagy kérdései alkotják. Fontos tényező volt a korábban alig vagy csak korlátozottan kutatható levéltári források megnyílása 1989 után és az oral history gyűjtések lehetősége, mely során a szövetkezetek vezetőivel, az agrárium szervezőivel készíthetett beszélgetéseket. Fokozatosan jutott el a külföldi agártörténeti kutatási eredményekhez, melyek tovább szélesítették a látómezőjét s lehetővé tették a nemzetközi tudományosságba való betagozódását.

A könyv indító etűdje meglepően izgalmas: egy ismeretlen nemzetközi tudástranszferre mutat rá, amikor magyar küldöttség érkezik az egyesült államokbeli farm tulajdonosá-

8 Analitikus mélyfúrásait két fontos és megkerülhetetlen társadalom-, gazdaság és részben elittörténeti monográfiáiban összegezte: *Az agrárlobbi felemelkedése és bukása az államszocializmusban*. Budapest, Gondolat, 2013. *A magyar parasztság esete a szovjet kolhozal. Átalakuló életvilágok falun az ötvenes-hatvanas években*. Budapest, L'Harmattan, 2021.

hoz, Roswell Garsthoz, akit széles körben elismertek mint innovatív hibridkukorica-termesztésre specializálódott farmert. Egy évtized múlva egy új magyar magas rangú miniszteri és gazdasági vezetőkből álló delegáció látogatott el Garst farmjára a Magyar Szocialista Munkáspárt engedélyével és megvásárolták a korabeli legmodernebb kukoricatermelő technológiát. Tehát egy kapitalista országban kifejlesztett mezőgazdasági szabadalmat „ültettek át” a szovjet blokk mezőgazdasági rendszerébe, amely az erőltetett kollektivizálás következtében nagyon rossz gazdasági eredményeket mutatott fel.

Varga Zsuzsanna egy (számomra szimpatikus) időutazásra hív: hogyan lehetett a szovjet blokk egyik kis országában a kudarcból sikert kihozni. Honnan eredt „a magyar agrár-csoda”, milyen gazdasági viszonyrendszerbe ágyazódott és a fejlesztések milyen szélesebb körű társadalmi következményekkel jártak? Mi volt az a szellemi és műszaki potenciál, amelyre ez a növekedés támaszkodhatott?⁹

Nem kerüli (kerülheti) meg a Kornai-féle hiánygazdaság tézisének sem. Nem csak az ideológiák és a fegyverek játszottak fontos szerepet a két globális rendszer, a szocializmus és a kapitalizmus közötti versenyben, hanem a fogyasztási cikkek is, és ezen a területen a szovjet blokk országai végig komoly hiányosságokkal küzdöttek. A hiány gazdasága a legdrámaiban az alapvető élelmiszerek ellátásában mutatkozott meg, és nemcsak az 1970-es években a Szovjetunióban, hanem az 1980-as évek folyamán Romániában vagy Lengyelországban is.

9 Egy kis szubjektív kitérő: ha a Varga-féle kutatási programot „leszűkítem” kis „pátriámra”, a szlovákiai magyar történeti kutatásokra, nyilvánvaló, hogy a kollektivizáció, a szocialista gazdaságfejlesztés és -irányítás, valamint a déli régiók termelőszövetkezeti hálózatának vizsgálata fájón és bántó módon hiányzik. Sem kutató, sem kutatás, sem motiváció, pedig állítólag létezik kutatóintézményi háttér.

Nagyon fontos, hogy a fogalommagyarázatnak és a módszertani kérdések felvetésének is körültekintő figyelmet szentel. A könyv módszertani újdonsága abban rejlik, hogy a könyv a tudástranszfereket és egy dinamikusabb történelmi összehasonlítást is használ (mind a szovjet, mind a nyugati hatásokat, azaz a gazdasági, technikai, kulturális stb. transferekre gondolva). Helyesen mutat rá erre a többdimenziós mintázatra, melyet ennyi idő távlatából szeretünk homogenizálni és egysíkúítani, sőt statikusnak látni. Az 1949 és 1989 közötti időszakot nem lehet vizsgálni sem a szocialista országok közötti kapcsolatok figyelembevételével, sem pedig a szocialista Kelet és a kapitalista Nyugat közötti kapcsolatok nélkül.

Ez a könyv transznacionális történeti munka, mert nemcsak a magas szintű politikát és a kereskedelmi megállapodásokat, hanem a csereprogramokat, a kutatólátogatásokat, a vállalatvezetőket és általában a tudományos kapcsolatokat veszi górcső alá. Felhívja a figyelmet arra, hogy az érdekeltségi csoportoknak még egy totalitárius rendszerben is volt mozgásterük. Következésképpen a vasfüggöny lényegesen átjárhatóbb lehetett, mint ahogyan azt általában gondoljuk. Innovatívnak tekinthető Varga Zsuzsanna módszertani hozzáállása. A transferek történeti kutatására fókuszál, mely szerinte egyfajta választ jelent az összehasonlító történelemre, arra utalva, hogy az összehasonlítások túlságosan statikusak lehetnek, míg a történelmi valóság sokkal hajlékonyabb és állandóan mozgásban volt és van. Ezen a ponton Heinz-Gerhard Hauptra és Jürgen Kocka 2009-es opusára hivatkozik, ugyanakkor léteznek ennek még az 1960-as évekre visszanyúló (World History) az entocentrista, nemzetállami vagy kolonialista alapállásra reflektáló, azt lebontó előzményei is.¹⁰

10 Cora Zoltán: Mi a transznacionális történelem? Aetas, 2009, 2. sz. 131. p. Vö. még Middel, Matthias: Transznacionális törté-

A szerző valójában azonban csak érinti és részletesebben nem elemzi a főképpen Németországban zajló transznacionális megközelítések körüli tudományos diskurzust (az országok közötti folyamatok elválaszthatatlannul összekapcsolódnak-e vagy meg lehet-e különböztetni ezek struktúráit, részegységeit). Rámutat az ellentétes álláspontok közeledésére és a megközelítések integrált felhasználására, a „transznacionális összehasonlítás” kifejezés elterjedésére, közelebbi példákat azonban nem említ.

A csapdának látszó helyzetet, tehát a meddő teoretizálás veszélyét a szerző ügyesen el is kerüli, mert az empiria mezejére kalauzolja az olvasót. Munkamódszerével ismerteti meg bennünket: a vizsgált tárgyat a régi kontextusában vizsgálja meg, és igen részletesen megvilágítja. Ezután a transzferek okait, csatornáit és szereplőit együttesen elemzi. Hangsúlyozza, hogy a transzferek a társadalmak folyamatos jellemzői, ugyanakkor minden egyes átadásnak megvannak a maga saját szereplői, akiknek sajátos motivációik vannak. Külön figyelmet szentel a transzferek hajtóerőinek, az alkalmazkodási folyamatoknak, a közvetítők és a befogadók közötti kölcsönhatásoknak a társadalomban és a gazdaságban.

A monográfia széles alapokon nyugvó forrásfeltárára támaszkodik. A keleti és a nyugati modellátadásokat a párt- és állami szervezetek, a legfőbb magyarországi döntéshozó szer-

vek (a pártközpont mezőgazdasági osztálya, a bel- és külügy- és a mezőgazdasági minisztérium) hivatalos dokumentumaiból azonosította, valamint felhasználta a magyarországi és a külföldi sajtót és a szóbeli forrásokat is (az állami gazdaságok, mezőgazdasági üzemek, szövetkezetek vezetői, agrárszakemberek). Nem marad adós a mezőgazdasági termelőszövetkezetek fogalommagyarázatával, a kulcsfontosságú fogalmak (pl. a kolhoz) tisztázásával és részletesen bemutatja a problémakör egyébként bőséges irodalmát.

A szerző megindokolja a téma kronológiai kereteit is. Mivel a nagyszabású gazdasági és társadalmi átalakulási folyamatokat konkrét pártrendeletekkel indították el, ezért a kiindulási év 1949, amikor a kollektivizálás elindításáról megszületett a végleges politikai döntés. A záró év pedig 1989, mert a szocialista agrárelit ekkor szakított számos ideológiai axiómával. A könyv ugyan kronologikusan épül fel, de a keleti és nyugati modellátadásokat egyidejűségükben vizsgálja.

A fentiekben vázolt problémakörök, az 1949–1989 közötti szövetkezeti világ, a szocialista kollektivizálás vizsgálatai ma sem elhanyagolható jelentőségűek a 20. századi (és 21. század eleji) társadalom- és gazdaságfejlődés értelmezésében. Mellesleg általában az agrártörténet és konkrétan Varga Zsuzsanna könyve a szlovákiai magyar kisebbségtörténet újragondolásához is hozzásegíthet, hiszen a 20. század folyamán gyakorlatilag egy agrárközösségről beszélhetünk, persze változó társadalmi körülmények között, mely perifériális elhelyezkedésű rurális-kisvárosi környezetekbe ágyazódott. Jelenleg pedig egy globalizált gazdaság részese, tárgya (kevésbé alakítója).

Mindezek miatt is nagyon hasznos, ha összefoglaló és irányadó munkák látnak napvilágot, mint amilyen ismertetésünk tárgya is, Varga Zsuzsanna monográfiája.

Gaučík István

nelem mint transznacionális projekt? Uo., 134–139. p. Siegrist, Hannes: A transznacionális történetírás mint kihívás a tudományos történetírás számára. Uo., 140–144. p. L. még Gyáni Gábor: *Nemzeti vagy transznacionális történelem*. Budapest, Pesti Kalligram, 2018. Legújabbban, még ha röviden is, a kisebbségtörténet tekintetében ezt Egry Gábor gondolta újra: A dekonstrukción túl? Lehet-e kisebbségtörténetből új, nagy történeti elbeszélés? In Romsics Ignác (összeáll.): *A magyar kisebbségek 100 éve*. Kolozsvár, Kompress, 2023, 278. p.

Karolina Lendák-Kabók: National Minorities in Serbian Academia. The Role of Gender and Language Barriers. Cham, Palgrave Macmillan, 2022, 183 p.

Gyakran kérdéses, hogy a kelet/közép-európai valóság s a régióból származó kutatók munkája mennyire képes bekerülni a tudományos fősodorba – s hogy egyúttal milyen mértékű szakmai figyelmet képesek kiváltani. Lendák-Kabók Karolina, az Újvidéki Egyetem oktatójának és kutatójának munkája ezen a téren jelentős mérföldkőnek minősül. Nemcsak azért, mert egy regionális félperifériát, Vajdaságot állítja a középpontba, hanem mert olyan etnikai kisebbségi metszéspontokra világít rá, amelyek sokszor és jó eséllyel nem, vagy csak töredékesen keltik fel a nyugat-európai és a tengerentúli tudományosság érdeklődését. Van azonban még egy aspektusa a párhuzamos kisebbségi vizsgálatoknak – még akkor is, ha e társadalmi csoportok számos jellemzője végül nagyon hasonlónak bizonyul. Arra próbálunk most célozni, hogy ami a helyi kutatókat illeti, a közép-európai etnikai kisebbségek határkonstrukciói gyakran „befelé való fordulásra” készítetik még őket is. Még az olyan valóban multietnikusnak tartható régiókra is igaz ez, mint Vajdaság, ahol mindössze egy maroknyi specialista képes egyben látni és láttatni a különféle etnikai csoportok múltját és jelenét. Tegyük hozzá: ráadásul egy olyan közegben, amelynek kisebbségi társadalmi rohamos fogyásnak indultak, s jelentős részben falusi vagy kisvárosi miliőben élnek.

Hogy az eddig leírtaknak további súlyt adjunk, ahhoz már vázolnunk kell a kötetben kirajzolódó problémaszemléletet, amely nem más, mint az interszekcionalitás (intersectionality). A szerző elsősorban Ange-Marie Hancock nyomán határozza meg a fogalmat, amely valamilyen politikai, társadalmi vagy jogi elnyomástól szenvedő emberek életére fókuszál, akik a rassz-, osztály-, társadalmi nembeli helyzetük vagy más tényezők miatt kerültek ilyen helyzetbe. Noha ez a társadalmi-

lag privilegizált emberek számára nem egészen nyilvánvaló, de ezek az identitáskategóriák jelentős materiális hatással is járnak, amelyek ráadásul kölcsönhatásba is léphetnek egymással, s összetett hátrányokat (complex disadvantages) okoznak.

A hat fejezetre és a külön közölt következtetésekre tagolt könyv első három fejezete (Bevezetés: az interszekcionalitás mint megélt tapasztalat; Az oktatás a kelet-európai nemzeti kisebbségi nők életében; Korlátozott lehetőségek: nemzeti kisebbségi oktatásügy Szerbiában) tekinthető a téma megalapozásának. Külön érdemes kiemelni a „kontextuális” jellegű fejezetek közül a harmadikat, amely egyfajta kézikönyv jelleget is kölcsönöz a szövegnek, ugyanis részletes helyzetképet kapunk a három etnikai kisebbség szerbiai felsőoktatási lehetőségeiről.

Az elméleti megközelítésmód meghatározása mellett megjelenik Vajdaság történetének vázlata, a szerbiai oktatás- és kisebbségügy helyzete, beleértve a nemzeti tanácsok, vagyis a törvény által szavatolt perszonális autonómia kerete is. Habár a hasonló kontextualizációk veszélye, hogy egy-egy lényeges mozzanatot figyelmen kívül hagynak, ezen a téren nem lehet okunk sok panaszra. A szerző megfelelően vázolja fel a közegeket, amelyek meghatározzák a magyar, a szlovák és a román kisebbségek – ezeken belül pedig mindenekelőtt a nők – helyzetét. Lendák-Kabók hipotézise szerint az etnikai kisebbségek tagjainak kivételesen – az ezekbe a csoportokba tartozó nőknek pedig különösen – nehéz karriert építeniük a szerbiai felsőoktatásban, vagy döntéshozói pozíciókat elérniük. A nemzetépítés logikája szerint működő országban az egyik legsúlyosabb gátló tényező pedig nem más, mint maga a nemzeti nyelv, amely nyelvi akadályként (language barrier) működik. Ami a társadalmi nemet illeti, a szerző gyakran visszanyúl Nira Yuval-Davis meglátásáig, mely szerint a nők egyrészt jelképesen, másrészt ténylegesen is újratermelik az etnikai és nemzeti közösségüket, beleértve a munkaerőt és

egyáltalán az állampolgárok népességét – vagyis azzal, amit tesznek, a nemzeti identitást őrzik. Ez a tézis „patetikusnak” tűnhet, s a kötetben nem feltétlenül lehet minden ponton világosan hozzákapcsolni az empirikus anyaghoz, ugyanakkor az abból kirajzolódó tendenciák mégis igazolni látszanak Yuval-Davis állításainak tartalmi lényegét.

A könyv negyedik, ötödik és hatodik fejezete (Elveszve a fordításban: a nyelvi akadály nemzeti kisebbségi végzős gimnazistákra gyakorolt hatása; A nyelvi akadály mint az etnikai „üvegplafon”: etnikus mikroverzumok a szerbiai egyetemeken; Az akadémiai karrier ára a nemzeti kisebbségi nők számára) képviseli az empirikus részt, amelynek egyik jelentőségét az adja, hogy részben kvantitatív, részben kvalitatív módszerekkel készült kutatásokról van szó. Lendák-Kabók egyrészt elvégzett egy 2192 fős kérdőíves felmérést a három kisebbség gimnáziumi végzősei között, majd 45 félig strukturált interjút készített olyan, a kisebbségekhez tartozó nőkkel és férfiakkal, akik a szerbiai felsőoktatásban tanultak és dolgoztak valamilyen módon. Akár kifogást is lehetne emelni az eltérő módszerek illetén alkalmazásával szemben, ám a gondolatvezetés és az argumentáció terén végül nem találhatunk a szövegben jelentős következetlenségeket, s teljesen világos, hogy a nemzetiségi gimnazista évek miképp határozhatják meg a felsőoktatási időszak kilátásait. Például látható, hogy az anyanyelvi oktatás meglétének köszönhetően nem ütközik nyelvi akadályba a gimnázium elvégzése, ezek a nyelvi lehetőségek aztán jócskán beszűkülnek a felsőoktatási szférában. Egészen magas, 40% azon gimnáziumi érettségizők aránya mindhárom közösség esetében, akik a végzést követően elhagyják Szerbiát, és az anyaországaikban tanulnak tovább. Ezek a hallgatók leggyakrabban azzal érvelnek, hogy így EU-s oklevelet kaphatnak – vagyis többé már nem a nyelvi korlát szerepel az első helyen, ami az „agyelszívás” jelenségének kiváltó okait illeti.

E ponton érdemes felvetni a félperiféria fogalmát, amelyet Lendák-Kabók is használ, elsősorban Marina Blagojević művére támaszkodva. Számos téren látszik, hogy mit jelent ez a gyakorlat három etnikai kisebbség és az ezekbe tartozó nők esetében. A félperiféria fogalmának magyarázó ereje – megfelelő esetekben alkalmazva – igencsak jelentős. Talán indokolt lett volna hangsúlyosabb használata az argumentáció során, ugyanakkor így is megfelelő.

A társadalmi nem és nemzetiség metaszéspontjának egyik legszemléletesebb következménye, hogy a szerbiai felsőoktatási tanulmányokat elkezdő magyar női hallgatók az általuk tapasztalt egyenlőtlenséget és diszkriminációt az elégtelen szerb nyelvtudásuk (a szerző metaforikus szóhasználatában ez egyfajta „üvegplafon”) számlájára írják. Egyúttal vonzóbbnak tartják a nyelvileg igényesebb társadalom- és bölcsészettudományi szakokat a társadalmi nemekre vonatkozó sztereotípiák, valamint amiatt, hogy ezek a szakmák fontos szerepet játszanak a nemzeti kisebbségi közösségek fenntartásában (itt köszön vissza legerősebben Yuval-Davis hatása). Lendák-Kabók ezzel kapcsolatosan azt állítja, a nők tudat alatt felelnek meg ezeknek az elvárásoknak. További érdekes megállapítás, hogy a nők kevésbé tartják vonzónak a politikai szerepvállalást és/vagy a mintaadást vezetői pozíciókban az oktatói és kutatói munkához képest. Ehhez képest a férfiakat sokkal jobban érdekli az intézmények vezetése és menedzselése.

Felmerül a kérdés, hogy voltaképp milyen eltérések tapinthatók ki a három etnikai kisebbség tagjai – s burkoltan a valamilyen értelemben vett etnikai intellektuális elitük tagjai – között? A könyv alapján összességében úgy tűnik, nagyon hasonló kihívásokkal küzdenek, így például anyaországaik EU-tag-sága, az ezekkel járó előnyök, alkalmasint jobb gazdasági helyzetük ugyanolyan hatással vannak a kibocsátó közösségek fennmaradási kilátásaira. Eltérés mutatkozhat a magyar, a szlovák és a román közösségek tagjai közt

már abban is, hogy mekkora kisebbségi intézményrendszer áll a rendelkezésükre. Ezek a lehetőségek egyenesen arányosak a számarányaikkal, részben akár a nemzeti tanácsaik aktivitásával is (l. pl. az ösztöndíjak biztosítását). Vannak persze kulturálisan/nyelvileg is nyilvánvaló eltérések, így például a szlovák interjúalanyok rendszeresen beszéltek arról, hogy – a többségüknél azért meglevő, észrevehető akcentusuk ellenére – a szerb és a szlovák nyelv közös szláv alapjának köszönhetően kevesebb gondjuk van az előrehaladással mind a tanulmányok, mind a karrier esetében.

Említsük még meg azt a jelenséget, amelyre a kötet mind szövegileg, mind szerzői gesztusában felhívja az olvasó figyelmét. Ez nem más, mint az etnikai és regionális beágyazottság közös metszéspontja, vagyis hogy az etnikai kisebbségekhez tartozó kutatók egyszerre három felsőoktatási közegben mozognak: a szerbiaiban, az anyaországban és a vajdaságban. Hogy mindegyikben elismertek legyenek, mind a férfiaknak, mind a nőknek keményen meg kell dolgozniuk – ami egyszerre jelenthet előnyöket és hátrányokat is. Talán ez az egyik legérdekesebb további kutatási irány: fényt vetni az akadémiai multilokalitás mibenlétére. Ugyanakkor ami a szerzőt illeti, könyve és kutatásainak hasznossága már önmagában azt bizonyítja, hogy lehetséges a helyi/regionális témákat úgy megragadni, hogy azok mind „itt”, mind „ott” – vagyis nyugatabbra – jelentős érdeklődésre tartanak számot.

Vataščin Péter

Pintér Tibor: Hangok és szavak erdeje. Budapest, Prae, 2022, 300 p.

Pintér Tibor *Hangok és szavak erdeje* című könyve két nagy egységre bomlik: a könyv első fele a szerző zeneesztétikai tanulmányait, a másik fele zenei tárgyi könyvkritikáit közli. A

mű központi tárgya ugyan a zene, de a gyűjtemény gondolati horizontja sokkal tágasabb és inspiratívabb annál, hogy „csupán” szakmabelieknek szóló zenetudományi szakkönyvként tekintsünk rá.

A *Civakodó muzsikuskok* című nyitó tanulmány szinte azonnal interdiszciplináris jellegű munka: George de La Tour és François Couperin művészetét kapcsolja össze kifejezetten bravúrosan. A jeles festő festményének középpontjában két ellenséges férfialak áll: az egyik egy oboát tart a kezében, a másik pedig citromlevet fröccsent ellenfele szemébe. Ebből a „hétköznapi” helyzetből jutunk el a vándormuzsikuskok szociokulturális beágyazódásának feltérképeződésén át a szoros Couperin-műelemzésig.

Külön fejezetet kap Charles Burney, a zenetörténetírás atyja, illetve annak itáliai utazásain keresztül formálódó történetírói koncepciója. A klasszika-filológusok számára is igazi csemegének hat Monteverdi *Poppea megkoronázása* című művének elemzése, mely Seneca alakjára fókuszál. Az *Octavia* című antik drámában szereplő, az öngyilkosságot bevállalni kénytelen, szókratészira stilizált filozófus alakja korántsem hagyományos módon jelenik meg a barokk operakultúrában. Eleve Monteverdi műve is kilóg a sorból: „Hogyan lehetséges ebben az operában az immoralitás feneketlen pokla?” – teszi fel a hagyományos kérdést a szerző, majd alapjaiban bontja le az értelmezési stratégiák hagyományos szólamait. Egyebek közt azt az elgondolást, mely szerint (Susan McClary szerint) „Seneca állandóan a szokásos buta madrigalizmusokhoz tér vissza”. Monteverdinél Seneca nem elviselhetetlen, komikus alak, hanem erőteljesen összetett jellem.

A „*Mi vagy nekem, Don Juan?*” című tanulmány az egyik legizgalmasabb friss hozzászólás Kierkegaard Don Giovanni-értelmezéséhez. Az érzékiséget mint a szellem által meghatározott negatív princípiumot a kereszténységhez rendelő kiindulópont nagy kérdése elsősorban topográfiai: hol a helye ebben a

világban az érzékiségnek? A lélekértelmezések antik és keresztény variánsain át jutunk el addig a gondolatig, hogy „az érzéki zsenialitás kívül áll a történelmen, ismételése nem lehetséges, de az azt közvetítő mű előadása része a történelemnek”. A filozófiai konstrukciót a végtelen számú előadások rendre kikezdehetik. A „*Szonáta, mit akarsz tőlem?*” című dolgozat már a címével is jelzi értelmzői rokonságát az előző írással. A romantika zeneértelmezéseinek finom analízise zajlik le benne. Hoffmann tisztán akusztikus-auditív hangfelfogása Marivaux racionalizálóbbr felfogásával kerül párhuzamba, mint a hangfenomént irracionális tulajdonságokkal felruházó aktusok két változata. A hanghordozás, a deklamáció a tárgya a *Megadni a hangot* című tanulmánynak, mely Racine és Lully művein keresztül mutatja be a színpadi drámai deklináció és a deklamatorikus előadás zenei következményeit és párhuzamait. Lully a színpadi deklamáció gyakorlatát vitte át az operaszínpadra, állítólag kottapapírra jegyezte fel a Racine-előadásokon elhangzott színpadi deklamálás dikcióját. Pintér külön tanulmányt szentel A *varázsfuvalának* is, melyben Assmann felvilágosodáskonceptiója felől vizsgál egyes antropológiai belátásokat, a preparált test, az idegenség, a köztesség, a másság (Papageno és Monostrosz alakját helyezve fókuszba) által kirobbanó pánik tárgykörén keresztül. Richard Strauss *Saloméjének* értelmezése zárja a tanulmányok sorát: noha a darabot a szerző meghagyja enigmának, érvelése világossá teszi az opera jelentőségét a korszakban megképződő krízisben. Ez a jelentőség a krízis okának elvetésében, „a megváltást hirdető, mélyen vallásos Parsifal elutasításában” mutatkozik meg.

A gyűjtemény másik felét Pintér Tibor könyvkritikái teszik ki: ezek egy jelentős csoportja az *Élet és Irodalom* *Ex libris* rovatában jelent meg először. A zeneesztétikai gondolkodás rendkívül lendületes és izgalmas szellemi térképe rajzolódik ki ezekből a szövegekből. Tömörségük és eleve adott terjedelmi korláta-

ik ellenére Pintér remek érzékkel képes alig pár markáns vonással bemutatni a szóban forgó munkát, izgalmas kapcsolódási pontokat keres az egyes könyvek között. Ami a gyűjtemény egyik nagy erénye a szisztematikus körképszerűség mellett, az a nyitottság. A populáris regiszterbe sorolt vagy népszerűsítő munkák szellemes bemutatása is mindig koncentráltan haszonelvű, a szerző az olvasói sokféleséggel és a kiadáspolitikai aspektusokkal egyaránt számol. Nyilvánvalóan kivethető egy-egy kiemelt téma nyomkövetésének szándéka, ilyen például a Wagner-recepció, a Wagner-értelmezés és a Wagner-kultusz nyomvonala, mely kritikák egész sorát jelenti, és egy közlésen átívelő, gazdag rétegezettségű narratívát teremt. Ugyanez a magyar nyelvű Mozart-univerzum alakulásának nyomon követésére is igaz. A zeneesztétikai kérdésfelvetések láncolatát elsősorban Carl Dalhaus, Zoltai Dénes és Szabolcsi Bence képviselik.

Kroó György *Zenei panoráma* című könyvének recenziálása már csak azért is izgalmas, mert a kötet Kroó legendás, az *Élet és Irodalom* hasábjain közölt írásainak monumentális gyűjteménye, s így Pintér könyvének előzménye is. Ez az előzmény jelleg azonban nem formális egybeesés, hanem mélyebb, metodológiai és esztétikai összefüggéseket is sejtet a két zenetudós viszonylatában. A másik nagymester a magyar zeneesztétikai gondolkodás és operakultúra meghatározó egyénisége, Fodor Géza, akinek a könyv utolsó, megindítóan szép szövege állít emléket.

Polgár Anikó

Baka L. Patrik: Óperenciák. Fejezetek a kortárs magyar gyermek- és ifjúsági irodalomból. Dunaszerdahely, NAP Kiadó, 2022, 163 p.

Napjaink gyermek- és ifjúsági irodalma fokozott figyelmet élvez az egyre diverzifikálódó kortárs irodalomkutatási trendek palettáján. A kutatók egyre nagyobb jelentőséget tulajdoní-

tanak a mesék, meseregények és a young adult művek szerepének a kortárs képzelet formálódásában, ezzel is ellent tartva annak a tévhitnek, hogy az említett műfajok populáris kulturális mivoltukból fakadóan alacsonyabb státuszúak lennének, mint a felnőtt olvasóközséget célzó szépirodalmi művek. Erről a kánonrevíziós törekvésről tanúskodik Baka L. Patrik legújabb monográfiája, az *Óperenciák. Fejezetek a kortárs magyar gyermek- és ifjúsági irodalomból* is, melynek fő célja segíteni a diákok és oktatók eligazodását a mai magyar gyermek- és ifjúsági irodalom szcénáiban, valamint elemzési szempontokat javasolni nekik a vizsgált művekhez. A kötet oktatási segédletként is használható, amit szerkezete is tükröz: az első fejezet kortárs magyar gyermekirodalmi műveket vizsgál, a második a kortárs ifjúsági irodalom jeles műveit elemzi, míg az utolsót a szerző a kurrens magyar szakmai publikációk recenziójának szentelte, ezzel ideális hibrid segédanyagot biztosítva mind kutatók, mind diákok, mind pedagógusok számára.

Az *Óperenciák* első fejezete a kortárs gyermekirodalom három prominens művét veszi górcső alá, melyek mindegyike a műfaj egy-egy külön alfaját is reprezentálja. Az első alfejezet a mai népmese-átiratokat vizsgálja meg Zalka Csenge Virág *Ribizli a világ végén. Régi magyar népmesék mai gyerekeknek* című kötetében. Baka feminista kritikai lensét alkalmazva elemzi Zalka posztmodern újrameselési stratégiáit (önreflexivitás, nyelvjátékok, intertextualitás totalizálása stb.). A szerző számos Zalka által alkalmazott stratégiát megemlíti, mely a nő szerepét hivatott megerősíteni ezekben az átiratokban, mint a főhősök nevesítése vagy az aktív királylányi szerepkör. Arra is különös figyelmet fordít, hogy a jelenkori, aktuális társadalomkritikai elemek hogyan építhetők be és jeleníthetők meg olyan átdolgozott és aktualizált népmesékben, mint amelyek a *Ribizli a világ végén*-ben szerepelnek. A második alfejezetben Baka a sajátmesék világát mutatja be Gimesi Dóra *A macska herceg kilenc élete* című mese-

könyvén keresztül. Az elemzés a reinkarnáció, a temporalitás és az emberré válás motívumaiban keresztül tárja eléink Gimesi mesepoétikáját, melyre éppúgy jellemző a jó és a rossz, a természetes és a természetfeletti, az ember és az állat/tündér közötti határok elmosása, mint a nyelvjárási sajátosságok. Az első egység zárásaként a szerző a harmadik alfejezetben a kortárs meseregények irányába fordul. Az alfejezetet Baka a meseregény definíciójának alapos áttekintésével nyitja, hogy e szempontok alapján elemezze Keresztesi József *Csücsök, avagy a Nagy Pudinghajsza* című művét, elsődlegesen világépítés és forma szempontjából. Az előbbi a párhuzamosság jellemzi: az elbeszélő és a mesehősök két elkülönülő világ szintje lehetőséget ad a példázatosságra és a játékos önreflexióra. A formát hasonló kettősség jellemzi: a meseregény poétikája sikeresen vegyíti a klasszikus és a kortárs költői eszközöket és képeket.

Az *Óperenciákban* vizsgált művek közül több is „duplafedele” (42. p.), világépítést, poétikát vagy nyelvezetet tekintve. Ez jól mutatja, hogy az elemzett művek egyszerre támaszkodnak a magyar (nép)mesei hagyományokra és mennek szembe velük azzal, hogy modernizálják a jól bevált formulákat. Az első fejezet mindhárom alfejezetére igaz, hogy külön foglalkozik az adott alműfaj (átdolgozott népmese, sajátmese, meseregény) körülhatárolásával és meghatározásával, ám Baka mégsem szorítja elemzéseit merev kategóriákba, csupán e kategóriák szempontjai mentén demonstrálja a mesék műfaji tipizálásának örök kihívását. A szerző olvasataiból tehát jól kitűnik, hogy a kortárs gyermekirodalom prominens műveit mindig egyfajta kettősség övezi, és két látszólag összeférhetetlen pólus vegyítése jellemzi. Külön kiemelendő Baka gyermekirodalmi elemzései kapcsán, hogy a szerző kitüntetett figyelmet szentel az elemzett művek illusztrációinak is, ezzel elismerve az író és illusztrátor szerzői kollaborációját, közös munkájuk fontosságát, valamint a

mesék képi megjelenítésének jelentős szerepét is.

Az *Óperenciák* második fejezetében a szerző a magyar kortárs ifjúsági irodalom színterét veszi górcső alá, három ifjúsági regény segítségével. Az első alfejezet középpontjában a faustiánus hagyomány, az ifjúsági irodalom műfaji jellemzői és Sepsi László *Ördögcsapás* című műve áll. Az elemzés a regény szereplőin, poétikáján és világépítésén keresztül mutatja be, hogyan lehetséges a faustiánus hagyományt mai, fiatal olvasóközönség számára aktualizálni műfajok vegyítésével, szövegközi utalásokkal és reális karakterépítéssel. A három rétegből felépülő regényvilág (a valóság, a virtuális tér és az *Ördögcsapás* mitológikus közege) lehetőséget nyújt az ifjúsági irodalom intermedialis és műfaji keverésére olyan zsánerekkel, mint a cyberpunk, a road movie vagy a weird. Baka kiemeli Sepsi realista ábrázolásmódját is, mely egyszerre ad lehetőséget a tabutémák döntögetésére, valamint műfaji önreflexióra. A második alfejezet a portal fantasy és az ifjúsági irodalom találkozását vizsgálja Huszti Gergely *Mesteralkó hajnala* című regényében. Baka analizise jelentős hangsúlyt fektet a regény különleges nyelvezetére és kétpólusú világépítésére, mely a középkori katolicizmusból merít ihletet, ám sok szempontból reflektál a mi valóságunkra is. A karakterhorizont a regényben lehetőséget ad a műfajok keverésére, valamint a szereplők által megélt valóságok megkérdőjelezésére, melyet az *Óperenciák* szerzője a három főszereplő markánsan eltérő nyelvhasználatának (archaikus, vulgáris és popkulturális) elemzésén keresztül tár fel. A harmadik alfejezetben Baka a disztópia igen populáris műfaját elemzi magyar környezetben, Zágoni Balázs *Fekete fény* duológiájában, melyet historikus disztópiaként olvas. Az elemzés központjában a regények bipoláritása áll, amely megjelenik mind az eszkatologikus és a genetikus történelmi modellt ötvöző világépítésben, mind az alábbi három fő problémakör tematizálásában: jólét vs. nincstelenség, fejlettség vs. elmaradott-

ság, adósság vs. szabadság. A két kötet analízisében helyet kap a családi kapcsolatok fontossága, valamint a történet antiautoriter üzenete is. Kitüntetett fontosságú az írás is a történetben, amely számos alkalmat ad a műfaj metasztintű önreflexiójára is.

A szerző elemzéseiből az is kiderül, hogy a kortárs ifjúsági irodalom markáns jellemzői közt szerepel a popkultúra fókuszú intermedialis utalásháló, a filmszerűség és az egyedi nyelvezet. Ezek jól illusztrálják a zsáner fluiditását és gyakran alkalmazott önreflexivitását is. Több műben is megfigyelhető a videójátékok topikalizálódása, a virtuális tér és a valóság közti határok elmosódása, valamint a fiatalok beszédmódját lekövető szókészlet használata. A gyermekkönyvek elemzéséhez képest ezekben a művekben még jobban erősödik a problémák és tabuk ítélkezésmentes, nüanszolt ábrázolásmódja, pontosan illeszkedve a műfaj célközönségének életkorához, melyre általánosságban is a határok feszegetése és a tabuk megkérdőjelezése jellemző.

Ahogy a fűszövegben is olvasható, a kötet sokszínű közönséget céloz meg: nem csak akadémikusok számára biztosít információt, pedagógusok és egyetemi hallgatók is profitálhatnak a könyvben található elemzésekből. Ezt jól illusztrálja a könyv utolsó fejezete, melyben Baka a gyermek- és ifjúsági irodalom kutatásának legfrissebb eredményeit veszi górcső alá három publikáció recenziójával. A kötet ezzel is hivatott hangsúlyozni a gyermekirodalom akadémiai egyenjogúságát a „felnőttirodalomével”. Baka alapos recenziói két gyűjteményes kötetre és egy monográfiára fókuszálnak. A *Mesebeszéd*. A *gyerek- és ifjúsági irodalom kézikönyve* kötet és a „...kézifékes fordulást is tud”. *Tanulmányok a legújabb magyar gyerekirodalomról* című mű egymás társkötetei mind szerkesztőit, mind témáit illetően. Baka átfogó komparatív összefoglalót nyújt a két kötet tematikusan szerteágazó vizsgálódásáról. Végezetül, az *Óperenciák* utolsó alfejezete Petres Csizmadia Gabriella új típusú

mesetipológiáját foglalja össze, melyet a kutató *Kontúrkísérletek. A kortárs irodalmi mese vázlata* című monográfiájában publikált. Baka komparatív módon kiemeli az új fejleményeket Petres Csizmadia kutatásában és műfaji tipológiájában, s reflektál a változásokra. A fejezet részletesen kitér Petres Csizmadia fő argumentumaira és hármas műfaji csoportosítására, melynek három fő kategóriáját (népmese, műmese, meseregény) maga a szerző is alkalmazza elemzéseiben az *Óperenciák* első fejezetében. A bemutatott szakirodalom csupán ízelítőt ad a kortárs gyerekirodalom-kutatás legújabb irányzataiból. Érdemes lett volna megemlíteni – különösen a tabudöntögetés, az intertextuális/intermediális utalásháló vagy a transzmediáció kapcsán – olyan jelentős műveket is, mint a *Medialitás és gyerekirodalom* című tanulmánykötet vagy a Hermann Zoltán és Kalavszky Zsófia szerkesztette *Irányok a gyerekirodalomkutatásban Helikon-különszám*, a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kara gondozta *Tabu a gyermekirodalomban* című esszégyűjtemény, esetleg a hangsúlyosan irodalomelméleti, irodalomkritikai orientáltságú IGYIC Mesecentrum Tanulmányok rovat kéthetente megjelenő online publikáció, vagy nemzetközi szintén a Kérchy Anna és Björn Sundmark szerkesztésében megjelent *Translating and Transmediating Children's Literature* című tanulmánykötet. Mindemellett, a harmadik fejezet irányítúként szolgálhat mindazok számára, akik szeretnének megismerkedni a gyermek- és ifjúsági irodalom kutatásának friss irányzataival.

Az *Óperenciák* igényes és érdekfeszítő elemzések gyűjteménye. Baka számos esetben alkalmazza a legaktuálisabb magyar mesekutatási publikációkat, melyek változatok mind témájukat, mind publikációs platformjukat illetően; a szerző témabeli jártasságát jól illusztrálja alapos informáltsága az internetes publikációk terén is. Nemzetközi kutatásokat is gazdagon alkalmaz az elemzéseiben, miközben nem feledkezik meg a

magyar mese- és ifjúsági irodalom-kutatás jeles eredményeiről sem. A kötet remekül megállja helyét a tanteremben is mint segédanyag gyermek- vagy ifjúsági irodalom oktatásakor. Az *Óperenciák* értékes szakirodalom, mely méltón öregbíti tovább a kutatási terület presztízsét.

Ádám Laura

Pethő László (szerk.): Jászsági Évkönyv 2022. Jászberény, Jászsági Évkönyv Alapítvány, 2022, 244 p.

Három évtized történelmi távlatokban nem hosszú idő, egy ember vagy egy periodika életében azonban már annak tekinthető. A Jászsági Évkönyv 2023-ban ünnepelheti fennállásának 30. évfordulóját, ami mindenképpen elismerést érdemel, hiszen a tudományosság helyi orgánumainak léte gyakran a különböző pályázatoktól s a támogatói adományoktól függ. A tavaly napvilágot látott jubileumi, 30. kötet kapcsán érdemes néhány szót szólni az eltelt évtizedekről. A Jászsági Évkönyv eddigi „termése” több mint 9 000 oldal, amely a helyben vagy távolabb élő alkotók munkájának gyümölcse. (Hasonlóan fajsúlyos alkotása ennek a tudományos körnek a 2010-es évek közepén megjelent háromkötetes Jászberény története című munka, amely a kezdetektől szinte napjainkig mutatja be a város históriáját, s az évkönyv köteteivel együtt immár a világhálón is elérhető az Arcanum Digitális Tudománytárban.) A Jászsági Évkönyv szerkesztője, „éltetője” mindvégig Dr. Pethő László nyugalmazott egyetemi docens volt, akinek az első számhoz írott „hitvallása” a mai napig meghatározza az évkönyv szellemiségét. E periodika a tudomány és a művészet területén alkotó emberek számára publikációs lehetőséget nyújtva össze kívánja gyűjteni a térségre vonatkozó értékes anyagokat, miközben multidiszciplinaritásra is törekszik.

Ezek a szempontok jól érvényesülnek a szóban forgó 30. kötetben is.

A kiadványban összesen 30 szerző hosszabb-rövidebb munkája szerepel, akiknek zöme a Jászság területén él, de szép számmal akadnak az ország más vidékein (Budapesten, Tatabányán, Szegeden stb.) lakó alkotók is. A fiataloktól az idősebbekig terjed a szerzői gárda életkori spektruma, hiszen gimnáziumi tanuló és nyugdíjas is szerepel a kötetben helyet kapó személyek között. Foglalkozás tekintetében is legalább ilyen sokszínű a kép, a tudományos élet képviselői mellett esztergályos, tűzoltó is publikálási lehetőséghez jutott az évkönyv hasábjain. A kötetben szereplő írásokat azonban összeköti az, hogy a szerkesztő az évkönyv hagyományaihoz illő módon a Jászsághoz kapcsolódó értékeket kívánta összegyűjteni.

A kiadvány öt nagyobb egységbe osztva sorakoztatja fel a szövegeket: Művészet, História, Irodalom, Világot látó és alakító jászságiak, Nézőpontok. Az első szakaszban olvashatunk Jászberénynek a Csontváry Kosztka család életében betöltött szerepéről, itt kaptak helyet különböző művészekkel készített interjúk, róluk szóló portrék, s ugyancsak e szekcióban található a jászárokszállási Szentháromság-templomról a településmonográfia megjelenésének apropóján készült rövid tanulmány is. A második csoportba tartozó közlemények a Jászság és más vidékek kapcsolatához szolgáltatnak adalékokat világotutató tanárok, tudósok, katonák életútjának bemutatásával.

A kötet közepe táján a szerkesztőség által meghirdetett irodalmi pályázatra beérkezett alkotások (novellák, illetve versek) szerepelnek. Ezek a munkák elsősorban a régió lelkületét, szellemiségét, az alkotók által képviselt értékeit igyekeznek felvillantani. A következő szekcióban az érdeklődő olyan jászsági származású emberekkel olvashat interjúkat – akad köztük sportoló, orvos, pap vagy éppen villanyszerelő –, akik bár sok esetben külföldön élnek, mégis megőrizték a magyarságu-

kat, a hazaszeretetüket, a régióhoz való érzelmi kötődésüket. A kiadvány utolsó részében szerepel egy rövid tanulmány a térség hulladékgazdálkodásáról, a német tűzoltókkal fenntartott kapcsolatokról és Jászárokszállás turizmusáról.

A Jászsági Évkönyv 30. kötete méltó darabja a sorozatnak, a benne közölt írások tartalmasan, sokszínűen mutatják be a térség alkotói hagyományait, szellemiségét, örökségét. A tudományosság, a szépirodalom és az interjú egyaránt a helyi értékek feltárásának a szolgálatában állnak, s békésen megférnek egymással a kötetben belül. Remélhetőleg még hosszú időn át fennállhat a Jászsági Évkönyv, hogy újabb és újabb jubileumokat ünnepelhesen.

Bodnár Krisztián

Kiss Zsuzsanna: Az egyedüli tér. Társas élet és közélet Zala megyében a neoabszolutizmus korában. Budapest, Kijárat Kiadó, 2020, 243 p. /Compass, 1./

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Karának Összehasonlító Történeti Szociológia Tanszéke 2020-ban Compass címmel új történelmi könyvsorozatot indított. A széria egyes kötetei a létrehozók szándéka szerint iránytűként, útmutatóként szolgálnak majd a társadalomtörténeti kérdések iránt érdeklődők számára. A sorozat első darabja, Kiss Zsuzsanna szóban forgó monográfiája valódi iránytű lehet, hiszen a szerző egy kevesek által kutatott témával – a neoabszolutizmus időszakában visszaszorulásra kényszerített Zala vármegyei közélettel – foglalkozik e művében. Kiss számára viszont nem ismeretlen ez a terep: szakdolgozatában, majd doktori értekezésében is e kérdéskört boncolgatta, s ezekből nőtt ki jelen munkája. S hogy mi e kötet központi gondolata? A választ az előszó adja meg: a szerző arra kíváncsi (és az eddigi tudományos pályafutása során is behatóan vizsgálta ezt a kérdést), hogy „milyen szerepe

volt, milyen szerepe lehetett egyáltalán az önszerveződés tereinek egy, a nyilvánosságot, az állampolgárok találkozásait, szervezkedését, öntevékenységet messzemenően felügyelő és korlátozó politikai berendezkedés idején, a neoabszolutizmus korában”. (7. p.)

A kötet főcíme utalás Mocsáry Lajos *A magyar társasélet* című, 1855-ben megjelent művére, s a szerző többször is hivatkozik e klasszikusra, sőt, vonatkoztatási pontként tekint erre a munkára. Kiss meglátása szerint ugyanis Mocsáry Lajos olyan programot fogalmazott meg az elnyomatás időszakában, amely alapul szolgálhatott volna a korabeli társadalom átalakulásához: „a társas élet nemcsak a közéletéről szóló eszmecsere helyévé kellett hogy váljon, hanem – legalábbis Mocsáry várakozása szerint – a hosszabb távú, mélyreható társadalmi változásoknak is ez a tér biztosíthatta volna az alapját.” (12. p.) A kötet végéhez közeledve ennek a kijelentésnek egy parafrázisát olvashatjuk, amely szintén az egyesületeknek a polgárosodásban játszott szerepét érinti: „nehéz pontosan felmérni, mennyiben tudtak az egyesületek valóban a társadalmi »közeledés, eszmesúrlódás, ismerkedés« terepei lenni, ahogyan Mocsáry Lajos (el)várta.” (188. p.)

A hét fejezetre tagoló monográfia első, Értelmezési keret címet viselő fejezetében a fentebb említett, Mocsáry-féle elképzelésből kiindulva Kiss Zsuzsanna a társas élet fogalmának korabeli jelentéseit elemzi, s rámutat arra, hogy a neoabszolutizmus idején sem halt el a politizáló közélet, sőt, továbbra is dinamikus térként létezett. Az egység második felében a szerző azoknak az 1970-es évek közepétől megjelent fontosabb magyar szakirodalmi munkáknak a vezérgondolatait ismerteti, amelyek a közélet történeti jelentőségével foglalkoztak, és felvillantja a történetírás módszertanában, látószögeiben, kutatási irányjaiban azóta bekövetkezett változásokat is.

A következő szakasz elméleti-köztörténeti áttekintést nyújt a közélet korabeli fórumairól. Kiss Zsuzsanna értelmezése szerint a nyilvánosságot „az ismeretszerzés helyének, az értékek, gondolkodásmódok, viselkedések

közvetítésére alkalmas fórumok összességének” (31. p.) lehet tekinteni. Mindazonáltal a szerző nem csupán a valós, fizikai helyeket tekinti ilyen fórumoknak, hanem egyebek között az írásbeli vagy a szóbeli kommunikációt is. A közéletnek három olyan szegmensét állítja a monográfia középpontjába, amelyek az elnyomatás időszakában is a társas élet színtereiként szolgáltak: ezek a sajtó, az egyesületek s a félnyilvánosság helyei.

Az elméleti jellegű fejezeteket követően Kiss Zsuzsanna vizsgálódásának fókuszát egyre inkább a kötet címében jelzett téma felé közelíti, s a 19. század közepi Zala vármegyét, illetve annak társadalmát és közigazgatását mutatja be. Az 1848–49-et követő időszak közigazgatási változásai közül az egyik legjelentősebb a megyék autonómiájának megszűnése. Zala azonban sajátos helyzetben volt, ugyanis nem rendelkezett megyei öntudattal, számos törésvonal (földrajzi, társadalmi, vallási, politikai, gazdasági stb.) osztotta kisebb-nagyobb egységekre a helyi társadalmat. A szerző ebben az egységben részletesen vizsgálja a vármegye közigazgatási apparátusát, a nemességnek mint politikai vezető rétegnek a választásokban játszott szerepét, s megfogalmazza a kutatás további kérdéseit. Ezek közül kiemelhetünk néhányat, például: hozzájárult-e a nyilvánosság fórumai a megyei öntudat kialakulásához; kiket tudtak megszólítani az egyes fórumok és milyen üzenetekkel; milyen érdekek mentén és milyen célok elérésére hoztak létre különböző egyesületeket?

Önálló fejezet szól a korabeli Zala vármegye sajtójáról, amelyről Kiss Zsuzsanna kimutatja, hogy különböző okoknál fogva (cenzúra, nehézkes terjesztés, a lakosság alacsony szintű alfabetizációja) csak korlátozott hatással lehetett a vármegye népére, azaz a törvényhatalom helyzete e téren nagyjából hasonlított az ország többi részéhez. A szerző részletesen bemutatja néhány regionális lap sorsát, s vizsgálja azoknak a polgárosodásban játszott szerepét. Egy másik nagyobb egység a korabeli helyi egyesületeket térképezi fel, a szerző azonban nem statikus állapotokat rögzít, hanem több évtized forrásait vallowatja. Ezek

alapján megállapítja, hogy a neoabszolutizmus idején kevés új egyesület keletkezett Zalaiban, azok is inkább már a modernebb típusú, speciálisabb szervezetek voltak. Habár Kiss Zsuzsanna felhívja a figyelmet a viszonylagos forráshiányra, mégis tud adni rövid jellemzést néhány jelentősebb lokális egyesület-ről, jóllehet a tagság összetételét éppen emiatt nem tudja elemezni.

A következő fejezet a Zala Megyei Gazdasági Egyesület példája és iratanyaga alapján vizsgálja az egyletek és a nyilvánosság korabeli viszonyát. A ZMGE elsősorban szakmai szerveződésnek minősült, de szoros kapcsolatban állt a politikai élettel is. Habár voltak nyilvános rendezvényei az egyesületnek, és a hivatalos lap is igyekezett nyitni a vármegye lakossága felé, a tagságon belül fennmaradt a rendies különállás. A megye többi egyesülete még kisebb hatással tudott lenni a lakosságra, annak ellenére, hogy az 1850-es évek közepétől kezdett fellendülni a közélet.

A kötet utolsó része a nem intézményszerűtett nyilvánosság – azaz a félnyilvánosság – tereit veszi górcső alá. A szerző elkülöníti egymástól a hagyományos és a modern színtereket; az első csoporthoz sorolja például a vallási ünnepségeket és a magánbálokat, míg a másodikhoz a városi szabadidő-eltöltési lehetőségeket (színházak, fürdőkultúra, zenészek, erőművészek fellépései stb.). A hatalom ugyan itt kevésbé tudta érvényesíteni erejét, e területek mégsem tudták teljes mértékben polgáribbá változtatni a társadalmat, mert a régi választóvonalak helyébe most újabbak léptek.

Kiss Zsuzsanna monográfiája egy vármegye közéletét mutatja be egy drámai időszakban. Habár a Habsburg-önkénturalom több-kevesebb sikerrel ellehetetlenítette a korabeli politikai élet működését, a túlélés és a polgárosodás iránti vágy a társas életben felszínre tudott törni. A kötetben bemutatott színterek egyrészt bizonyos mértékű lehetőséget nyújtottak a társadalom rendi korlátainak lebontásához, másrészt a hatalommal való szembenállás bátyáivá is válhattak, így megtartó erőt biztosítottak egy szűkebb vagy tágabb közösség számára. Habár a társadalmi egyenlőtlen-

ségek mind a korabeli Zala vármegyében, mind Magyarország más részein is újratemlődték a rendiség felbomlása utáni időszakban is, a társas élet terei mégis alapvető jelentőséggel bírtak az önkényuralommal szembeni ellenállásban és a polgárosodás elindulásában. Ennek állít emléket Kiss Zsuzsanna köteté, amely hatalmas anyagot mozgat meg, levéltári iratoktól kezdve a kiadott forrásokon és a sajtótermékeken keresztül a szakirodalmi művekig. A fentebb bemutatott monográfia nem csupán a korabeli Zala vármegye múltja, hanem a neoabszolutizmus kora iránt általánosságban is érdeklődő olvasók, történészek számára is hasznos és érdekes lehet.

Bodnár Krisztián

Szilágyi Márton: Az íróvá válás mikrotörténete a 19. század első felében. Lisznai Kálmán és az „irodalmi gépezet”. Budapest, Reciti Kiadó, 2021, 266 p. /Vitae, 3./

A Reciti Kiadó Vitae címet viselő sorozatában az egyes szerzők különböző írói életutak monografikus feldolgozását végzik el, legyen szó ismertebb (Arany János) vagy kevésbé ismert (Bodrogyhy Papp István) alkotókról. A széria harmadik kötete egy mára már jórészt elfeledett író – Lisznai Kálmán – mutat be, akit sok kortársa jeles művészként tartott számon. Ám Szilágyi Márton e monográfiája nem egyszerűen életrajz, annál sokkal több: Lisznait mint magánszemélyt és mint alkotót korának társadalmában helyezi el, ily módon az aktuális kutatási tendenciákba illeszkedik. Amint arra a kiadvány főcíme is utal, a Magyarországon csupán néhány évtizede művelt mikrotörténet módszerével dolgozott a szerző, a „hétköznapi ember(ek)re” irányítva a kutatás fókuszát. Az utóbbi években egyre többen fordulnak a társadalomtörténeti-mikrotörténeti megközelítés felé, s magának Szilágyinak is több kötete (például a Csokonai Vitéz Mihályról készült életrajza) is bizonyítja azt, hogy az irodalomtörténet-írás is gyümölcsözően használhatja fel a történetírást

némely módszerét. A monográfia alcíme tovább erősíti az írói életpálya társadalmi determináltságát: az „irodalmi gépezet” szó szerkezet jelzi azt, hogy a rendiség utolsó évtizedeitől kezdődően a művész és a társadalom kapcsolata gyakran egyre szorosabbá vált, megszületett a társadalmi igény az ilyen jellegű „szórakozásra”. A gépezet szónak ugyanakkor lehet egy kissé komor mellékíze is: az olvasóban felidézheti azt a képzetet, hogy kialakulóban volt egy, az embert sokszor maga alá gyűrő, szinte önmagát építő, személytelen rendszer (hadd ne mondjuk: hatalmi ág), az egyén egyszerre válhatott az irodalom formálójává és kiszolgáltatottjává. Ily módon a gépezet főnévben benne rejlik némi ambivalencia, amelyet többek között éppen Lisznai sorsa is reprezentálhat: ő volt – ma divatos szavakkal élve – korának egyik első „sztárja”, „celebje”, ám részben e rendszernek is köszönhette zülleszt és pusztulását is.

Szilágyi Márton Lisznai-biográfiája a szerző 2001-ben megjelent kötetének újraírt változata. Ennek az újragondolásnak több tényező is létjogosultságot biztosít: egyrészt az azóta eltelt időszakban felhalmozódtak a módszertani tapasztalatok, s új források is napvilágra kerülhettek, másrészt Lisznai alakja az elmúlt két évtizedben sem váltotta ki a(z irodalom)történetészek érdeklődését. Amint arra a szerző is felhívja a figyelmet a kötet bevezetésében, Lisznai Kálmán esetében – sok más írónktól, költőnkől eltérően – nincs életrajzi narratíva, s ez egyszerre hordozhat magában előnyöket és hátrányokat. Szilágyi e monográfiájának egyik sarkalatos kérdése éppen az, hogy „miképpen lehetséges számos apró, önmagában nyilván jelentéktelen mozzanattól összerakni egy, az életrajz egészére vonatkozó narratívát”. (10. p.) Lisznai személye és munkássága talán önmagában is érdekes lehet (noha a költeményeit nem tarthatjuk kiemelkedő színvonalúaknak), de legalább ilyen izgalmas annak feltérképezése, hogyan próbált Lisznai megfelelni a társadalom szerepelvárásainak, s hogyan formálta a társadalom azt a figurát, amelyet a költő pályája során eljátszott. S ezt még különlegesebbé teszi az a

tény, hogy a magyarországi rendiségből a polgári létformába való átmenet időszakában zajlott le ez a történet. Ez az időszak ugyanis részben felbomlasztotta a korábban létezett társadalmi kötelekeket, s lehetővé tette addig ismeretlen életformák kialakulását (ilyen volt például a művei áruba bocsátásából élő művész archetípusa is).

A tizenegy fejezetből álló monográfia a bevezetést követően részletesen beszél arról, hogyan és milyen írói szándékokkal jelent meg Lisznai Kálmán alakja különböző szépirodalmi munkákban (például Krúdy Gyula egyik írásában), majd a születésétől a haláláig végigköveti a költő pályáját. A székely közösségből a kora újkorban kiszakadt család végül Nógrád vármegyében lett birtokos, s tisztviselőként beépültek a helyi nemesség soraiba – igaz, „csupán” alacsonyabb pozíciókat töltöttek be. A fiatal Lisznai a nógrádi reformátusok tipikus iskoláztatási útját követte, az eperjesi gimnáziumban bekapcsolódott az önképzőkör munkájába. Jogvégzett ember lett, és bár egyre bővülő irodalmi kapcsolatokat alakított ki, 1847-ben mégis a vármegyei hivatali karrier mellett döntött. 1848-ban Pestre költözött, különböző sajtótermékekben publikálta az írásait, majd hadi történetírói feladatokkal bízták meg, de ezekből semmit sem teljesített. Ennek ellenére a szabadságharc leverése után őt is kényszerrel besorozták a birodalmi hadseregbe, ami Szilágyi Márton kutatásai szerint traumatikus élményt jelentett a mindössze 26 éves Lisznai számára. 1851-ben (rokkantként) leszerelt ugyan, de hivatalt nem vállalt, így részben kényszerűségből is a művészetet kellett választania.

Habár Lisznai Kálmán már az 1840-es évek közepén is népszerű volt a fiatalság körében, igazán az 1850-es évektől megjelent műveivel (például a *Palóc dalokkal*) vált ismertebbé. Fokozatosan megteremtette a magyar irodalmi életben szinte mindig és mindenütt jelen lévő irodalmár és közszereplő alakját, de miközben tisztos honoráriumokat kapott a műveiért, képtelen volt a tőkefelhalmozásra. Élete utolsó időszakában a Vahot Imre által szervezett irodalmi estek (a „dalidók”) egyik

rendszeres szereplője volt, ám mindez zaklatott életvitellel járt együtt, egyre erősödött Lisznai alkoholizmusa, s a költő 1863-ban, mindössze 39 évesen el is hunyt. A rövid ideig tartó „tündöklése” a halálát követően kezdett megszűnni, már a nekrológokban is sokszor mérsékelt lelkesedéssel esett szó a munkássága színvonaláról, s kisvártatva szinte teljesen elfeledett alkotóvá vált.

Szilágyi Márton elbeszélésében Lisznai Kálmán olyan személyként jelenik meg, aki ugyan szinte predesztinálva volt a nemesség tipikus vármegyei hivatalviselésére, ám még diákként vonzani kezdte az irodalom. Ez szerepkonfliktust eredményezett nála, ugyanis választania kellett a rendi struktúrában maradás és a művészet (s ezzel párhuzamosan két lakhely: Nógrád vármegye és Pest) között. Kapcsolati hálóját részben megörökölte, részben maga építette ki, s hamar neves költővé vált. Az 1850-es években versei mellett az „ellenzékiiségevel” és a költekezésével szerzett további népszerűséget, az átalakuló irodalmi intézményrendszer keretei között is megtalálta a helyét. Az ambivalenciát azonban talán jól tükrözheti az a tény, hogy míg életében „sztárként” kezelték, életműve nem bizonyult maradandónak, s a személye sem váltott ki különösebb érdeklődést az utókorból. Szilágyi Márton Lisznai sorsán keresztül egy lehetséges köznemesi pályafutást mutat be, amelyhez háttérként – de nem „díszletként”, hanem nagyon is meghatározó tényezőként – a korabeli társadalmi átalakulás szolgált. E

monográfia hitelesen és részletesen be tudja mutatni az egyén és az irodalmi intézményrendszer közötti kölcsönhatást, egyúttal arra is példát hoz, milyen módszerekkel rajzolható meg a korabeli irodalom (tágabb értelemben a közélet) nem első vonalbeli szereplőinek életútja.

Noha vélhetően továbbra sem fog szignifikáns mértékben megnőni az érdeklődés Lisznai Kálmán élete és munkássága iránt, a fent bemutatott kötet mégis jelentős teljesítmény, hiszen egy sajátos költői pályáivet mutat be, s a „Lisznai-jelenség” társadalmi összefüggéseit is láttatni tudja. A mintegy húsz lapot kitevő irodalomjegyzék jól jelzi a szerző teljességre való törekvését a források felhasználása terén, s a monográfia függeléke számos értékes adalékkal szolgál az olvasónak (itt sorakoznak például Lisznainak a *Hölgyfutár* című lapban megjelent verseinek bibliográfiai adatai, valamint szintén e szekcióban láthatunk öt fekete-fehér felvételt a költőről). Szilágyi Márton e kötete ugyan elsősorban az irodalmárok számára jelenthet csemegét, de haszonnal és élvezettel forgathatják a történészek is, s mindazok a „laikusok”, akik érdeklődnek a múlt és a fordultatos életpályák iránt. Talán nem túlzás azt mondani, hogy ha a későbbiekben valaki Lisznai Kálmán életútját és munkásságát szeretné kutatni, nem kerülheti meg ennek a monográfiának az alapos áttanulmányozását.

Bodnár Krisztián

Számunk szerzői

Ádám Laura (1999)

anglisztika mesterszakos hallgató (Szegedi Tudományegyetem, Szeged, Magyarország)

Bašić, Goran (1961)

politológus (Társadalomtudományi Intézet; Etnikai Kutatóközpont, Belgrád, Szerbia)

Bodnár Krisztián (1984)

történész, levéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára Sátoraljaújhelyi Fióklevéltár, Sátoraljaújhely, Magyarország)

Csernicskó István (1973)

nyelvész (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és Pannon Egyetem; Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont, Beregszász, Ukrajna)

Gaučík István (1973)

történész (Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, Pozsony, Szlovákia)

Hollósi Gábor (1976)

tudományos főmunkatárs, a történelemtudományok habilitált doktora (VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, Budapest, Magyarország)

Janák, Viktor (1991)

történész, doktorandusz (Památník Zámeček, Pardubice; Západočeská univerzita, Plzeň, Csehország)

Lampl Zsuzsanna (1959)

szociológus, író, újságíró (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja; Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra, Szlovákia)

Lengyel Ákos (1992)

doktorandusz (Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola, Eger, Magyarország)

Liszka József (1956)

etnológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központja, Komárom; Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia)

Öllös László (1957)

politológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja; Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra, Szlovákia)

Polgár Anikó (1975)

irodalomtörténész, költő, műfordító (Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia)

Popély Árpád (1970)

történész (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja; Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia)

Vataščin Péter (1987)

etnológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központja, Komárom, Szlovákia)

Forum

Social Sciences Review

Társadalomtudományi Szemle

Content:

László Öllös

Hungarian–Slovak
Reconciliation
and the National Peace

László Gyurgyík

The Ethnic Composition
of Slovakia's Municipalities,
Based on the Data
of the 1950 census

Zsuzsanna Lampi

The Primary Results
of the last Hungarian
Identity Survey in Slovakia

István Lanstyák

Language Problems,
Language Related
Social Problems,
Metalinguistic Activities

Attila Simon

National Holidays
and the Hungarians
in Slovakia in 1919

Ágnes Tóth

The 1968 Resolution
on the Situation of the
Nationalities in Hungary

Judas Everett

Combatting
Illiberalism
in the Heart
of Europe:
Lessons from
Slovakia

Reviews

2021

5

Coming soon:
FORUM SOCIAL SCIENCES REVIEW 2023/5.

Folyóiratunk nyílt hozzáférésű, keresse a forumszemle.eu honlapunkon.

Olvassa vagy töltsse le ugyanitt évi 4 magyar lapszámunk mellett az 5., angol nyelvűt is.

Our journal is open access, visit forumszemle.eu.

Read or download our 4 Hungarian issues a year and our 5th issue in English.

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Park u. 4., 931 01 Somorja. E-mail: csanda@foruminst.sk • Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. IČO: 34 028 587. Felelős kiadó: Simon Attila igazgató • Nyomdai előkészítés: infopoint kft. • Nyomta: Aedacta, Kft., Csilizradvány • Megjelent a Szlovák Köztársaság Kisebbségi Kulturális Alapja támogatásával • Példányszám: 500 • Ár: 3 € • 2023. szeptember • Nyilvántartási szám: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.forumszemle.eu>

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE

Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, Parková 4, 931 01 Šamorín. E-mail: csanda@foruminst.sk • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. IČO: 34 028 587. Zodpovedný: Attila Simon riaditeľ • Tlačiarenská príprava: infopoint s.r.o. • Tlač: Aedacta, s.r.o., Čiližská Radvaň • S finančným príspevkom Fondu na podporu kultúry národnostných menšín • Náklad: 500 • Cena: 3 € • September 2023 • Evidenčné číslo: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.forumszemle.eu>